KESSE

53

2021 // 10 € // ISSN 1136-7865

CEHSGO · Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver

KESSE

Número 53
Tarragona, 2021

Editat amb el suport de
la Fundació Privada Mútua Catalana

Amb la col·laboració de
l'Arxiu Històric de la Ciutat de
Tarragona de l'Ajuntament de Tarragona
i de Publicacions de la Universitat
Rovira i Virgili

Edició
CEHS Guillem Oliver
del Camp de Tarragona
L'Arxiu, M2, Espai Tabacalera
Av. Vidal i Barraquer, s/n
43005 Tarragona
Tel. 977 29 62 30

Contacte
info@guillemoliver.com
www.guillemoliver.com

Dipòsit legal
T-160-1995
ISSN 1136-7865
EISSN 2014-2048

Punts de venda
Tarragona: Llibreria La Capona.
Reus: Llibreria Galatea
i Llibreria Gaudí
Internet: www.altair.es

ÍNDEX

EL CAMP DE CONCENTRACIÓ DE SACHSENHAUSEN

CARACTERÍSTIQUES I FUNCIONALITATS

Marcel Biosca Fortuny

El present article pretén contextualitzar el camp de concentració de Sachsenhausen per entendre les seves múltiples funcions i els rols que desenvolupà dins el sistema concentracionari nazi.

This article aims to put in context the Sachsenhausen concentration camp in order to understand its multiples functions as well as its roles in the nazi concentrationary system.

PARAULES CLAU:
camps de concentració, Sachsenhausen, Berlín, nazisme, funció

KEYWORDS:
concentration camps, Sachsenhausen, Berlin, nazism, function

1. Introducció

Aquest article és fruit de l'intent de divulgació històrica del camp de concentració nazi de Sachsenhausen prenent com a base el treball de final de màster de la Universitat Rovira i Virgili titulat «El camp de concentració de Sachsenhausen, 1936-1945». Així doncs, amb aquest resum adaptat ens proposem descriure les diferents funcions desenvolupades per aquest camp de concentració entre els anys 1936 i 1945, i mostrar el funcionament i l'organització del sistema concentracionari alemany agafant com a paradigma i model aquest camp excepcionalment important.

2. Context històric, social i polític

L'arribada de Hitler al poder va ser la culminació del procés de radicalització i feixistització que afectava la societat alemanya des de feia anys. Aquest procés s'inicià després de la Primera Guerra Mundial i, amb el temps, anà acumulant elements com ara l'intent de cop d'Estat, o Putsch, a Munic per part de l'NSDAP el novembre de 1923; la publicació de la primera part del *Mein Kampf* de Hitler l'any 1925, etc. Tanmateix, ja hi havia unes bases subjacents en la societat alemanya, presents, fins i tot, abans de la seva unificació l'any 1871. Tot i així, l'element que donà l'empenta definitiva pel que fa a la radicalització política de la societat arribà amb la crisi econòmica derivada del crac de Wall Street del 1929.

2.1 Societat i mentalitat alemanya

Des de la fundació de l'NSDAP i fins que aquest no va accedir al poder, el partit nazi era una organització amb valors burgesos que es presentava de forma combativa[1] i que anava adaptant el discurs segons l'ocasió i el públic. Tot i així, l'èxit polític que l'NSDAP tingué a partir de 1930 va ser, sobretot, perquè la crisi econòmica va fer que la població se sentís interpel·lada pel seu discurs polític, ja que aquest reflectia actituds, valors i sentiments prèviament existents en la mentalitat d'una gran part dels alemanys del seu

---

1. Jorge Vilches, «Ressenya de "Ferran Gallego: *De Múnich a Auschwitz. Una historia del nazismo, 1919-1945*, Barcelona, Plaza y Janés, 2001, 521 págs."» *Historia y política*, núm. 8 (2002): 349. <https://recyt.fecyt.es/index.php/Hyp/article/view/44861>

temps. Aquests valors són els que van anar facilitant que principis *völkisch*, com ara el nacionalisme, l'anticomunisme, l'antirepublicanisme i l'antisemitisme radicalitzessin la societat i també permeten entendre la posterior participació o, com a mínim, connivència de la majoria de la societat alemanya amb uns fets, derivats de dur a la pràctica l'holocaust, que no passaven desapercebuts.[2]

El nazisme, a part, també va aconseguir pervertir i corrompre les millores tecnològiques, així com aquelles en el rendiment i en la consecució de beneficis, i barrejar-les amb una ciència i medicina també instrumentalitzades per les seves idees polítiques. D'aquesta manera es pot veure com la idea de progrés i millora acabà justificant l'extermini de les comunitats alienes a la comunitat nacional-popular alemanya, la *Volksgemeinschaft*.[3]

L'assassinat en massa d'aquelles comunitats marcades pels nazis com infrahumanes representa la culminació d'alguns dels valors moderns i més característics de la societat alemanya i que, alhora, foren fomentats pel règim: coordinació, burocratització, recerca del màxim benefici econòmic, racionalisme, eficiència tecnològica a escala industrial…[4] Aquest assassinat en massa comportà que tots els casos anteriors de genocidi de la història de la humanitat quedessin com a primitius, poc efectius i empetitits comparats amb l'holocaust nazi, ja que aquest va ser un producte genuí de la civilització moderna, concretament un producte del seu fracàs.[5]

2.1.1. Biologisme i antisemitisme

Pel que fa als principis moderns i la seva vessant científica i de progrés, el segle XIX va suposar un gran salt endavant gràcies, entre d'altres, als estudis sobre l'evolució de Darwin i les teories genètiques de Mendel. Aquestes idees i estudis van ser manipulats i tergiversats per certs corrents polítics i ideològics per tal de justificar el seu racisme i la suposada superioritat d'unes «races humanes» per sobre d'unes altres. L'exemple més paradig-

---

2. Josep Fontana, *El siglo de la Revolución. Una historia del mundo desde 1914*. 1a ed. (Barcelona: Editorial Planeta, 2017), 242.

3. Ferran Gallego, *De Múnich a Auschwitz. Una historia del nazismo, 1919-1945*. 1a ed. (Barcelona: Plaza & Janés, 2001), 11.

4. Daniel Francisco Álvarez Espinosa, «Gallego, Ferran (ed.), *Pensar después de Auschwitz*. Mataró, El Viejo Topo, 2004, 225 pp.», *Revista de Historia Actual* vol. 2, núm. 2 (2004): 179. <https://www.historia-actual.org/Publicaciones/index.php/rha/article/view/1520>

5. Zygmunt Bauman, *Modernidad y Holocausto*, 8a ed. (Madrid: Ediciones Sequitur, 1997), 113-114.

màtic seria el Darwinisme social, com a intent de justificació científica del racisme. Així doncs, en els casos del nazisme i de l'espai de sociabilitat *völkisch*, la raça ària era considerada biològicament superior i havia d'imposar-se per sobre les altres, en especial de la semita, la qual es trobava al capdavall de la gradació que havien establert.

Precisament, gràcies al biologisme polític, el nacionalsocialisme i la seva pseudociència van aconseguir enllaçar el racisme amb el progrés social, entenent-lo com un element sanador de la degeneració i dels problemes causats per la modernitat (derrota a la Primera Guerra Mundial, revolució, democràcia, crisi econòmica capitalista...).[6] Tanmateix aquesta suposada superioritat intrínseca de la raça ària s'havia de preservar i evitar que la puresa racial es perdés. Per tant, mentre que d'una banda es promovia la salut física, la perfecció, la competència, l'eficiència productiva, etc., la contrapartida corresponia a aquells individus que, suposadament, tenien gens defectuosos i quedaven exclosos de la «raça dels millors»: alcohòlics, criminals, deficients mentals, homosexuals, afeccionats a un cert tipus d'art (expressionisme, cubisme...) música (jazz) o partidaris de certes idees polítiques (comunisme, anarquisme...) etc. Segons els nazis, en cas que aquests col·lectius es reproduïssin, a part de suposar una càrrega social i econòmica per a la comunitat nacional, debilitarien també la raça ària i la nació alemanya.[7]

En conseqüència, el binomi dins el règim racial nazi no era el fals i reduccionista ari-jueu sinó la dualitat sa-malalt. El nazisme no propugnava només potenciar els millors, o sigui els sans, sinó també eliminar els malalts i els elements corruptors de la societat. Aquestes idees van plasmar-se, primerament, amb l'esterilització forçosa de malalts mentals i persones d'ètnia gitana. Tanmateix, això acabà derivant en l'extermini de milions de persones d'aquests i d'altres col·lectius.

L'antisemitisme, tot i que no fou l'únic element causant de l'holocaust, hi tingué un paper especialment rellevant. El terme va aparèixer l'any 1879 per referir-se de manera diferent a l'antic odi cristià contra els jueus, i estava vinculat tant al biologisme com als valors de la societat *völkisch*. Precisament, Alemanya tenia una llarga tradició de pogroms i persecucions contra la comunitat jueva amb arrelament popular (especialment entre el campe-

---

6. Ferran Gallego, «El nazismo como fascismo "autentico"», *HMiC: història moderna i contemporània,* [en línia], 1 (2003), 123-124.

7. Florencio Jiménez Burillo, *L'holocaust nazi*. 1a ed. (Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya, 2005), 22.

rolat) i amb Martí Luter com un dels seus principals exponents. La majoria dels tòpics i prejudicis sobre els jueus, com ara que eren corruptes, luxuriosos, usurers, responsables d'enverinar pous i de causar la pesta negra,[8] tenien segles d'antiguitat i no va ser fins el 1871 que els jueus aconseguiren plens drets com a ciutadans. A partir de llavors, encara que no eren ni l'1 % de la població total alemanya, i la influència i visibilitat que van guanyar en alguns sectors com ara la medicina, les grans empreses, el periodisme, el dret, l'art o la música contrastaven amb la mala fama que tenien entre la població, que els coneixia com a prestadors.[9] Amb aquest pensament arrelat a totes les capes socials alemanyes, aparegueren multitud de publicacions durant l'últim terç del segle XIX que tractaven el suposat problema que causaven els jueus amb un seguit d'acusacions contradictòries: se'ls acusava de ser uns paràsits i també de corrompre la societat i els seus costums però, alhora, se'ls acusava de ser poderosos i de controlar la riquesa del país.[10] Posteriorment, entrat el segle XX, se'ls atacà per ser suposats dirigents de la banca nacional i internacional alhora que també se'ls titllava de ser agents del comunisme internacional.

En conseqüència l'odi generalitzat contra els jueus es devia al fet que podien ser fàcilment utilitzats com a símbol de tot allò d'un món injust; ja fos com a símbols de l'odiat capitalista i financer, de l'agitador revolucionari, de l'intel·lectual desarrelat, d'influir en els mitjans de comunicació, de ser estrangers i, segons els cristians més tradicionals, d'haver matat a Jesucrist. Per tant, existeix una continuïtat directa entre l'antisemitisme popular original i l'extermini dels jueus durant la Segona Guerra Mundial.[11]

2.2. Context polític i històric d'Alemanya i del KL Sachsenhausen

Si bé el nomenament de Hitler com a canceller el 30 de gener de 1933 no inicià automàticament la dictadura, el cert és que des de ben aviat Hitler anà acumulant nous poders que li van permetre acabar amb certs drets i garanties constitucionals, amb els seus enemics polítics i, també, amb la necessitat del Parlament a l'hora de governar.

8. Florencio JIMÉNEZ BURILLO, *L'holocaust nazi...*, 15-16.

9. Gabriel JACKSON, *Civilización y barbarie en la Europa del siglo* XX. 1a ed. (Barcelona: Editorial Planeta. 1997), 205.

10. Florencio JIMÉNEZ BURILLO,, *L'holocaust nazi...*, 17.

11. Eric HOBSBAWM, *Historia del siglo* XX. *1914-1991*. 4a ed. (Barcelona: Editorial Crítica, 1996), 126.

Precisament el març de 1933 i en el context de persecució i d'eliminació dels opositors polítics de l'NSDAP, es decidí el seu internament en camps de concentració (*Konzentrationslager* o KL). Aquests KL inicials aprofitaven instal·lacions i edificis ja existents, molts dels quals estaven buits o abandonats com a conseqüència de la crisi econòmica. Aquests camps inicials també eren anomenats «camps de venjança» a causa de la seva funció de perseguir, reprimir i empresonar els adversaris i opositors polítics del règim nazi. Com que no seguien cap decret ni directriu provinent de la cúpula del partit, aquests KL es trobaven situats enmig del nucli urbà i, per tant, estaven inserits en la societat local, un fet totalment diferent al que passaria amb els camps de concentració i d'extermini posteriorment creats i gestionats per les SS.

El primer camp de concentració en obrir-se va ser el de Nohra, prop de la ciutat de Weimar, el 3 de març de 1933 i, com tots els camps primigenis, aprofitava unes antigues instal·lacions corresponents, en aquest cas, a una escola situada en un vell aeròdrom. Tanmateix, el més famós i representatiu d'aquests camps oberts al començament de la dictadura nazi és el camp de concentració de Dachau, situat prop de la ciutat de Munic. Dachau va ser obert el 22 de març de 1933 aprofitant les instal·lacions d'una antiga fàbrica de pólvora i municions i va ser el camp que estigué operatiu més temps, fins al final de la Segona Guerra Mundial essent, així doncs, l'únic dels camps primigenis que, durant el procés de reformulació i reorganització dels camps que es va fer l'any 1936, no va ser tancat ni traslladat a unes instal·lacions més grans.[12]

La utilització inicial dels camps de concentració com a element dissuasiu davant la possible oposició comunista i que, també, fossin utilitzats com a presons pels quadres de les forces «subversives» existents els feia estar ben vistos per molts conservadors convencionals.[13] Tanmateix, els camps de concentració no eren res similar a una presó ja que, per començar, no hi havia cap mena de restricció legal ni garantia constitucional.[14]

---

12. «KZ Dachau 1933–1945», Stiftung Bayerische Gedenkstätten - KZ Dachau, consultada el 16 de gener de 2022, <https://www.kz-gedenkstaette-dachau.de/historischer-ort/kz-dachau-1933-1945/>.

13. Eric Hobsbawm, *Historia del siglo XX...*, 155.

14. Florencio Jiménez Burillo,, *L'holocaust nazi...*, 31.

2.2.1. KL Oranienburg i KL Sachsenhausen

Tot i que fins al juliol de l'any 1936 no es començaria a construir el camp de concentració de Sachsenhausen, el fet és que a la mateixa localitat d'Oranienburg (situada a uns 30 km al nord de Berlín) entre els anys 1933 i 1934 hi hagué un camp de concentració «de venjança» previ, el KL Oranienburg. Aquest camp, gestionat per les SA (*Sturmabteilung* o 'seccions d'assalt'), que aprofitava les instal·lacions d'una antiga fàbrica de cervesa, entrà en funcionament el dia 23 de març de 1933 (precisament un dia després que Dachau) i va ser finalment clausurat el 4 juliol de 1934,[15] després de la «Nit dels ganivets llargs» i de la purga interna que patiren les SA en ser acusades, falsament, de conspirar contra Hitler. Aquesta purga suposà no només l'inici del terrorisme d'estat a Alemanya[16] sinó, també, que les SS (*Schutzstaffel* o 'esquadres de protecció') prenguessin el relleu de les SA, de qui fins aquell moment depenien, i que també passessin a ser les encarregades d'administrar i controlar els camps de concentració.

Durant el temps en què el camp de concentració d'Oranienburg estigué en funcionament hi van morir un mínim de setze persones dels més de tres mil presoners provinents de Berlín i el seu entorn que s'hi internaren.[17]

No va ser fins quasi dos anys després del tancament del KL Oranienburg, durant la primavera de 1936, que Heinrich Himmler i Theodor Eicke donaren l'aprovació per a la construcció d'un nou camp de concentració dins del terme municipal d'Oranienburg. La nova localització escollida estava situada a les afores, en uns terrenys boscosos contigus al petit municipi de Sachsenhausen. Per aquest motiu el nou camp de concentració va prendre'n el nom, per tal de diferenciar-lo clarament de l'antic KL Oranienburg.[18]

Tot i que, *grosso modo*, el camp de concentració d'Oranienburg es pugui considerar com el preludi local del KL Sachsenhausen, el fet és que, més enllà d'estar situats dins el mateix terme municipal, hi ha moltes diferències entre ambdós, tant pel que fa a l'organització, com funcionament, grandària, etc.

---

15. Iris Hax, «Pflasterstein. Das KZ Oranienburg und die "wilden" KZ in Berlin-Brandenburg», a *Vom Monument zur Erinnerung. 25 Jahre Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten in 25 Objekten*, editat per Ines Reich (Berlín: Metropol Verlag, 2017), 31-34.

16. Ferran Gallego, *Todos los hombres del Führer. La élite del nacionalsocialismo (1919-1945)*. 1a ed. (Barcelona: Debate, 2006), 169.

17. Iris Hax, «Pflasterstein. Das KZ Oranienburg...», 32.

18. Hermann Kaienburg, «Sachsenhausen. Stammlager», a *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager*, editat per Wolfgang Benz i Barbara Distel (Munic: C.H. Beck, 2006), 19.

3. Els camps de concentració

Entre els anys 1933 i 1945, es calcula que l'Alemanya nazi i els seus aliats van construir més de 44.000 camps de concentració principals i secundaris, presons, guetos i altres tipus de centres d'internament.[19] Aquestes instal·lacions tenien un ampli ventall de funcions i propòsits. Els KL, que eren considerats camps de reeducació per a aquelles persones considerades com a enemigues de l'Estat, tenien com a objectiu inicial extreure les energies dels presoners mitjançant treballs forçats fins causar-los la mort a través de l'esgotament físic.[20]

Un cop s'inicià la guerra es començaren a deportar cap als camps de concentració presoners procedents dels països ocupats pels nazis i no va ser fins que la derrota nazi era imminent que es van començar a fer assassinats massius i sistemàtics als camps de concentració, cosa que sí que s'havia produït, des del primer moment, als camps d'extermini.

3.1. Tipologia de camps

El cap de l'Oficina Central de Seguretat del Reich (coneguda com RSHA per les seves sigles en alemany), Reinhard Heydrich, oficialitzà al començament de l'any 1941 una classificació jeràrquica dels camps de concentració segons el seu règim de repressió. Aquests camps es dividien en tres categories segons la tipologia dels detinguts i el grau de perill que representaven per a l'Estat.

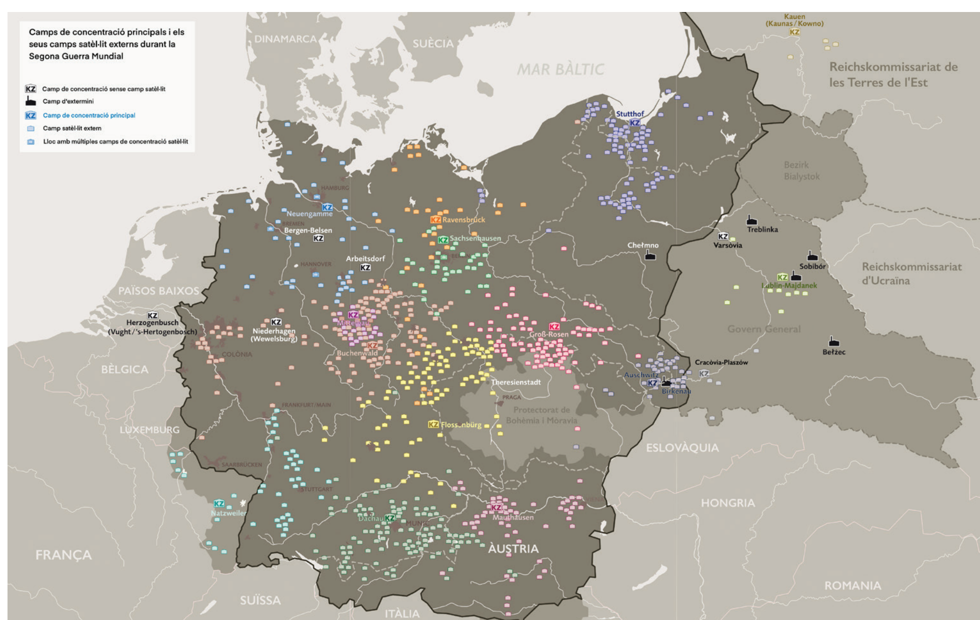
En els camps de categoria I (Dachau, Sachsenhausen i Auschwitz I) s'hi empresonaria els detinguts amb penes lleus i considerats capaços de reintegrar-se a la societat, i s'insistia en el seu caràcter educatiu i preventiu. A la categoria II (Flossenbürg, Neuengamme, Auschwitz II i, des del 1944, també Buchenwald) hi hauria els condemnats amb penes importants però amb possibilitats de ser reeducats. Finalment, la categoria III i més severa de totes s'encarregaria dels detinguts més culpables, inadaptats i considerats incorregibles. L'únic KL que tingué aquesta categoria va ser el camp de concentració austríac de Mauthausen.

---

19. «Sachsenhausen: Conditions in the Camp», *United States Holocaust Memorial Museum*, consultada el 16 de gener de 2022, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/sachsenhausen-conditions-in-the-camp?parent=en%2F11331>.

20. Pierre Salou Olivares i Veronique Salou Olivares (ed.), *Los republicanos españoles en el campo de concentración nazi de Mauthausen. El deber colectivo de sobrevivir* (París: Éditions Tirésias, 2005), 77.

Tanmateix, aquesta classificació va ser més teòrica que no pas real a causa de la gran diversitat quant al tractament que rebien els presoners, especialment ens els camps satèl·lits i comandos o destacaments de treball exteriors.[21]

Font: gwf-ausstellungen / Autor: Michael Teßmer

3.2. Camps d'extermini

El fracàs nazi a l'hora d'aconseguir la victòria tant contra Gran Bretanya com contra la Unió Soviètica va fer que la idea inicial de deportar milions de persones, tant jueus com d'altres col·lectius, ja fos a Madagascar o més enllà dels Urals, s'hagués de descartar. En conseqüència es va començar la matança de jueus europeus a escala industrial seguint uns mètodes diferents als dels pogroms i massacres que hi havia hagut fins aleshores.[22] Els afusellaments com a mètode usual d'assassinat es van seguir efectuant fins al final del nazisme però l'aplicació del cianur d'hidrogen, conegut pel seu nom comercial de Zyklon B, juntament amb l'ús de cambres de gas a partir

---

21. Bédarida i Gervereau, citats a Salou i Olivares (ed.), *Los republicanos españoles…*, 99.

22. Chris Bambery, *Historia marxista de la Segunda Guerra Mundial*. 1a ed. (Barcelona: Pasado y Presente, 2015), 213.

de 1942, principalment en els camps d'extermini, van suposar una escalada en l'eficàcia dels assassinats.[23]

Mentre que en els camps de concentració els interns eren torturats, humiliats i obligats a treballar en condicions d'esclavatge, els *Vernichtungslager* o *Todeslager* (literalment "camps d'extermini' o 'camps de mort') només tenien com a finalitat l'aniquilació sistemàtica, organitzada i amb la major eficàcia possible dels presoners que hi arribessin.

En total hi hagué sis camps d'extermini, tots ells situats a Polònia: Auschwitz II-Birkenau, Belzec, Chelmo, Majdanek, Sobibor i Treblinka. Alguns d'aquests camps d'extermini van ser construïts inicialment per ser camps de concentració però van acabar funcionant com a fàbriques de mort (aquests van ser els casos de Belzec, Majdanek i d'Auschwitz, aquest últim amb el seu camp d'extermini: Auschwitz II-Birkenau).[24] Altres camps es van planejar amb la idea de dur a terme assassinats a escala industrial, com és el cas de Chelmo, construït al desembre de 1941 per tal d'eliminar els jueus i gitanos del gueto de Lodz.[25]

4. El camp de concentració de Sachsenhausen

El dia 12 de juliol de 1936, es començà a preparar i a construir, aquest cop des de zero i amb un disseny especialment funcional, el camp de concentració de Sachsenhausen, el nou camp d'Oranienburg, un KL que es complementaria, pocs mesos després, amb la inauguració del camp de Buchenwald, prop de la ciutat de Weimar. Així doncs, en un moment en què les SS tenien menys de cinc mil persones internades en els diferents camps de concentració, aquests dos nous KL de Sachsenhausen i Buchenwald podien albergar, cadascun d'ells, més de sis mil presoners.

Els encarregats de dur a terme els treballs de tala i desbrossament de la zona boscosa on es construirien les primeres edificacions van ser, també, els primers presoners del KL Sachsenhausen. Aquests eren, majoritàriament, presoners polítics que provenien de camps de concentració primigenis clausurats, com ara els d'Esterwegen, Lichtenburg, Sonnenburg i de Berlín-Columbia. Amb tot, les tasques de construcció del camp mai van

---

23. Wolfgang Benz, *El Tercer Reich. 101 preguntas fundamentales.* 1a ed. (Madrid: Alianza Editorial, 2009), 103.

24. Chris Bambery, *Historia marxista...*, 214.

25. «Glossary», *United States Holocaust Memorial Museum,* consultat el 16 de gener de 2022, <https://encyclopedia.ushmm.org/en/glossary>.

acabar a causa de la constant ampliació, tant de Sachsenhausen com de les instal·lacions i edificis vinculats.

A finals de l'any 1936, quan el KL Sachsenhausen no portava ni mig any actiu, ja tenia mil sis-cents presos.[26]

4.1. Institucions i edificis vinculats

Més enllà de les construccions destinades a empresonar els enemics del règim nacionalsocialista, la rellevància del KL Sachsenhausen, per la seva proximitat respecte a Berlín, va fer que, a pocs metres del camp principal, s'hi construïssin diversos edificis per als guàrdies SS destinats a Oranienburg així com, també, per a la logística i funcionament d'aquell i dels altres camps de concentració: la caserna i seu de les SS-Totenkopfverbände i l'oficina d'Inspecció dels Camps de Concentració (IKL).

4.1.1. Caserna i seu de les Schutzstaffel Totenkopf-Verbände (SS-TV)

L'any 1936, i paral·lelament a la construcció del camp, s'inicià l'edificació d'una caserna que seria, a partir del 1938, la seu i quarter general de les SS-Totenkopfverbände ('Unitats de la calavera-SS'), que eren les encarregades de vigilar i gestionar els camps de concentració.[27] D'allí també n'acabà sorgint, poc després de l'inici de la guerra, una divisió Panzer de les Waffen SS (o SS armades, amb finalitats militars) sota comandament de Theodor Eicke.

Tot i l'especial rellevància i funció de les SS-TV, va ser tota l'organització de les SS amb el seu líder Heinrich Himmler al capdavant, la principal responsable de l'extermini nazi, encara que no l'única, ja que aquest fet no es pot delimitar només a l'elit o cúpula nazi. De fet, segons diversos estudis sobre el perfil històric i sociològic de guàrdies dels camps d'Auschwitz i Sachsenhausen,[28] els membres d'aquelles guarnicions no destacaven pel que fa a la seva estructura ocupacional o nivell d'educació. Així doncs, el personal destinat com a guàrdia en aquells recintes no divergia massa de la

---

26. Nikolaus Wachsmann, *KL. Una historia de los campos de concentración nazis.* 1a ed. (Barcelona: Editorial Crítica, 2015), 114-116.

27. Hermann Kaienburg, «Sachsenhausen. Stammlager...», 17-21.

28. Andrea Riedle, «Sozialstruktur und Dienstwege von KZ-Personal», a *Institutionen des nationalsozialistischen Verfolgungsterrors in Brandenburg,* ed. per Stephanie Bohra (Berlín: Metropol Verlag , 2018), 42.

societat a la qual pertanyia[29] i, per tant, aquell tipus de persones es trobaven a totes les esferes de la societat. Aquest fet permet, alhora, desmuntar el mite que va beneficiar la Wehrmacht i li va permetre evadir la responsabilitat que tingué pel que fa a la mort directa d'entre vuit i nou milions de no combatents durant la guerra.[30]

4.1.2. Inspektion der Konzentrationslager (IKL – 'Inspecció dels Camps de Concentració')

L'any 1934, dos anys abans que es comencés a construir el KL Sachsenhausen, es va crear la Inspektion der Konzentrationslager (IKL o 'Inspecció dels Camps de Concentració') la més alta instància administrativa de tots els KL nazis. Aquesta institució va abandonar l'any 1938 la seva seu de Berlín per assentar-se a Oranienburg, al costat de la caserna de les SS-TV i gestionar, des d'allí, tots els aspectes dels camps de concentració nazis.

Des de la seu d'Oranienburg, doncs, es decidí i s'organitzà el funcionament de trenta-dos camps de concentració principals i més de mil subcamps. Allí, els funcionaris i buròcrates SS de la IKL dictaven tot el que feia referència als presoners: les seves racions de menjar, els experiments mèdics que es durien a terme, les pertinences confiscades als presoners, el treball forçat que haurien de fer els interns i les internes, les múltiples accions i operacions d'assassinat, etc.

Precisament, tant la IKL com les SS-Totenkopfverbände van estar sota les ordres de Theodor Eicke fins que, amb l'inici de la guerra, aquest delegà la direcció de la IKL a Richard Glücks.[31] D'aquesta manera, Eicke es va centrar com a general de divisió de les Waffen SS en la vessant militar i en els equips mòbils d'extermini (*Einsatzgruppen*) en els territoris ocupats fins que morí en un accident aeri el 1943.

---

29. Laurence Rees, *Auschwitz. Los nazis y la «solución final»*. 1a ed. (Barcelona: Editorial Crítica, 2005), 199-200.

30. Military History not Visualised, «Clean Wehrmacht Myth: Necessary? Feat. Prof. Neitzel», vídeo de Youtube, 20:15. Publicat el 15 de desembre de 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=t1IVENFSRio&list=WL&index=12>

31. Daniela Geppert, *Sachsenhausen 1936-1945. Bilder von Orten, Plätzen und Bauten*. (Text inèdit, 1996, sense paginació).

4.2. Funcionalitat del camp

El fet que Sachsenhausen fos el camp més proper a Berlín li conferí un estatus simbòlicament superior que es veié encara més accentuat quan la seu de les SS-TV i la IKL s'establiren als terrenys adjacents al camp.

Aquests són alguns dels elements que van repercutir en moltes de les facetes del camp de concentració i de les activitats que acabà desenvolupant. Tot i així i des del primer moment, els nazis ja feren que Sachsenhausen esdevingués un camp de concentració modèlic i a imitar per la resta de KL, tant pel que fa al seu funcionament com a l'organització física dels espais. D'aquesta manera es desencadenà una espiral de retroalimentació constant entre camps respecte a la millora del control sobre els presoners, la repressió, l'explotació laboral i l'experimentació mèdica.

La seva arquitectura en forma de triangle equilàter i el fet de no aprofitar cap instal·lació prèviament existent són també alguns dels elements que li atorgaren certes funcions de manera exclusiva com també pionera. En aquest sentit, que el KL Sachsenhausen fos també el primer camp de concentració en construir-se des de zero, serví per enfortir el seu rol de camp modèlic, de referència i de propaganda i, conseqüentment, la gran majoria de funcions que s'hi desenvolupaven van quedar interrelacionades.

Finalment, la millora en l'aplicació de tortures i càstigs i la gran quantitat de camps secundaris on s'esclavitzaven els presoners en favor de la indústria alemanya serveixen per situar el KL Sachsenhausen al capdavant del sistema concentracionari nacionalsocialista i exemplificar-ne l'evolució.

4.2.1 Camp model i arquitectura

La construcció de Sachsenhausen va intentar materialitzar la ideologia nazi i facilitar la seva aplicació, fet evidenciat tant per la seva forma arquitectònica com per ser el primer KL en adoptar les normes i millores que T. Eicke havia plantejat, inicialment, per al funcionament del KL Dachau quan n'era el comandant. D'aquesta manera, Sachsenhausen assumí importants funcions que fins aleshores havia tingut Dachau a part d'esdevenir, també, el camp de referència de tot el nord d'Alemanya fins l'inici de la guerra.

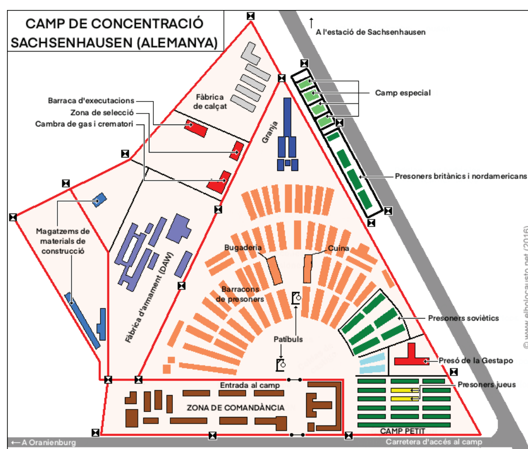
L'element més característic del KL Sachsenhausen a simple vista és la seva estructura arquitectònica triangular, la qual és única dins de tot el sistema de camps de concentració alemanys. Si bé el complex d'instal·lacions destinat als presoners era similar en tots els KL, no era idèntic, ja que aquests espais s'havien d'adaptar a cada terreny i situació, a part que les SS

experimentaven amb nous dissenys arquitectònics i formes d'organitzar l'espai per tal de millorar-ne l'eficàcia.[32]

Per tal de controlar tot el KL amb el mínim esforç, es va optar per una construcció en forma de triangle equilàter. D'aquesta manera, els mitjans per vigilar els presoners des de tots els angles quedaven reduïts a una torre de vigilància secundària a cada vèrtex i una torre de control principal amb visió panòptica del camp, fet que seguia el model racionalista de control que ja feia anys que s'aplicava a les presons convencionals.

Aquesta torre principal i alhora porta d'entrada al camp, s'anomenava Torre A i era l'edifici més alt de tot el KL. La seva visió panoràmica venia determinada perquè totes les edificacions del camp, independentment de la seva funció, estaven organitzades en forma de ventall entorn de la Torre A, que n'era el punt concèntric.

Encara que l'organització del camp seguia els preceptes d'una arquitectura del terror basada en el panoptisme, que havia de servir com a model per a futurs camps, aquesta mateixa estructura arquitectònica ja va mostrar les seves mancances i problemes, l'any 1938, davant la impossibilitat d'ampliar-se i mantenir, alhora, les seves proporcions, forma i eficiència. Això es demostrà quan, davant la manca d'espai per internar les noves onades de presoners, es construí el primer annex, anomenat «camp petit», el qual sortia fora del camp de visió de la Torre A. Aquest fet implicà la necessitat de noves torres de control auxiliars i és per aquest motiu que el KL Sachsenhausen és l'únic camp amb una forma triangular. Aquest tipus de planta, doncs, no era el més òptim en cas d'haver-se d'ampliar i en conseqüència la resta de camps de concentració tingueren estructures i ampliacions rectangulars.

Font: www.elholocausto.net / Autor del plànol: Javier Gómez

32. Nikolaus WACHSMANN, *KL. Una historia de...*, 117.

4.2.2 Simbolisme

El règim nacionalsocialista volia assentar tant en l'imaginari col·lectiu com a la pràctica el seu poder i fer-lo arribar a tots els racons de la societat alemanya i del sistema concentracionari. Per fer-ho no es va valdre només d'organitzacions com les SS o la Gestapo sinó, també, del simbolisme. Tot el que estava dins dels camps de concentració, ja fos un objecte, una persona, una norma o qualsevol acció, era susceptible de ser utilitzat per les SS amb la finalitat de refermar el seu poder sobre els interns i, alhora, minar la moral dels presoners i torturar-los psicològicament. En conseqüència, de la multitud d'exemples que es poden trobar a Sachsenhausen n'esmentarem només alguns dels més rellevants.

Possiblement l'element més icònic dels camps de concentració era la inscripció «*Arbeit macht frei*» (traduïda generalment com 'El treball fa lliure'). Aquesta era una frase que presidia l'entrada de tots els camps de concentració amb l'única excepció del KL Buchenwald on hi havia la frase «*Jedem das Seine*» ('A cadascú el que li pertoca'), la qual servia per justificar, segons la ideologia nacionalsocialista, el tracte diferenciat que els diversos grups de presoners rebien per part de la «raça superior».[33] Sobre aquesta mateixa porta d'entrada també hi havia una altra màxima: «*Recht oder Unrecht. Mein Vaterland*» ('El meu país, tingui o no tingui raó').[34]

Pel que fa a «*Arbeit macht frei*», és una frase cínica que pot traduir-se de maneres diferents i amb significats que canvien lleugerament, encara que totes les interpretacions quedin englobades dins aquestes tres paraules en alemany.

«El treball fa lliure»: representa que és la societat alemanya qui s'allibera d'aquelles persones, ara internades, les quals són posades a treballar en un camp de concentració. Així doncs, la paraula *Arbeit* ('treball') s'entén en un sentit *völkisch* i romàntic presentant-lo com una «tasca nacional».[35] D'aquesta manera se'ns presenta la cultura política nacionalsocialista, que consisteix a fer desaparèixer el treball com a relació social i passar a entendre'l personalment i com a deure amb la nació.

«El treball et fa lliure»: la frase en aquest sentit s'adreça als interns, els quals no han de patir per a res si segueixen les normes del camp. Segons la

33. Dirk Riedel, «Arbeit macht frei. Leitsprüche und Metaphern in der Welt der Konzentrationslager» a *Realität – Metapher – Symbol. Auseinandersetzung mit dem Konzentrationslager (Dachauer Hefte 22)*, ed. per Wolfgang Benz i Barbara Distel (Dachau: Dachauer Hefte, 2006), 19.

34. Montserrat Roig, *Els catalans als camps nazis.* 8a ed. (Barcelona: Edicions 62, 1995), 133.

35. Dirk Riedel, «Arbeit macht frei...», 16.

propaganda nazi, si els interns treballen durament en aquells centres de reeducació, tot anirà bé i, fins i tot, se'ls podrà «fer lliures», és a dir, podran ser alliberats del KL.[36] Seguint aquesta tònica, es pintaren a les façanes d'alguns barracons de Sachsenhausen els conceptes que esmentà Himmler en un discurs, on digué que: «Hi ha un camí cap a la llibertat. Les seves pedres mil·liars són: obediència, diligència, honestedat, ordre, netedat, sobrietat, veracitat, sentit del sacrifici i amor a la pàtria.»[37]

«El treball et farà lliure»: amb aquest sentit es pretenia humiliar els interns fent-los entendre que, realment, només serien lliures quan morissin a causa de la sobreexplotació laboral a la qual serien sotmesos dins el camp de concentració. Amb aquesta connotació i significat eufemístic s'evitava utilitzar expressions com «extermini a través del treball» i «la mort a través del treball».[38]

Un altre element amb significat metafòric del KL Sachsenhausen va ser la denominació de «Torre A» i «Estació Z» que van rebre, respectivament, l'edifici de control i vigilància per on els deportats entraven al camp de presoners i la zona aïllada del camp i utilitzada pels nazis com a zona d'extermini. D'una banda, la Torre A, amb la primera lletra de l'alfabet, significava l'inici del periple dels presoners dins del camp de Sachsenhausen mentre que el nom d'Estació Z s'havia escollit en referència a l'última lletra de l'abecedari, ja que, així, tant simbòlicament com *de facto,* suposava el final de la vida dels presoners. D'aquesta manera es pretenia mostrar cínicament als presos quina seria la seva trajectòria al llarg del camp de concentració. Mentre que s'entrava viu al KL per la Torre A, s'abandonava el camp mort i en forma de fum i cendra a través de les xemeneies de l'Estació Z.

La Torre A, a més, era i representava el principal element visible i el centre de poder de les SS al camp. A la seva tribuna interior se li col·locà una metralladora que abastava tot el camp i que apuntava els presoners durant totes les hores que passaven al pati de revista quan es feien els recomptes diaris. En cas que hi hagués cap intent de fugida o aproximació a la reixa del camp es dispararia sense cap avís previ.[39]

---

36. Dirk Riedel, «Arbeit macht frei...», 23.

37. Dirk Riedel, «Arbeit macht frei...», 13-14.

38. Dirk Riedel, «Arbeit macht frei...», 28-29.

39. Günter Morsch i Alfred Reckendrees, «Bildteil: Untersuchungen der sowjetischen Regierungskomission», a *Befreiung Sachenhausen 1945 Schriftenreihe der Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten,* vol. 7, editat per Günter Morsch i Alfred Reckendrees (Berlín: Hentrich, 1996), 113.

INTERFOTO No: 00354597 Credit: INTERFOTO / LP
Caption: SG. hist., Nationalsozialismus, Verbrechen, Konzentrationslager Sachsenhausen, Häftlinge beim Appell, Februar 1941, ~ National

Font: Interfoto / LP, núm. 00354597

La zona de la comandància no va ser pas cap excepció sinó que, aprofitant que estava just al costat de l'entrada del camp, va ser embellida amb arbres, flors, tanques enjardinades i fins i tot un estany artificial envoltat d'un parc i un petit zoo[40] per tal de reforçar el contrast que tindrien els deportats quan passessin pel costat en el moment de ser internats o cada cop que entressin i sortissin del camp en direcció al destacament o comando de treball on estiguessin destinats.

Per acabar, tant a Sachsenhausen com a altres KL hi hagué altres elements amb finalitat simbòlica i de tortura mental compartits i que foren utilitzats per tal d'imposar-se sobre els presos. D'entre els diversos exemples s'hi troba el fet de fer-los perdre la seva identitat personal en rapar-los els cabells just quan eren internats; donar-los un uniforme i un número de presoner que substituiria el seu nom; dividir i categoritzar els presoners en diversos grups per evitar que es creés un sentiment de comunitat entre els

40. Gedenkstätte Sachsenhausen. Sachsenhausen Memorial, «Kommandantur- Gegenwelt zum Häftlingslager / Command Headquarters- Contrast to the Prisoners' Camp», vídeo de YouTube, 2:28, publicat el 17 de juny de 2020, <https://youtu.be/tQwxJik4S1Q>.

interns i en contra dels guàrdies SS; dur a terme les execucions davant de la resta de presoners per atemorir-los, etc.

4.2.3 Propaganda i visites

Quan Sachsenhausen assumí les funcions desenvolupades fins aquell moment pel KL Dachau, es va haver d'encarregar, entre d'altres tasques, de mostrar la suposada normalitat dins aquell pretès camp de reeducació on els presoners rebien un tractament sever però just.[41] L'audiència a la qual es dirigia podia ser de tot tipus, ja fos l'opinió pública alemanya, periodistes, diplomàtics estrangers, funcionaris de l'NSDAP i de l'Estat, de la Wehrmacht, etc. S'havia de mostrar un KL exemplar que pogués ser imitat en funcionament i organització per la resta de camps de concentració. Per a tal objectiu es van preparar diverses zones amb elements destinats a ser fotografiats i exhibits, de la mateixa manera que es preparava els interns i se'ls feia escenificar i recrear situacions que no tenien res a veure amb la realitat del camp.

Per exemple, la part del camp on hi havia la infermeria disposava d'alguns elements (fonts, arbres, flors...) curosament preparats perquè els veiessin les delegacions i grups que visitessin el camp principal de Sachsenhausen. A més, es publicaven notícies afirmant que el KL disposava d'alta tecnologia mèdica per a l'època (com per exemple màquines de raigs X).[42] La part que no es publicitava, però, era el seguit de crims mèdics en nom de la ciència i la investigació que s'hi van dur a terme, la manca constant de material i la prohibició, fins l'any 1942, que treballessin a la infermeria aquells presoners amb formació mèdica. La situació canvià quan la indústria bèl·lica alemanya necessità aprofitar els presoners i, per aquest motiu, es deixà que hi treballessin interns qualificats per tal de millorar mínimament les condicions del camp i poder explotar més els presoners.[43]

Els nazis, doncs, construïren de manera conscientment esbiaixada un discurs propagandístic, fals i manipulador de la realitat, l'objectiu del qual consistia a convèncer l'opinió pública nacional i internacional i les persones

---

41. Hermann Kaienburg, «Sachsenhausen. Stammlager...», 17.

42. Nikolaus Wachsmann. *KL. Una historia de...*, 196.

43. Gedenkstätte Sachsenhausen. Sachsenhausen Memorial, «Krankenrevier – Häftlingsärzte- und pfleger /// The Infirmary – Prisoner-Doctors and Prisoner-Nurses», vídeo de Youtube, 5:37, publicat el 12 d'agost de 2020, <https://youtu.be/3ifflcboNdE>.

i delegacions que visitaven el camp, del treball reeducador del sistema concentracionari nazi.

Pel que fa a les múltiples visites de diferents delegacions internacionals que hi hagué a Sachsenhausen, hi ha tres casos especialment representatius que corresponen als aliats de l'Alemanya nazi, Japó i Itàlia, així com també de l'oficialment «no bel·ligerant» Espanya de Franco.

La primera d'aquestes visites al KL Sachsenhausen fou la de la delegació d'oficials japonesos membres de l'organització ultranacionalista, militarista i d'extrema dreta Dai Nippon seigi-dan ('Cossos de Justícia Política del Gran Japó'), el desembre de 1937, un moment especialment representatiu de les seves intencions quan l'exèrcit japonès, aquell mateix mes de desembre del 1937, va dur a terme la coneguda com a massacre de Nanjing, on uns tres-cents mil xinesos, entre civils i militars, van ser assassinats després de la invasió nipona.

Richard Glücks (primera filera, segon per l'esquerra) amb la delegació d'oficials japonesos de l'organització Cossos de Justícia Política del Gran Japó (Dai Nippon seigi-dan) el 1937. Font: 3001987, Bildagentur-BPK (Stiftung Preußische Kulturbesitz)

L'any 1938, i també al desembre, va ser una delegació feixista italiana liderada per l'«investigador racial» feixista Guido Landra la que visità Sachsenhausen. Durant la seva visita se li exhibiren presoners jueus, que no eren considerats com a persones, sinó que eren tractats com a material amb el qual investigar. Guido Landra, seguidor de les teories racials pseudocientífiques considerava els jueus i les persones de pell fosca o orientals membres de races inferiors en oposició a una «raça pura italiana».[44]

Instantània procedent de la sèrie fotogràfica presa durant la visita de Guido Landra a Sachsenhausen mentre aquest inspecciona els presoners jueus que els guàrdies SS li «exhibeixen». Desembre de 1938. Font: 6/FOTB004638, Friedrich-Ebert-Stiftung e.V / Archiv der Sozialen Demokratie.

A les acaballes d'agost de 1940, hi hagué una delegació policial franquista que visità el camp de concentració de Sachsenhausen, precisament dues setmanes abans que Ramon Serrano Suñer, cunyat de Franco, Ministre de la Governació i, a partir d'octubre de 1940, Ministre d'Exteriors, visités la

44. Günter Morsch i Astrid Ley (ed.). *El campo de concentración de Sachsenhausen 1936-1945*. (Berlín: Metropol Verlag - Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten, 2016), 53.

capital alemanya entre el 15 i el 25 de setembre i es reunís amb Hitler, Himmler, Heydrich i altres membres de la cúpula nazi.[45]

La comitiva franquista estava capitanejada per José Finat y Escrivá de Romaní, comte de Mayalde, qui en aquell moment era director general de Seguretat i posteriorment, entre 1941 i 1942, va ser ambaixador espanyol a Berlín així com, també, alcalde de Madrid entre els anys 1952 i 1965.[46]

Com a amfitrions de la delegació franquista, a part de Hans Loritz (comandant del KL Sachsenhausen) hi hagué el mateix Heinrich Himmler així com, també, Richard Glücks (cap de la IKL).

Richard Glücks, Heinrich Himmler i Hans Loritz acompanyen una delegació franquista al KL Sachsenhausen l'agost de 1940. Font: Günter Morsch i Astrid Ley (ed.), *El campo de concentración de Sachsenhausen 1936-1945.* (Berlín: Metropol Verlag - Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten, 2016), 101.

En el moment de la visita del comte de Mayalde no hi havia espanyols empresonats a Sachsenhausen ja que encara gaudien del tractament de presoners de guerra a causa del seu enquadrament a les Companyies de

45. Carlos Hernández de Miguel, *Los últimos españoles de Mauthausen.* 1a ed. (Barcelona: Ediciones B, 2015), 233.

46. Astrid Ley, «Spanische Häftlinge im KZ-Sachsenhausen», *Gedenkstätten-Rundbrief,* núm. 151 (2009), 27.

Treballadors Estrangers (CTE), Batallons de Marxa i Legió Estrangera francesa.[47] Tanmateix, va ser just després de la visita de Serrano Suñer a Berlín que l'Oficina Central de Seguretat del Reich (RSHA) publicà una nota el 25 de setembre de 1940 on es deia que, «per ordre del Führer [...] d'entre els combatents rojos de la guerra d'Espanya, pel que fa als súbdits espanyols, es procedeix directament al seu trasllat a un camp de concentració del Reich».[48] El primer republicà espanyol en arribar a Sachsenhausen va ser Pedro Aroyo-Navarro, internat el 14 de juny de 1941.[49]

En conclusió, amb aquestes visites i les fotografies propagandístiques que se'n derivaven es tenia la voluntat de mostrar, tant localment com internacionalment, la bona relació que mantenia l'Alemanya nazi amb els seus aliats i simpatitzants.

4.2.4. Experimentació mèdica

L'Alemanya nazi realitzà gran quantitat de crims mèdics intentant justificar-los com a investigacions de caràcter divers. Un dels primers casos va ser, amb l'inici de la guerra, l'extermini de malalts mentals ingressats en manicomis i aquelles persones amb malalties considerades incurables escudant-se rere una suposada qüestió de salut pública (segons el diari de Goebbels, al gener de 1941 ja n'havien mort vuitanta mil i encara en quedaven uns seixanta mil).[50] Els pacients normalment eren assassinats en una cambra de gas camuflada de dutxa i, posteriorment, els seus cossos s'incineraven.

Aquests fets provocaren, a causa de les filtracions que hi hagué d'un procés que difícilment es podia mantenir en secret, que tant la població com les Esglésies catòlica i protestant es queixessin. Això influí, excepcionalment, en la decisió de Hitler d'aturar temporalment el procés d'eutanàsia l'agost de 1941, encara que, per aquell moment ja s'havien assassinat més de noranta-tres mil persones.[51]

---

47. Benito BERMEJO, *Francesc Boix, el fotògraf de Mauthausen* (Barcelona: Editorial La Magrana, 2002), 247.

48. Carlos HERNÁNDEZ DE MIGUEL, *Los últimos españoles...*, 234.

49. Astrid LEY, «Spanische Häftlinge...», 27.

50. Florencio JIMÉNEZ BURILLO,, *L'holocaust nazi...*, 23.

51. Ferran GALLEGO, *De Múnich a Auschwitz...*, 359-360.

4.2.4.1. AKTION T-4

Aquesta operació inicial d'eliminació de les considerades «vides indignes de ser viscudes» prengué el nom d'Aktion T-4, i sota aquesta denominació es va dur a terme, en centres especialitzats i a partir de finals d'octubre de 1939, l'extermini encobert de malalts mentals i, posteriorment, d'altres col-lectius.

A partir del gener 1942, després de la celebració de la Conferència de Wannsee amb la qual es va coordinar, organitzar, planificar i definir l'abast i l'autoritat que havia de dur a terme l'extermini i no pas per decidir-ne l'aprovació,[52] es va recuperar tota l'experiència adquirida i acumulada amb l'Operació T-4 per aplicar-la als camps d'extermini de Polònia. De fet, la «solució final a la qüestió jueva» com a eufemisme del seu assassinat massiu era una decisió que ja s'havia pres durant l'estiu de 1941 i portava preparant-se des que fracassà l'ofensiva contra la Unió Soviètica.

Els camps d'extermini, però, no van ser els únics llocs on es van realitzar assassinats i experiments amb gas verinós, sinó que també se'n feren, per exemple a camps de concentració com el KL Sachsenhausen. El lloc en qüestió era l'anomenada Estació Z, un espai, adjacent i separat del camp de presoners que, des de del maig del 1942, tenia una cambra de gas en funcionament que s'havia ordenat construir el desembre de 1941,[53] precisament, abans de la Conferència de Wannsee.

Tanmateix, amb aquesta única cambra de gas no es pretenia fer assassinats massius. De fet, segons els càlculs dels nazis, els 11 m² de superfície que tenia li impedien gasar més de seixanta persones alhora. La funció que tenia, doncs, era la de desenvolupar i perfeccionar aquest mètode d'assassinat per, posteriorment, poder aplicar-se a escala industrial als camps d'extermini. Val a dir, també, que si els gasejaments a Sachsenhausen van ser esporàdics i la cambra de gas no es completà definitivament fins l'any 1943 també s'ha de relacionar amb els diversos problemes que hi hagué, tant de subministrament com amb la patent del Zyklon B.[54] Precisament aquest era

52. Ferran Gallego, *Todos los hombres...*, 399-400.

53. Winfried Meyer, «Remembrance of the Holocaust?: Redesigning the Sachsenhausen Memorial and Museum», *The Journal of Holocaust Education*, Vol. 7, núm. 3 (1998): 76. <https://doi.org/10.1080/17504902.1998.11087072>.

54. Günter Morsch, «Massentötungen durch Giftgas im Konzentrationslager Sachsenhausen». A *Neue Studien zu nationalsozialistischen Massentötungen durch Giftgas. Historische Bedeutung. Technische Entwicklung. Revisionistische Leugnung*, editat per Günter Morsch i Bertrand Perz, 260- 276. Berlín: Metropol Verlag, 2011, 267-274.

el nom comercial del cianur d'hidrogen cristal·litzat, el producte produït i comercialitzat per l'empresa I.G. Farben i utilitzat com a insecticida que, amb la humitat de l'aigua de les dutxes, a temperatura ambient, desprenia un gas verinós.[55]

4.2.4.2. «AKTION 14 F 13»

El mes de març de 1941 i quan l'Operació T-4 encara estava en funcionament, Heinrich Himmler ordenà que comencés l'Aktion 14 f 13, una operació que reaprofitava el personal i les instal·lacions de l'Aktion T-4. Amb aquesta ordre s'estenia el programa d'eutanàsia als presos adults de tots els KL que no fossin aptes per a treballar i, també, a aquells malalts que ho estiguessin durant més de tres mesos.[56] A l'abril de 1941, començaren els assassinats de pacients en el camp principal de Sachsenhausen en el marc de l'Operació 14 f 13 i que suposaren la mort de més de cinc-cents cinquanta presoners.[57]

Pel que fa al «centre d'eutanàsia» de la localitat de Bernburg (prop de Magdeburg), un dels sis centres que hi havia repartits per tot el Reich, entre l'any 1940 i la data de clausura del centre a finals d'estiu de 1943, s'hi va assassinar unes catorze mil persones. Entre aquelles víctimes hi havia tant pacients d'hospitals i d'asils com, també, uns cinc mil presoners dels camps de concentració de Buchenwald, Flossenbürg, Groß-Rossen, Neuengamme, Ravensbrück i Sachsenhausen que, en aquest cas van començar a ser assassinats l'any 1942.[58] Tots aquests assassinats en «centres d'eutanàsia» de presoners provinents de KL estaven dirigits i supervisats des de la IKL, que estava involucrada en els experiments mèdics duts a terme en els camps de concentració i també facilitava interns com a subjectes d'investigació i experimentació.

Finalment l'Operació 14 f 13 va acabar per si sola l'any 1942 abans que la IKL hi posés punt i final, oficialment, durant la primavera del 1943. Tot i

---

55. «Auschwitz: Key dates», *United States Holocaust Memorial Museum*, consultada el 16 de gener de 2022, <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/auschwitz-key-dates>.

56. Benito Bermejo, *Francesc Boix...*, 248.

57. Günter Morsch i Astrid Ley (ed.), *El campo de concentración...*, 94.

58. «Zur Geschichte des Historischen Ortes», *Stiftung Sächsische Gedenkstätten - Gedenkstätte für Opfer der NS-„Euthanasie" Bernburg*, consultada el 16 de gener de 2022, <https://gedenkstaette-bernburg.sachsen-anhalt.de/geschichte>.

així, les SS seguirien amb els assassinats de presoners malalts encara que sense el suport del personal de l'Operació T-4.[59]

Independentment dels assassinats en cambres de gas fixes, a Sachsenhausen i diversos camps de concentració i d'extermini també s'utilitzaren camions amb un remolc hermètic que, connectat al tub d'escapament o utilitzant un altre sistema, eren utilitzats com a cambres de gas portàtils.

Més enllà de la voluntat d'assassinar els presoners, durant la guerra, s'utilitzaren més de vint mil presos d'una dotzena de KL diferents per fer experiments mèdics[60] centrats, principalment, en la medicina militar i bacteriològica i fins i tot en alguns casos hi havia interessos farmacològics al darrere dels assajos. Les preteses proves, realment, no eren més que crims mèdics on, en alguns casos, la mort del subjecte no deixava de ser una part més de l'experiment planejat, tal com demostren els diversos experiments amb gas verinós ordenats per la Wehrmacht entre els anys 1941 i 1945.[61] Tant la cooperació com la competició entre diversos experts en guerra química i, també, entre metges de les SS, de la Wehrmacht i civils conduí a una experimentació humana, no sempre iniciada per les SS,[62] que causà la mort de diversos milers de persones.

Al KL Sachsenhausen, poc després de l'inici de la guerra, ja s'hi van dur a terme experiments amb agents químics per poder ser utilitzats posteriorment amb finalitats bèl·liques. Per exemple, s'investigà el tractament de cremades produïdes prèviament per gas mostassa,[63] així com també experiments amb munició enverinada i s'administrà als interns combinats d'estimulants com ara cafeïna, cocaïna,[64] amfetamines i alguns dels seus

---

59. Astrid LEY, «Die Aktion 14f13 in den Konzentrationslagern», a *Neue Studien zu nationalsozialistischen Massentötungen durch Giftgas. Historische Bedeutung. Technische Entwicklung. Revisionistische Leuggnung* ed. per Günter MORSCH i Bertrand PERZ (Berlín: Metropol Verlag, 2011), 237-239.

60. Nikolaus WACHSMANN, *KL. Una historia de...*, 486.

61. Günter MORSCH, «Massentötungen durch Giftgas im Konzentrationslager...», 263-264.

62. Florian SCHMALTZ, «Chemical Weapons Research on Soldiers and Concentration Camp Inmates in Nazi Germany» a *One Hundred Years of Chemical Warfare: Research, Deployment, Consequences*, ed. per Bretislav FRIEDRICH, Dieter HOFFMANN, Jürgen RENN, Florian SCHMALTZ i Martin WOLF (Cham: Springer International Publishing, 2017), 253. DOI 10.1007/978-3-319-51664-6_13

63. Florian SCHMALTZ, «Chemical Weapons Research...», 234-235.

64. Nikolaus WACHSMANN, *KL. Una historia de...*, 493.

derivats, com ara la metamfetamina. A part, també se'ls provocà gangrena, tifus i hepatitis[65] per tal d'intentar revertir-ne, posteriorment, els efectes.

També es feren investigacions pseudocientífiques per tal de fonamentar acadèmicament el racisme i justificar l'existència d'unes races superiors a d'altres; no només de la «raça ària» pel que fa als alemanys, sinó també una suposada «raça pura italiana». Aquest fet quedà demostrat amb la visita que feu al KL Sachsenhausen l'investigador racial italià Guido Landra el desembre de 1938, que, durant la seva visita analitzà diversos presoners jueus i gitanos que haurien de tenir unes característiques oposades a la suposada puresa italiana.

4.2.5. Treball esclau i camps satèl·lit

Tot i que la part més representativa del KL Sachsenhausen és el seu camp triangular i principal (*Stammlager* o 'camp troncal'), el cert és que la gran quantitat de camps exteriors que en van acabar depenent foren essencials perquè el KL Sachsenhausen, en el seu conjunt, acabés tenint tanta importància dins del sistema concentracionari nazi. Així doncs, una altra de les importants funcions que desenvolupà el camp de Sachsenhausen va ser la de proporcionar mà d'obra esclava, especialment per a la indústria bèl·lica nazi. El mateix Hitler ja anuncià el 30 de gener de 1935, en un discurs al Reichstag, que els presoners dels camps de concentració serien utilitzats per a treballs forçats.[66] Aquest fet, però, no va tenir especial repercussió econòmica fins que no es començaren a empresonar grans quantitats de persones a partir de 1938 i, sobretot, un cop començà la guerra.

Així doncs, a començaments d'estiu de 1938, el KL Sachsenhausen, rebé la seva primera gran onada d'internaments formada per més de sis mil persones considerades «mandroses». El motiu es devia a la urgent necessitat de mà d'obra que tenien les SS del camp per a les seves empreses, fet que suposà que les batudes que es van dur a terme van centrar-se només en capturar aquells «asocials» que estaven en condicions de treballar.[67] D'aquesta manera s'entén que el 1938 a la zona nord del camp, anomenada «pati industrial», s'hi construïssin una serralleria, fusteria, sastreria, una sabateria i altres tipus de tallers com ara de roba i cuir per abastir les ne-

---

65. Günter Morsch i Astrid Ley (eds.), *El campo de concentración...*, 180.

66. Rosa Toran, *Els camps de concentració nazis. Paraules contra l'oblit* (Barcelona: Edicions 62, 2005), 46.

67. Ferran Gallego, *De Múnich a Auschwitz...*, 365.

cessitats específiques del camp i fer-lo tan autosuficient com fos possible. Posteriorment, durant l'any 1941 també s'erigiren, al lloc dels tallers destinats a les necessitats del KL, els tallers de producció bèl·lica DAW (*Deutschen Ausrüstungswerke* - 'Tallers alemanys d'equipament militar').[68]

Un altre cas de treballs forçats dins del camp principal de Sachsenhausen es pot trobar en el «camp petit», l'annex del camp construït el 1938. D'entre els divuit barracons que conformaven aquell espai n'hi hagué alguns que, a partir de 1942, en comptes d'albergar presoners es destinaren per a algunes feines especials. D'una banda, s'hi van internar uns cent cinquanta presoners, dos terços dels quals jueus,[69] encarregats de reparar i transformar els rellotges i les joies confiscades prèviament als interns dels camps «de l'est».[70] D'altra banda, en uns altres barracons, concretament els números 18 i 19, que eren els més externs i apartats d'aquest annex de Sachsenhausen, van ser aïllats i adaptats per dur-hi a terme la que va ser la més gran operació de falsificació de moneda de la història, l'Operació Bernhard (Aktion Bernhard), la qual va suposar la falsificació de més de 135 milions de lliures esterlines.[71] Sigui com sigui i en ambdós casos, tant els presoners encarregats de les reparacions de rellotges i joies com els del «comando» de falsificació de moneda, tenien unes condicions de vida millors que la resta d'interns del KL.

Va ser sobretot a partir de l'any 1942, com a conseqüència del fracàs nazi a l'hora de vèncer la Unió Soviètica, que augmentà el nombre de destacaments de treball exteriors al camp principal de Sachsenhausen així com la quantitat de camps satèl·lit subsidiaris d'aquest, fet que coincideix amb l'inici de la gestió i coordinació del treball esclau per part de la IKL.

Els *Außenlager* o camps externs eren recintes secundaris del camp de concentració principal que servien per internar els presoners a prop, normalment, del lloc on serien forçats a treballar. D'aquesta manera, per exemple, mentre que al maig de 1940 el règim nazi utilitzava 1,1 milions de treballadors esclaus, l'any 1944 hi havia 12 milions de d'obrers estrangers a Alemanya, cosa que suposava un terç de la mà d'obra de la indústria

68. Daniela GEPPERT, *Sachsenhausen 1936-1945...*, sense paginació.

69. Nikolaus WACHSMANN, *KL. Una historia de...*, 428.

70. Günter MORSCH, «Prefaci», a *Jüdische Häftlinge im Konzentrationslager Sachsenhausen 1936 bis 1945*, editat per Günter MORSCH i Susanne zur NIEDEN (Berlín: Hentrich, 2004), 14-15.

71. «Eine Echte Fälschung», *Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten - Gedenkstätte und Museum Sachsenhausen*, consultada el 16 de gener de 2022 <https://www.sachsenhausen-sbg.de/sammlung-forschung/objekt-im-fokus/bernhard-faelschung/>.

d'armament i la meitat de la que operava en l'empresa Krupp.[72] D'aquesta manera veiem com hi ha una relació directa entre la creació de nous camps de concentració exteriors, les necessitats alemanyes derivades de la guerra, l'increment de treballadors forçats i l'augment de població de la localitat d'Oranienburg, aquest últim aspecte vinculat, ja específicament, al KL Sachsenhausen.

Al final de la guerra doncs, mentre que el camp principal tenia una extensió de 18 hectàrees, Sachsenhausen en el seu conjunt, comptant el centenar de camps externs que tenia, ocupava unes 400 hectàrees.[73] Això es degué al fet que gran quantitat d'indústries i tallers prengueren la forma de camps de concentració secundaris o camps externs, on els presoners, i alhora treballadors forçats, hi vivien.

Els camps de concentració subsidiaris podien estar separats del camp principal per uns pocs centenars de metres, com ara el complex fabril de maons «Klinkerwerk» o fins a centenars de quilòmetres, com són els casos de Neuengamme (prop de la ciutat d'Hamburg) i Groß-Rosen (a la Baixa Silèsia) camps de concentració que es fundaren, inicialment, com a camps dependents del KL Sachsenhausen però que esdevingueren independents el 1940 i 1941 respectivament.

4.2.5.1. Camps satèl·lit de Sachsenhausen

D'entre la gran quantitat de camps externs que tingué Sachsenhausen, el seu camp secundari més important, destinat a la producció bèl·lica, va ser la fàbrica de bombarders Heinkel d'Oranienburg. Aquest camp satèl·lit va ser el més gran i important de Sachsenhausen, amb més de set mil presoners produint l'avió de llarg abast He 177. La factoria va ser construïda entre els anys 1936 i 1937 però començà a utilitzar presoners com a mà d'obra a partir de 1942 i quasi exclusivament a partir de 1944. L'any 1943 l'empresa destinà una part dels terrenys de la fàbrica per tal de posar-hi un camp de barracons per albergar els presoners de Sachsenhausen destinats a les seves vuit naus industrials.[74]

72. Peukert citat a Chris Bambery, *Historia marxista...*, 226.

73. «1936-1945 Konzentrationslager Sachsenhausen», Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten - Gedenkstätte und Museum Sachsenhausen, consultada el 16 de gener de 2022, <https://www.sachsenhausen-sbg.de/geschichte/1936-1945-konzentrationslager-sachsenhausen>.

74. Günter Morsch i Astrid Ley (ed.), *El campo de concentración...*, 85-87.

Un altre camp de treball extern important de Sachsenhausen va ser la Klinkerwerk Oranienburg, una fàbrica de maons situada a uns centenars de metres del camp principal, en la qual les condicions laborals eren tan dures que els mateixos presoners la consideraven com un camp d'extermini mitjançant el treball. Allí, per exemple, a l'estiu de 1942 uns dos-cents presos, la majoria d'ells homosexuals, van morir a causa de l'arbitrarietat i violència nazis.[75]

Pel que fa a la resta de camps subsidiaris del KL Sachsenhausen, estaven repartits per tot el territori alemany, així com també per les zones ocupades per les tropes nazis. Hi havia camps secundaris tant a la mateixa localitat d'Oranienburg com a Berlín i a la seva àrea metropolitana on, concretament, a part dels camps satèl·lit vinculats al Konzentrationslager Sachsenhausen hi hagué fins a tres mil petits tallers, cadascun d'ells amb una dotzena aproximada de presoners forçats a treballar.[76] Altres camps subsidiaris de Sachsenhausen també es podien trobar a centenars de quilòmetres, com ara Lieberose, Neuengamme i Groß-Rosen, encara que aquests dos últims van acabar esdevenint camps de concentració independents a partir de 1940 i 1941 respectivament.

Finalment, cal esmentar que de les aproximadament vint mil dones empresonades al KL Sachsenhausen, la majoria estigueren internades en camps externs i no en el camp principal.[77] Per exemple, a l'abril de 1945, encara hi havia unes dotze mil presoneres en els camps satèl·lit de Sachsenhausen.[78] Tanmateix, durant les últimes setmanes de la guerra, en el context d'evacuació dels camps i preparació de les marxes de la mort, moltes dones van ser traslladades al camp principal. Quan l'Exèrcit Roig arribà i alliberà el camp, de les tres mil persones que s'hi trobaren, unes mil quatre-centes eren dones.[79]

---

75. Christel Trouvé, «Strafkommando Klinkerwerk. Zwangsarbeit von Häftlingen für "Germania"», a *Institutionen des nationalsozialistischen Verfolgungsterrors in Brandenburg,* ed. per Stephanie Bohra (Berlín: Metropol Verlag, 2018), 17.

76. Josep Fontana, *El siglo de la Revolución...*, 241.

77. Verena Buser, *Überleben von Kindern und Jugendlichen in den Konzentrationslagern Sachsenhausen, Auschwitz und Bergen-Belsen.* 1a ed. (Berlín: Metropol Verlag, 2011), 37.

78. Günter Morsch i Astrid Ley (ed.), *El campo de concentración...*, 144.

79. «Sachsenhausen», *Institut Terezínské Iniciativy,* consultada el 30 d'agost de 2021, <https://www.holocaust.cz/de/geschichte/nazistische-konzentrationslager-und-ghettos/konzentrationslager/sachsenhausen-2/>.

Dones alliberades davant la infermeria del camp de Sachsenhausen després d'algunes setmanes de cures intensives. Maig/juny 1945. Font: Günter Morsch i Astrid Ley (ed.), *El campo de concentración de Sachsenhausen 1936-1945.* (Berlín: Metropol Verlag - Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten, 2016), 144.

5. Conclusions

D'aquesta introducció al camp de concentració de Sachsenhausen podem extreure'n, com a principals conclusions, que és necessari contextualitzar Sachsenhausen socialment i ideològicament per no desvincular-lo de la societat que el creà i que va veure's beneficiada del treball esclau dels seus presoners i, també, per emmarcar-lo dins de la ideologia que el va concebre i dissenyar per tal que servís de camp model per a tota la resta.

Finalment, que la seva localització propera a Berlín determinà la seva importància, tant abans com després de l'inici de la guerra. Sachsenhausen va ser un KL punter a l'hora d'experimentar i aplicar millores ja fossin en l'organització, explotació, control, repressió o assassinat, cosa que explica la seva complexitat. Aquest fet permet entendre el KL Sachsenhausen com un camp exemplar a l'hora de veure l'evolució general dels camps de concentració durant la dictadura nazi i facilita la possibilitat de vincular-lo amb altres camps.

MARCEL BIOSCA FORTUNY
Universitat Rovira i Virgili

Bibliografia

Bambery, Chris. *Historia marxista de la Segunda Guerra Mundial.* Barcelona: Pasado y Presente, 2015.

Benz, Wolfgang. *El Tercer Reich. 101 preguntas fundamentales.* Madrid: Alianza Editorial, 2009.

Benz, Wolfgang i Distel, Barbara. *Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager.* Munic: C.H. Beck, 2006.

Benz, Wolfgang i Distel, Barbara (ed.). *Realität – Metapher – Symbol. Auseinandersetzung mit dem Konzentrationslager (Dachauer Hefte 22)*. Dachau: Dachauer Hefte, 2006.

Bermejo, Benito. *Francesc Boix, el fotògraf de Mauthausen*. Barcelona: Editorial La Magrana, 2002.

Bohra, Stephanie (ed.). *Institutionen des nationalsozialistischen Verfolgungsterrors in Brandenburg*. Berlín: Metropol Verlag, 2018.

Buser, Verena. *Überleben von Kindern und Jugendlichen in den Konzentrationslagern Sachsenhausen, Auschwitz und Bergen-Belsen.* Berlín: Metropol Verlag, 2011.

Gallego, Ferran. *De Múnich a Auschwitz. Una historia del nazismo, 1919-1945.* Barcelona: Plaza & Janés, 2001.

Gallego, Ferran. *Todos los hombres del Führer. La élite del nacionalsocialismo (1919-1945)*. Barcelona: Debate, 2006.

Fontana, Josep. *El siglo de la Revolución. Una historia del mundo desde 1914.* Barcelona: Editorial Planeta.

Friedrich, Bretislav; Hoffmann, Dieter; Renn, Jürgen; Schmaltz, Florian, i Wolf, Martin (ed.). *One Hundred Years of Chemical Warfare: Research, Deployment, Consequences.* Cham: Springer International Publishing, 2017.

Geppert, Daniela. *Sachsenhausen 1936-1945. Bilder von Orten, Plätzen und Bauten*. Text inèdit, 1996.

Hernández de Miguel, Carlos. *Los últimos españoles de Mauthausen.* Barcelona: Ediciones B, 2015.

Hobsbawm, Eric. *Historia del siglo xx. 1914-1991.* Barcelona: Editorial Crítica, 1996.

Jackson, Gabriel. *Civilización y barbarie en la Europa del siglo xx.* Barcelona: Editorial Planeta, 1997.

Jiménez Burillo, Florencio. *L'holocaust nazi*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya, 2005.

Morsch, Günter i Ley, Astrid (ed.). *El campo de concentración de Sachsenhausen 1936-1945*. (Berlín: Metropol Verlag - Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten, 2016),

Morsch, Günter i Nieden, Susanne zur (ed.). *Jüdische Häftlinge im Konzentrationslager Sachsenhausen 1936 bis 1945.* Berlín: Hentrich, 2004.

Morsch, Günter i Reckendrees, Alfred. *Befreiung Sachenhausen 1945 Schriftenreihe der Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten.*Berlín: Hentrich, 1996.

Rees, Laurence. *Auschwitz. Los nazis y la «solución final».* Barcelona: Editorial Crítica, 2005.

Reich, Ines (ed.). *Vom Monument zur Erinnerung. 25 Jahre Stiftung Brandenburgische Gedenkstätten in 25 Objekten.* Berlín: Metropol Verlag, 2017.

Salou Olivares, Pierre i Salou Olivares, Veronique (ed.). *Los republicanos españoles en el campo de concentración nazi de Mauthausen. El deber colectivo de sobrevivir.* París: Éditions Tirésias, 2005.

Toran, Rosa. *Els camps de concentració nazis. Paraules contra l'oblit.* Barcelona: Edicions 62, 2005.

Wachsmann, Nikolaus. *KL. Una historia de los campos de concentración nazis.* Barcelona: Editorial Crítica, 2015.

CRÒNICA D'UNA HISTÒRIA D'AMOR EN ÈPOCA DE GUERRA

ANGELINA MADARRO I IGNASI DOMEDEL

Ester Roca

Aquest treball ressegueix la història de vida que ens explica la correspondència que Angelina Madarro va tenir amb l'exiliat Ignasi Domedel entre el 1939 i el 1949, any en què la parella es va retrobar a la ciutat de Lyon.

This work retraces the life story revealed to us by the correspondence between Angelina Madarro and the exile Ignasi Domedel from 1939 until 1949, the year in which the couple were reunited in the city of Lyon.

PARAULES CLAU:
Tarragona, exili, camps de concentració, franquisme, nazisme

KEYWORDS:
Tarragona, exile, concentration camps, francoism, nazism

 ISSN 1136-7865 · EISSN 2014-2048

«Sobre todo no pierdas el car, pues te esperaré el sábado en la estación, no vayas a perderlo y al ver que no llegas, figúrate cómo me quedaría. No vayas a ver en tu viaje policías por todos los lados, ni vayas asustada en todo el camino. Estate tranquila, que no encontrarás a nadie.

»Sabes que Pacho no me deja un momento tranquilo diciéndome que es necesario arreglar un poco la casa, pues de lo contrario cuando tu llegues nos vas a tirar a los dos fuera.» (16/1/49)

Així acaba la darrera de les cartes que l'Ignasi li escriu a l'Angelina des de l'exili. La darrera dels milers de cartes que es van escriure entre el 1939 i el 1949, any del retrobament a la ciutat francesa de Lyon.

Per començar la història ens situem a l'any 1982, al carrer Barcelona número 44 de Tarragona, antic local del PSUC. Entro, com acostumo a fer cada divendres, amb els meus pares i germans i em dirigeixo a un tamboret que hi ha al final de la barra de bar (el local tenia dues sales molt grans a la part inferior: un bar i com una sala on es feien les trobades i conferències) i em diuen que vigili, que aquell és el tamboret de l'Ignasi, i que no li agrada trobar-se'l ocupat. Jo no ho entenc gaire, perquè l'Ignasi és el meu avi i és una de les millors persones que conec en aquell moment, és molt bo i m'ha ensenyat, entre altres coses, a compartir. Amb el temps entendré el perquè d'aquella situació.

L'avi Ignasi va marxar d'Espanya el febrer del 39 i no serà fins a l'any 68 que pot tornar a la ciutat que el va veure néixer, Tarragona. Quan torna, ell sempre diu als seus companys de partit que la seva experiència ha de servir perquè no es tornin a repetir aquelles situacions tan dramàtiques que ells, i molts companys i companyes seves, van haver de patir. No vol ser model de ningú, només vol que la gent en sigui conscient. D'aquí el respecte que li tenien a l'Ignasi i per què tenia el seu lloc dins el partit.

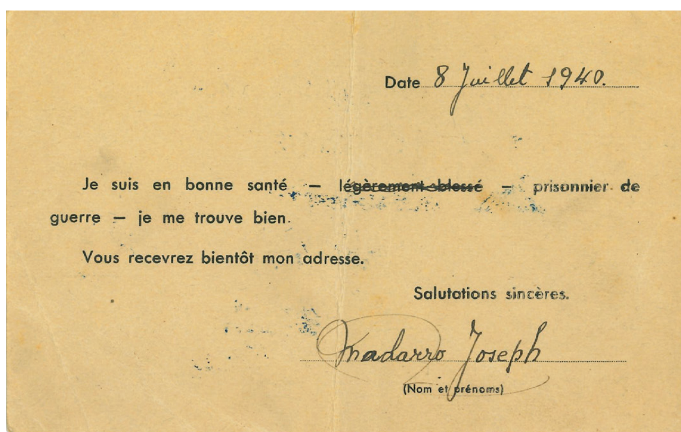
Aquest article és un seguit de fragments de cartes escrites del meu avi a la meva àvia (a la inversa no es van poder conservar) on de manera epistolar posa en coneixement quins van ser els problemes, les vicissituds i les penes per les quals van haver de passar abans de poder estar junts. També exposa com es viuen des de l'exili i la distància els problemes familiars i de quina manera el fet d'estar separats fa valorar molt més el que no tens: el caliu d'una casa, d'uns pares o d'un germà i, en aquest cas concret, el d'una parella.

Per posar-ho en context, l'Ignasi Domedel Pallarès neix a Tarragona el 23 d'abril de 1917, fill d'Ignacio Domedel Zaragoza (Nasio) i Josefa Pallarès Bru (Pepeta). L'Angelina, l'altra protagonista de la història, neix a Tarragona el 4 de desembre de 1918, filla d'Eleuterio Madarro i Tecla Rodríguez. Té un germà, el Josep Maria Madarro, que malauradament també serà protagonista de la història. Però anem per parts.

L'Ignasi i l'Angelina es coneixen a l'Escola de Comerç de Tarragona, on coincideixen. En aquell moment no en són conscients, però acaba de néixer una amistat que els acompanyarà fins als últims moments de la seva vida. És més, l'Ignasi en moltes de les cartes que escriurà des de l'exili insisteix que no s'hi havia fixat, en ella. Al mateix temps militen tots dos a les JSUC (Joventuts Socialistes Unificades de Catalunya), organització juvenil de caràcter comunista creada el 1936. Quan la cosa es complica a Espanya tots dos creuen la frontera a França. Es desconeix si junts o separats, però el que sí que se sap és que van a parar a ciutats diferents. Per tant, és més que probable que no ho fessin junts.

L'Ignasi entra a França el 12 de febrer de 1939. Quan entra sembla que va directe al camp de Saint Cyprien (sector 3, calle E, barraca 1). Cal tenir en compte que les cartes que conservem són només en un sentit i sovint és complicat posar en context la situació. També la censura hi deuria jugar el seu paper: en molts escrits donen per sobreentesa informació que de ben segur no poden escriure. Cal tenir en compte que pràcticament totes les cartes porten el segell de la censura. Per aquella època ja es comencen a veure els problemes de marxar de casa: «Aquí la vida es cara y cuando me marché no me llevé la ropa de invierno, siéndome imposible adquirir la ropa necesaria.» (7/10/39). També s'interpreta que deuria marxar ràpid i de ben segur pensant que tornaria aviat. Va tardar gairebé quaranta anys a tornar a Tarragona.

Sembla que la vida de l'Ignasi es va desenvolupant en diferents ciutats o pobles de França on és requerit, ja sigui en alguna companyia complementària o en algun camp. També depèn de les feines que van sorgint, fins que un desgraciat accident el fa estar ingressat primer a l'Hospital Complémentaire a Limoges (ciutat de França, capital del departament de l'Alta Viena i capital de la regió occitana del Llemosí) i després a l'Hospital Complémentaire a Saint Leonard (municipi francès, situat al departament del Sarthe i a la regió de País del Loira). En el trasllat d'una població a l'altra per manca de feina, en el que ell descriu com «teníamos un viaje bueno, aunque muy pesado» (29/6/1940), es creua amb un home que «quería meterse con una

Date 8 Juillet 1940.

Je suis en bonne santé — ~~légèrement blessé~~ — prisonnier de guerre — je me trouve bien.

Vous recevrez bientôt mon adresse.

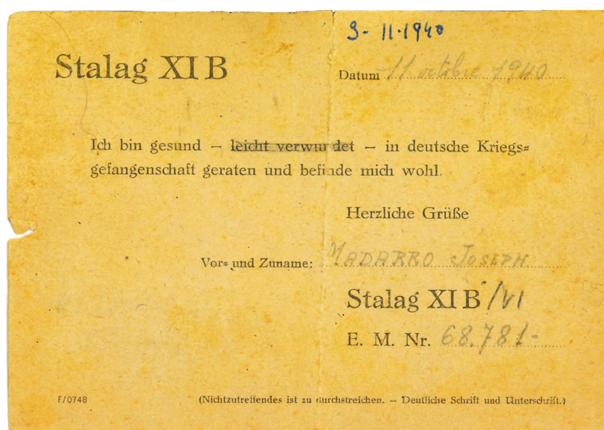
Salutations sincères.

Madarro Joseph
(Nom et prénoms)

mujer, quise defenderla quedándome a su lado, yo recibí, me da un golpe en la rodilla izquierda, me tira por el suelo y veo que me ha hecho un agujero», però aquesta és la versió que dona als seus pares per no preocupar-los, una baralla entre dos joves que acaba amb el genoll ferit de poca gravetat. Però la realitat és una altra: realment en aquell trasllat són bombardejats. Sí que és certa l'existència d'una dona que es troba en el mateix vagó. Sembla que es troba en una racó i no vol parlar amb ningú, i interfereixen perquè, textualment, «daba lástima ver a una mujer abandonada completamente. La visité en algunas paradas y en la última nos visita la aviación. El tren se menea todo, yo por tierra y le sigue la traca. Plum! Plam! Plum! Se termina todo y mis amigos dicen que estamos todos bien, pero se equivocaban, yo no estaba bien, me había tocado en la rodilla». (25/6/40).

És a partir d'aquest moment quan a l'Ignasi se li desperta un sentiment cap a l'Angelina més gran que el d'una amistat: el moment de trobar-se a terra, ferit, envoltat d'amics, com ell explica, però sense cap persona estimada. Serà, doncs, quan començaran una relació, per carta sempre, més intensa.

Seguint amb la cronologia, en una carta del 10 de juny del 1940 l'Ignasi pregunta a l'Angelina: «Y los tuyos, ¿ya saben que tu hermano ha desaparecido?» El Josep Maria Madarro va creuar la frontera també el 1939. Poca cosa se'n sap d'ell, més enllà que va estar a Argelers i que després va anar a lluitar al front. Curiosament, set dies abans, el 3 de juny, escriu una carta a la seva germana on diu: «No estoy donde murió Emilita. Yo me encuentro en un sitio que te lo dirá la There; tú le preguntas cómo se llama en francés pescado y entonces le cambias la primera letra y pones en su lugar una ese.» Es troba, doncs, a Soissons. El 8 de juliol de 1940 rebrà una escrit oficial

Stalag XI B

Datum 11 octobre 1940

3-11-1940

Ich bin gesund – ~~leicht verwundet~~ – in deutsche Kriegsgefangenschaft geraten und befinde mich wohl.

Herzliche Grüße

Vor- und Zuname: MADARRO JOSEPH

Stalag XI B/VI

E. M. Nr. 68.781-

F/0748

(Nichtzutreffendes ist zu durchstreichen. – Deutliche Schrift und Unterschrift.)

notificant que el Josep Maria és presoner de guerra i es troba a Stalag XI-B, número de pres 68.781. Stalag XI-B i Stalag XI-D/357 eren dos camps de presoners de guerra alemanys ubicats a l'est de la ciutat de Fallingbostel, al nord-oest d'Alemanya.

Durant la seva estada a l'hospital, l'Ignasi no rep notícies de cap dels seus amics i companys; de saber d'ells en depenen moltes coses, sobretot quin és el futur que li espera un cop donada l'alta hospitalària. Comença a parlar molt seriosament dels camps de concentració, fet que l'espanta molt. Ell ha estat a camps de refugiats, com molt subtilment se'ls anomenava, però sap que els camps de concentració poden arribar a ser pitjor. També pateix per si els tornen a Espanya: «¿Que nos mandarán a España? No me extrañaría nada. Los periódicos hablan de gente exiliada, indeseable, que han causado perturbaciones en Francia y como es natural los únicos indeseables seremos nosotros: ¡los españoles!» (4/7/40). Finalment rep notícies dels companys, es troben a Argelès-sur-Mer, que és on anirà l'Ignasi quan li donin l'alta.

Però encara ingressat a l'hospital, ara a Saint Leonard, i continuant amb les cartes que s'escriuen veiem com la seva relació es va fent més forta. Hem de tenir en compte que des del 1939 que no es veuen, només s'escriuen, i que el que va començar com una relació d'amistat, de companyonia en tant que són dos tarragonins exiliats, es referma com una relació de parella. «Te quiero como eres, como te conocí en Tarragona, pero ahora hace al menos dos años que no te he visto.» (27/7/40). En aquesta mateixa carta també parlen dels camps, sembla que l'Angelina ho veu com una possible solució a la situació que està vivint. Ell li diu que no és conscient del que està dient, que no coneix com són aquests llocs, a la qual cosa ella contesta: «Si voy a un campo

no iré para demostrarte que es por tu estimación, iré con resignación, al abandonar mi casa y mi patria ya salí decidida a todo.»

Quan és donat d'alta ingressa al camp d'Argelers (camp número 3, barraca 366) el 23 d'agost del 1940. En una carta als seus pares el 28 d'agost d'aquell mateix any, irònicament els escriu: «Ya me han dado el alta y por eso me he venido a esta lujosa playa.» El camp d'Argelers fou un dels camps de concentració francesos situat a la platja de la comuna nord-catalana d'Argelers de la Marenda (Rosselló) que entre el 1939 i el 1941 acollí milers de refugiats republicans espanyols, molts d'ells catalans, que fugien d'Espanya. En una carta datada l'1 de maig del 1944 ell mateix descriu el camp de la següent manera: «Pisamos, en nuestra mayoría, por primera vez tierras francesas, tierras desconocidas, pero nadie esperaba el recibimiento que se nos hizo, se nos abrieron los brazos de la "hospitalidad". El acero agudo y oxidado de las alambradas desgarraban nuestras carnes, dormíamos con nuestras cabezas llenas de recuerdos en la dura arena, en las faldas del azul Mare Nostrum, el viento con su cante fúnebre no nos dejaba descansar, teníamos frío, nos apretábamos los unos contra los otros, bajo el techo, limpio sin nubes (...) Horrible paisaje nos brinda el montón de seres humanos, apretados los unos contra los otros, en estas playas, ayer lugar de alegría, concentración de potentados, hoy concentración de miseria y dolor. Mujeres, niños y hombres todos formamos un montón, la misma cara, muestra de dolor y sufrimiento con un mismo pensamiento: volver de nuevo a nuestros hogares abandonados. "¡Ha nacido un niño!", dice una voz... "¡Ha muerto otro!", dice otra... Esta palabra, muerte, teníamos que oírla nosotros, cada día se llevaba su presa.»

La situació no tarda a canviar, com bé diu ell: «Desde que he llegado siento repugnancia por estos malditos campos, tanto es así que nuestra estancia aquí es una cosa transitoria pues hoy hemos solicitado ingresar nuevamente en una compañía (...) Después de haber conocido las delicias de una ínfima libertad y un bienestar, la vida en la arena se me ha hecho más cruel, más pesada. Hoy en día, ya no hay posibilidades de abandonar estas tierras para salir a trabajar particularmente; hoy solamente hay una salida: compañías.» (28/8/40) I això passarà el 2 de setembre del 1940, quan ingressa a la Compagnie de Travailleurs Espagnols. Els GTE, Groupements de Travailleurs Étrangers, van ser constituïts el 1940 a partir de les companyies de treball espanyoles. L'objectiu era tenir controlats els exiliats residents a França i aprofitar la seva força de treball en les feines de reconstrucció. Feien pertànyer als GTE els homes refugiats que no tenien possibilitat de retornar al seu país d'origen.

Per aquesta època, però, s'incorpora als escrits un altre camí important i que molts exiliats van haver de dur a terme: l'exili a Mèxic. "Dentro de la categoría de bulos no puede faltar el de nuestra marcha a México. Noticias como las que me das tú no faltan, pero lo único que falta es que se transforme en realidad. En ningún momento he sentido las ansias para emigrar a las Américas, pues en Europa me encuentro bien, más cerca de España y donde se ventila la suerte de todo el mundo. Pero hoy ha cambiado la situación. Las condiciones no me asustan y lo único que me retendrá aquí –si llega el caso de emigrar– es que no pudieras venir conmigo. Por eso te preguntaba si querías venirte, me has contestado que sí, y desde hoy iremos juntos a cualquier lugar.» (2/9/40). La marxa o no a Mèxic serà un tema recurrent en les següents cartes, en què valoren els pros i els contres de la possibilitat de marxar junts. En aquell moment creuen que és l'única manera de poder estar junts i posar fi a la separació que ja fa massa temps que dura.

A les cartes escrites en aquesta època l'Ignasi sovint pregunta a l'Angelina si té notícies del seu germà, el Josep Maria Madarro. Sembla que quan van estar junts als camps de refugiats tenien una manera diferent de veure com s'havia de lluitar i en aquest sentit l'Ignasi era una mica rancorós. Tot i així, el fet d'estar separats i no tenir notícies d'ell el fa deixar les diferències a banda i preocupar-se pel seu estat de salut i de mirar si li poden fer arribar material necessari. En el moment que es compromet amb l'Angelina, entén que el Josep Maria és el seu germà, també: «¿Has sabido algo de José M.? No hace muchos días que leí en el Independent que podría corresponderse con los prisioneros de guerra que estaban en zona ocupada, pero solamente se admitían las que estaban escritas en francés o alemán. Para la dirección, señalaba que tenían que ir con una indicación que sería el mismo prisionero el encargado de comunicarlo a sus familiares. ¿Has tenido noticias de él? Si tienes su dirección me la mandas.» (8/9/40) L'11 d'octubre d'aquell mateix any serà declarat presoner de guerra i el 25 de novembre traslladat a Mauthausen, número de presoner 4.529.

A partir del 1941 les cartes es van espaiant més en el temps donades les vicissituds: mal temps, mal humor, gana, feines feixugues... «Hemos perdido la dignidad y no nos llevamos como quienes somos: como hombres conscientes que hemos luchado por la independencia de nuestra patria y por la lucha de los pueblos contra el fascismo.» (1/1/41). Amb tot, i mentre va passant el temps, van mirant les estratègies per poder estar junts o, com a mínim, mirar de minimitzar al màxim les conseqüències de l'exili. Una que s'incorpora de nou en les converses i que sembla que pren força a mesura

que avancen els escrits és la de justificar que es van casar quan l'Ignasi es trobava incorporat a files durant la Guerra Civil espanyola (1936-39). «Veo muy bien lo que hiciste sobre los requisitos que debías realizar para que te asignen la alocución. Documentación como casados no podrás presentar, pero si te la piden, nada más tienes que decirles que en el periodo de la guerra no era necesario pasar por tribunal civil, sino que, con un compromiso mutuo delante de una autoridad militar, cuando el cónyuge se encontraba en filas y levantando acta, había suficiente para considerarse real el enlace. Nosotros hicimos un casamiento así, por estar yo en el ejército y que el acta no la tenemos por haber destruido la documentación.» (7/2/41)

Aquesta estratègia és nova. En totes les cartes anteriors és un tema del qual no es parla. Pel que es desprèn de l'escrit sembla que, en efecte, aquest casament no es va dur a terme però es veu com una possible via d'escapatòria, i el que sí que és cert és que de moment és la que sembla més agradable, més que un camp de concentració segur. Amb tot, sembla que això no funciona i no poden aconseguir la documentació necessària. Al mateix temps, l'Angelina que viu a Tournissan, no té feina i no veu la manera de trobar-ne i torna a plantejar el tema dels camps: «Quieres recurrir a los campos, pero esto lo dices porque no conoces la vida que allí se desarrolla. Tú no conoces aún las privaciones, lo que haría más cruel tu estancia en ellos. Los campos son el último grito de la esclavitud del siglo XX, viento, malas comidas, barracas, malos tratos, falta de higiene… por nada del mundo quiero que vayas, estimada Ángeles.» (15/4/41).

En aquest moment crec que val la pena parar-se a reflexionar. No crec que l'Angelina desconegués el que passava als camps. Cal recordar que té un germà que per aquesta època es troba al camp de concentració de Mauthausen-Gusen i malgrat que de ben segur que les comunicacions no eren fluïdes ni sinceres (als camps els donaven targetes per escriure i els missatges eren molt estàndards) és impossible que desconegui la situació. Sí que és cert que ella, des que entra a França, es troba vivint amb una família i probablement no ha patit a la seva pell el que és estar en un camp de refugiats, com li ha passat a l'Ignasi, però de ben segur que en coneix les conseqüències. També a les cartes parlen de companys que han patit la mateixa mala sort que el germà; molts d'ells es troben en camps de concentració i alguns, fins i tot, han mort allí. Val la pena imaginar-nos quina ha de ser la situació o les vivències per plantejar-se anar a un camp com a possible sortida.

Un altre fet remarcable, segurament pel seu simbolisme: l'enyorança cap a la ciutat que el va veure néixer i on va viure fins que es va veure obligat a abandonar-la. En una carta adreçada als seus pares l'Ignasi diu: ¿Saben que aún conservo en mi poder las llaves de las dos puertas de mi casa? Bueno de mi..., de nuestra casa.» (24/10/41) O aquell mateix any comenta. «Hoy es San Pedro, fiesta mayor de mi querido barrio de pescadores. ¿Qué fiestas han hecho?» (29/6/41). L'Ignasi neix al Serrallo, barri marítim de la ciutat de Tarragona. El tema de les claus em té especialment encongida... tenint en compte com van haver de passar la frontera els refugiats, del poc material (roba especialment) del que disposaven i de les condicions que es van trobar a l'entrar a França és curiós que no se'n desprengui o les descuidi. Segurament era una manera de sentir-se prop de casa i dels seus. Malauradament, no les tornarà a fer servir mai més.

Però tornant al fil argumental de la història a finals del 41, quan estan a les portes de les festes de Nadal (unes més que tornaran a celebrar sense la família) els llaços que els uneixen es van fent més forts. Pot semblar curiós que malgrat que no es vegin i no puguin conviure aquests sentiments es vagin enfortint a mesura que avança el temps. Ell escriu: «Nosotros nos hemos conocido en circunstancias algo revueltas, lo que hizo que no llegásemos a conocernos debidamente; nos conocimos, sí, pero no de manera útil para los momentos actuales. Apenas te conozco pero necesito de ti; ningún obstáculo puede detenernos, si los encontramos procuraremos sobrepasarlos.» (11/10/41). En aquest sentit ens hem de posar en el context del moment: tant l'Ignasi com l'Angelina porten dos anys fora de casa, han passat moments de tot, i encara que puguin tenir companys que es trobin en situacions similars es troben sols i sense família, per tant, s'aferren al que tenen, que són les cartes. Sovint, hi manifesten enuig quan tarden en arribar, per una banda per la inseguretat que això els crea («i si ja no m'estima?»), i per l'altra per si li ha passat res a l'altra persona.

Per sort, l'any 1942 comença millor per a ells perquè: «Estas cuatro letras no tienen otro objeto que el de comunicarles que desde el jueves por la tarde Ignacio se encuentra en mi compañía. Hemos estado en Narbonne y ayer llegamos aquí (Tournissan). Ya pueden imaginarse lo contentos que hemos estado después de tanto tiempo sin vernos.» (Carta de l'Angelina als pares i àvia de l'Ignasi). El 1942, el dia 4 de gener, que és la data de la carta, queia en diumenge, per tant des del dia 1 de gener que es van poder retrobar. Malgrat estar a només 200 km (ara ens sembla una distància ínfima), els que hi ha entre Tournissan (municipi francès situat a la regió d'Occitània) i

Camp du Vernet d'Ariège

ATTESTATION

Je soussigné SCLACHE Simon, Inspecteur de Sûreté, faisant fonction de Chef de Camp, certifie que Monsieur DOMEDEL - Pallars Ignace de nationalité Espagnole a été présent au Camp du Vernet d'Ariège du 31 Juillet 1942 au 25 fevrier 1944.

En foi de quoi, je délivre le présent certificat.

Camp du Vernet, le 6 Janvier 1945

Bouches-du-Rhône (departament francès situat a la regió de Provença) tarden dos anys a poder-se veure. En aquesta mateixa carta l'Ignasi aprofita per escriure unes línies als seus pares i àvia, on els diu: «Ella va a venir a su lado, ella vendrá para dedicarles toda su estimación y les hablara de mí.» En aquest moment crec que val la pena fer un incís. El Josep Maria Madarro, que abans hem comentat que es converteix en presoner de guerra el juliol del 40 i que el 25 de novembre també del 40 és traslladat al camp de concentració de Mauthausen, mor el 25 de desembre del 41 al camp de concentració de Gusen. És molt probable que ni l'Angelina ni l'Ignasi n'estiguessin al cas i poguessin gaudir, després de tant de temps, d'aquests quatre dies junts, quatre dies que els van servir per conèixer-se millor i refermar, si encara podien més, la seva relació. Dic que probablement no ho coneguessin perquè feia molts pocs dies de la mort i perquè l'únic document que reben, en aquest cas la mare del Josep Maria, és un que data del 5 de febrer del 46 on textualment diu:

> «Muy señora mía:
>
> »Adjunto le remito una carta, acompañada de un acuse de recibo que se ha recibido en este Gabinete de Información y que dirige a Vd. el Comité Internacional de la Cruz Roja de Ginebra en relación con el fallecimiento de su hijo:
>
> »José Madarro Rodríguez
>
> »Ocurrido en el campo de concentración de GUSEN el día 25 de diciembre de 1941.
>
> »Lamento tan triste pérdida y con mi más sentido pésame, me reitero de Vd. atentamente.»

Així, sense res més. De fet, recordo l'any 1984, a la inauguració del monument als morts a Mauthausen a Tarragona, monument que s'erigí amb

motiu de la celebració de l'Assemblea de l'Amical de Mauthausen i altres camps a Tarragona i que consta d'un bloc geomètric de dotze cares de pedra, de les quals sis tenen l'escut de Tarragona incrustat i de les altres sis en sobresurt una estructura de ferro, que, vista des de qualsevol angle, evoca la lletra M, inicial del camp de concentració nazi de Mauthausen, es van trobar alguns dels supervivents del camp. En el moment que van acabar els parlaments la meva àvia, l'Angelina, s'adreça a una persona i li pregunta si recorda el Josep Maria, i aquesta persona li respon que sí. L'àvia es va dotar de valor i li va preguntar si sabia com havia mort i la persona a qui s'havia adreçat va mirar als seus companys i li va dir que més valia que no ho sabés, que ho deixés com estava. Jo en aquell moment tenia set anys i no sé gaire per què em va quedar gravat. Aquell moment va ser el primer cop que vaig sentir parlar dels camps i crec que va ser el moment que em va despertar interès per conèixer el que realment hi va passar.

Amb tot no queda clar si l'Angelina torna a casa per estar al costat dels seus pares després de la mort del germà (cosa poc probable) o perquè no troba el seu lloc a França i ella sí que pot creuar la frontera per tornar, cosa que l'Ignasi no pot fer. El que sí que queda clar és que després de quatre dies junts han de tornar a separar-se, ella per tornar a casa i ell per continuar amb la seva vida d'exiliat. Entenem que és una separació més dolorosa que l'anterior, per una banda perquè ara ja saben el que és estar junts i, per l'altra, perquè la distància que els separa és molt més gran i amb molt poques possibilitats de retorn.

El 25 d'abril de 1942 s'esdevé un fet que torna a tergiversar la vida de l'Ignasi. En conseqüència del sabotatge realitzat contra la línia ferroviària Tolosa-Marsella, així com altres operacions del mateix tipus a les drassanes de la ciutat, és detingut i incorporat a la companyia disciplinària d'Aubagne i el 31 de juliol del mateix any transferit al camp de Vernet d'Ariège. El camp de Vernet d'Ariège va ser un camp de presoners de guerra situat als Prepirineu occità, reutilitzat després de la guerra civil espanyola com a camp de confinament d›exiliats espanyols. El moment de la detenció i els dies posterior d'internament ell els descriu de la següent manera:

> «Cuando pienso en los 108 días vividos en el recinto alambrado del mal llamado *château* el humor desaparece y me pregunto: ¿cuándo dejaremos de sufrir? Allí he pasado los momentos más terribles de mi vida, allí he sufrido como nunca, tanto moralmente como materialmente; allí he vivido un tratamiento inhumano, viendo como los hombres eran transformados en simples piltrafas, llegando a la simple categoría de cadáveres vivientes.

MINISTÈRE DE L'INTÉRIEUR

DIRECTION GÉNÉRALE
DE LA POLICE NATIONALE

CAMP DE SAINT-SULPICE

REPUBLIQUE FRANCAISE
~~ETAT FRANÇAIS~~

Certificat de présence au Camp

Le Chef du Camp de Saint-Sulpice (Tarn) certifie que le nommé : DOMEDEL-PALLARES, Ignace
né le 24 Avril 1917, à Tarragone (Espagne)
domicilié habituellement à TOULOUSE (Haute Garonne)
~~actuellement~~ interné administrativement audit Camp en exécution de l'arrêté de Monsieur le Préfet d des Bouches du Rhône en date du a été ~~est~~ présent au Camp ~~depuis le~~ du 26 Février 1944 au 13 Juin 1944.

Fait à Saint-Sulpice, le 6 Décembre 1944.

Le Chef de Camp :

Han sido ciento ocho días de régimen disciplinario, ciento ocho días de trabajo forzado. He llegado a momentos en que mis fuerzas me fallaban. Me miraba continuamente y veía como mis carnes iban desapareciendo al igual que mis energías.

»Cuán terrible es la vida errante… si me dicen de antemano las calamidades que iba a pasar y lo que es capaz de aguantar un ser humano, no lo hubiera creído. Esta vida hace perder la dignidad a los hombres débiles moralmente, haciendo cosas y actos increíbles: robar, actos de servilismo y lo más denigrante, recoger lo que otro tira, removiendo y comiendo insignificantes residuos de comida.» (2/6/42).

En aquesta mateixa carta també explica que la correspondència dins del camp estava limitada a vint línies per carta i a «decir cosas sutiles y faltas de realidad». És a dir, no només es limitaven a denigrar les persones físicament, si no també moralment.

Trobant-se encara al camp de Vernet rep una notícia que sacseja els ànims de l'Ignasi encara més: «Ha sido por mediación de las cartas de Ángeles y Toni que ha llegado a mí la noticia del fallecimiento de nuestro ser más querido (q. e. p. d.). Con más resignación que ustedes y que yo me creía, llegado caso parecido he recibido tal cruel noticia, pero me pregunto continuamente: ¿qué hemos hecho para ser privados de nuestro querido padre?» (27/10/42). Entenem, doncs, que des de l'any 39 que creua la frontera no torna a veure en vida el seu pare. A gairebé totes les cartes que adreça

als seus pares s'acomiada dient que els espera veure aviat. Malauradament, en el cas del seu pare, no serà possible.

A partir d'aquest moment les cartes es van espaiant, els ànims no són bons i la feina feixuga passa factura, com també portar tant de temps allunyat dels seus (amb la mort del pare de per mig). Tot i així, sempre que pot i es veu amb ànims va escrivint a casa seva. Ell va veient com l'Angelina, que es troba a Tarragona, intenta fer vida normal, dins les possibilitats, és clar. Aquest fet el turmenta. Hem de tenir en compte que l'Angelina té tan sols vint-i-quatre anys i està lligada a una persona amb qui, malgrat escriure's sovint, tan sols han conviscut quatre dies. Aquest tema serà recurrent en les següents missives. Ell li demana que faci la seva vida, que es diverteixi i conegui gent nova, però ella sempre contesta que no, que vol estar amb ell malgrat la distància, i confia que algun dia podran estar junts i viuran la vida que han estat ideant o imaginant. De fet, en una carta de l'1 de juliol del 1943 adreçada als seus pares, l'Ignasi escriu: «Ella es joven, no importa poco si se pinta o no, pero me gustaría se divirtiera más; no es justo que a su juventud lleve una vida renunciando a todas las cosas propias de una muchacha joven, no pudiendo admitir que por mí lleve esa vida.»

Amb tot, i durant la seva època d'ingrés al camp de Vernet segueixen la lluita que els havia portat a exiliar-se a França. L'organització militar al camp estava formada bàsicament per espanyols. Donada la situació que hi ha a l'exterior del camp, però també a l'interior, es veuen obligats a prendre les mesures pertinents per dotar d'una organització militar el camp. S'estaven produint moltes deportacions a Alemanya (camps de concentració) i sembla que el missatge comú era: «ni un solo hombre en Alemania». El que feia aquesta organització era afavorir les evasions, però tenien clar que no havien de ser individuals, sinó de grup. En el moment d'entrar al camp, l'Ignasi és nomenat cap militar de la resistència i cap del grup del districte B, del qual van fugir, amb l'ajuda de la resistència, alguns residents. Per aquesta activitat clandestina a l'interior del camp és pres i el 26 de febrer de 1944 ingressa a la presó de Gaillac (Tarn), on s'estarà fins al 13 de juny del mateix any, que serà alliberat pels guerrillers i incorporat a la 7a brigada de guerrillers espanyols. Les cartes que escriu al llarg de la seva estada a la presó són de les més dures que veiem en tots aquells anys. Sembla que no sigui ell qui ho està escrivint i, fins i tot, en moments de desesperació queda clar com el cap et pot jugar males passades. Se sent sol i, per primer cop, l'optimisme que l'ha anat acompanyant al llarg dels darrers anys, es converteix en un pessimisme profund que no veurà final. Un exemple molt

Para venir a Lyon tienes que hacer:

autocar: Pondenas - Nerac / Nerac - Agen

tren: Agen - Toulouse (directo) / Toulouse - Lyon (")

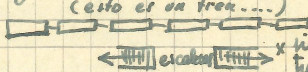
Si no comprendes algo, dímelo....

Si no nos encontraramos a la salida, espera en la gran sala donde venden los billetes.

Pienso, que quizás sería mejor, pidas en Agen, billete para Lyon y así si quieres, puedes quedarte dentro de la estación de Toulouse, en la sala de espera. Como tu quieras..... Si coges billete en Toulouse, tienes que salir a la calle....
En Lyon sales por: SORTIE NORD.
Llegarás a las 6.10 de la mañana.

Tienes que coger el car de la mañana para Nerac. En donde mismo bajes, sale el car para Agen. Pides billete ó sea: Place-locution et valise. La locaciones para ir sentada, te daran un número y cuando llaman el número subes al car. Al llegar a Agen, donde bajan todos, siguiendo adelante en la misma dirección que se encuentra el autocar, a unos 400 metros esta la estación. Mirás la hora que sale el primer tren EXPRESS ó RAPIDE, hacia Toulouse; pues no lo recuerdo.- teniendo en cuenta en la vía que para, que en el indicador esta así: TOULOUSE (express.) 11.40 2 (ejemplo). El dos es la vía donde se para. Si no lo comprendes, preguntas a un empleado: pour Toulouse. En la taquilla pides: Toulouse y para mejor aclararte das un billete de mil.......

En Toulouse es donde mas atención debes hacer......
El tren hacia Lyon sale a las 20.40, es el que debes tomar. Lo miras en el indicador que hay donde venden los billetes ó dentro de la estación, y verás que el tren de las 20.40 señala los pueblos donde para y entre ellos Lyon.
Ya en la estación para el tren, tienes que bajar por el paso subterraneo. En cada escalera hay un cartel clavado en la pared que dice:
por esta escalera debes subir ------------------> ESCALIER CONDUISANT AO TROTTOIR Nº 3
Una vez arriba en el anden el tren esta en esta posición:

x Si subes por esta escalera ó sea por la de tu izquierda del paso subterraneo una vez arriba el tren esta en tu izquierda. Y casi frente mismo encontrarás los vagones para Lyon, que llevan un cartel así:

NIMES- VALENCE
LYON

fíjate bien indiquen Lyon. y 3ª

Arriba en el tren buscas sitio, pero no te sientes en un asiento donde veas que encima de la cabeza hay un papel ó cartoncito, pues es reservado.
En Lyon bajan todos los pasajeros, así que lo verás.
No tengas miedo en preguntar las cosas, si no lo comprendes á cualquiera, no vayas a perderte.

clar és el següent paràgraf: «El amor me sostiene, me ayuda a soportar con resignación los latigazos que mi cuerpo recibe, los golpes que he recibido no los puedo olvidar, han sido demasiado fuertes, la visión de mi cuerpo esquelético en donde sentía mis carnes arrancadas, me horroriza, aquellas caras hambrientas que me rodeaban, me asustaban, tenía miedo de no

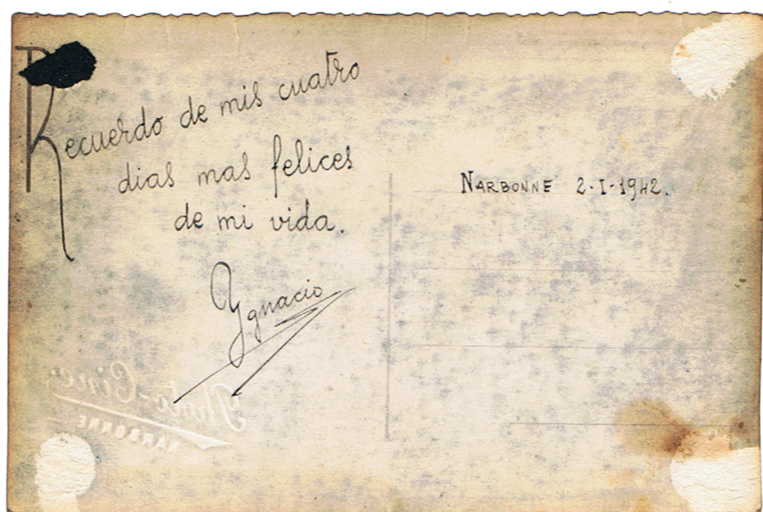
poderlo aguantar, tenía miedo de no poder volver a tu lado. Nunca hubiera creído que un cuerpo humano fuera capaz de aguantar tantas calamidades.» (7/4/44).

Comença l'any 1945 a la població d'Oloron. Durant els mesos després de la presó, no hi ha massa correspondència, per no dir que gens. I la poca que hi ha no aporta massa informació, de ben segur li va costar recuperar-se de la situació i no volia reviure aquells moments. També a principis del 45 els escrits que fa són en format postal, no carta. Aquí hi ha el paper de la censura per un tema de dimensió dels escrits i no haver de llegir tant (l'Ignasi en algun moment ho comenta) però també el fet que com menys espai tens, menys informació pots donar. Totes les targetes estan segellades amb el segell per la censura. Malgrat trobar-se amb més ànims segueix enyorant la seva ciutat i la seva família: «Yo tengo algo más que una novia y estoy muy lejos de ella, haciendo cuatro años que no nos vemos. Mandarme fotos pues las he perdido todas.» (10/2/45) O: «Diez años hace que salí de casa y seis que no nos vemos, cuándo terminará. Muy pronto, esperamos...» (17/2/45). I segueix recordant amb enyorança aquells quatre dies viscuts a principis del 42, únic moment que van coincidir: «Compraré una cadena y haré grabar la fecha 1 de enero del 42, como recuerdo de aquellos cuatro días.»

El 2 de setembre de 1945 finalitza oficialment la Segona Guerra Mundial. Aquesta data podria suposar l'inici del retrobament, però no serà el cas. L'Ignasi, per la seva condició de refugiat, no pot tornar a Espanya i l'Angelina, pel que es dedueix a les cartes, tampoc pot fer el viatge a la inversa. L'Ignasi en aquell moment, i tement les sancions que els membres de la seva família podien tenir, es veu obligat a adquirir un identitat falsa. Agafarà els segons cognoms dels seus pares, Zaragoza Bru. Finalment no serà fins el 22 de gener del 1949 que ella iniciarà el viatge cap a Lyon, ciutat francesa on ell viu i treballa.

Allí viuran fins l'any 1968. A mitjans del 67, l'Ignasi Zaragoza Bru perd la qualitat de refugiat i pot iniciar el seu retorn, que es produirà el 26 de juliol del 1968. El 17 de juny del 1967 l'Angelina i l'Ignasi es casen a Lyon, on també naixeran les seves dues filles, Maria Josepa Domedel (1950) i Rosita Domedel (1956), que també van haver de demanar canvi de nom. Durant tot aquest temps d'exiliat a França, l'Ignasi en cap moment pot visitar Tarragona.

«¿Crees que puede haber algo que nos pueda separar, cuando volvamos a estar juntos? Nada puede separarnos, nada es ni puede ser más fuerte que nuestro amor. Pronto hará cuatro años que nos separamos, cuatro años que han servido para fortalecer más nuestra estimación, aunque ha sido a base de sufrir una larga separación.» (20/9/45)

ESTER ROCA

JOAN TARRAGÓ I BALCELLS

MEMÒRIA I REFLEXIONS

Llibert Tarragó Esteve

Aquest article és una aproximació a la figura i al món de Joan Tarragó Esteve feta pel seu fill Llibert. Nascut al Vilosell al 1914, fou combatent republicà, militant del PSUC, exiliat a França, deportat al camp d'extermini de Mauthausen i alliberat al 1945.

This article is an examination, by his son Llibert, of the figure and the world of Joan Tarragó Esteve. Born in Vilosell in 1914, he was a member of the PSUC and fought on the Republican side in the Spanish Civil War. He then went into exile in France from where he was deported to the Mauthausen extermination camp before being liberated in 1945.

PARAULES CLAU:
Tarragona, deportació, camps de concentració, franquisme, nazisme

KEYWORDS:
Tarragona, deportation, concentration camps, francoism, nazism

 ISSN 1136-7865 · EISSN 2014-2048

Des del consell de redacció de la revista *Kesse* vam demanar a Llibert Tarragó Esteve aquest article sobre les reflexions i la memòria de la relació amb el seu pare, Joan Tarragó Balcells, nascut al Vilosell l'any 1914, que es va traslladar a Tarragona quan tenia deu anys i que va viure al número 10 del carrer Portal del Carro. Joan Tarragó fou combatent republicà, dirigent del PSUC, exiliat a França i deportat l'any 1941 pels nazis al camp d'extermini de Mauthausen, i alliberat l'any 1945.

La retirada (història i literatura)

La retirada és una trobada de la geografia amb la història. La topografia del Pertús, principal lloc de trobada del mitjans de comunicació de l'època, n'ha reviscolat la percepció. L'estretor del pas, causa del reagrupament dels refugiats en columnes compactes, ha augmentat l'impacte del drama en l'imaginari col·lectiu i en el dels propis refugiats, explica l'historiador francès Pierre Laborie. Em falta experimentar els recorreguts de les dues retirades de Joan Tarragó, el pare. M'he fet massa gran!

La primera és del gener de 1938. La 31a divisió, on ell actuava, passa a França pel port de Benasque, al mig del Pirineu, fins a Banys de Luchon, ciutat francesa. El que en recordava: «Estem tancats al casino amb la prohibició de sortir. Quin reconfort moral quan vam constatar que hi havia dones al voltant de les reixes del casino; portaven cistells amb queviures per a nosaltres, però els guàrdies mòbils les expulsaven brutalment.» Després d'uns dies tornen a Espanya al combat.

La segona retirada, retirada general, la fa el 19 de febrer de 1939 des de Maçanet de Cabrenys, comarca de l'Alt Empordà, fins a Sant Llorenç de Cerdans, poble del Rosselló; són 18 quilòmetres. Les autoritats franceses els van aparcar en un prat d'herba per a les vaques, sense cap abric. Aquest camí es pot seguir avui en dia. El que en recordava: «Els queviures que ens donaven eren molt minsos, al migdia una petita escudella de brou, un pa per a deu homes i una sardina en conserva. Al vespre, una mica de brou. Sortosament el capellà del poble, malgrat la fama que teníem els rojos de cremar les esglésies, ens va acollir a la seva església, on ens quedaríem una quinzena de dies fins que vam marxar al camp de concentració de Setfons.»

Per reflectir l'ambient de la retirada, cito aquest diamant literari, primera frase d'una novel·la de Louis Aragon: «Des de feia cinc dies, per les

esquerdes del país, l'onada ombrívola dels vençuts, un poble que portava als ulls la revolta de la desfeta i l'astorament del destí venia a patolls a través dels Pirineus Orientals, mal orientat, brutalment acollit pels soldats i els gendarmes, allà on pensava que trobaria el dol i la generositat francesa, des de feia cinc dies per totes les carreteres, a peu, damunt de carretons, en camions atapeïts, amb l'amuntegament dels pobres béns que s'havien endut, vestigis llastimosos d'una vida llunyana i escombrada, des de feia cinc dies, en el desordre i la sorpresa d'una administració desbordada que no havia previst res, ni aquesta invasió de la desgràcia, ni els centres d'acolliment, ni la sang dels ferits, ni les dones caient d'esgotament a les carreteres, ni els vells morint de mort natural al llot, ni els infants perduts que hi havia per tot arreu en el camp ras...» (*Les Communistes*, Gallimard, París, 1949-1951).

La història, el testimoniatge i la literatura no s'han de considerar gèneres separats del tot. Llegim també Joan Sales, escriptor-testimoni de la retirada, en la seva gran obra *Incerta glòria:* «Com podria oblidar mai aquell moment, quan ja arribats a la carena dels Pirineus i mirant allà al lluny la

Rosa Esteve Serra i Joan Tarragó Balcells, Vilaverd, Conca de Barberà (aprox. 1932).

gran plana amb tot de pobles i ciutats que fumejaven, com un adeu a la pàtria crucificada que anàvem a abandonar vam entonar el Virolai! Tots, fins els anarquistes: que en aquells últims dies anàvem tots barrejats en el galimaties indescriptible de la desfeta suprema.» (*Incerta glòria,* Club Editor)

Per entendre del tot el drama de la retirada: *Els vençuts,* novel·la de Xavier Benguerel, i *El document de Prats*, *Informe de l'èxode de la població civil i dels exèrcits republicans espanyols a Prats de Molló del 27 de gener de 1939 al 16 de març de 1939,* dietari del secretari de l'Ajuntament que va fer tots els esforços possibles per acollir entre 90.000 i 100.000 refugiats que arribaven per la senda de dotze quilòmetres que davalla del coll d'Ares fent ziga-zagues.

Testimoni d'un testimoni

Recordo dues frases d'Albert Camus: «El que em fa callar és que jo no he sigut deportat. Però sé quin crit ofego en dir això.» Per mart meva, sé quin crit ofega un nen en descobrir les fotos de fosses comunes en un calaix; el

Joan Tarragó, matrícula 4355, al camp d'extermini de Mauthausen.

crit que ofega en sentir, darrere una porta, el relat de l'assassinat per part d'un SS d'una mare i del seu fill acabat de néixer; el crit que ofega davant del tros de cuixa que li falta al pare arrancat pels ullals d'un gos d'un oficial nazi. Tot plegat sota la signatura de Mauthausen.

«Sentir un testimoni et converteix en un testimoni», va dir Elie Wiesel. Començar a viure amb un testimoni de l'univers concentracionari et fa ser un testimoni estupefacte. Aquesta sensació, difícilment comunicable, pot sorgir en veure repetidament la mà del pare recollir meticulosament, en acabar l'àpat, les molles de pa abandonades sobre l'hule. Com fer respirar amb paraules aquest gest aparentment petit? I aquí és on podem fer entrar l'ambició de la literatura quan la realitat pot semblar ficció.

● Memòria, història

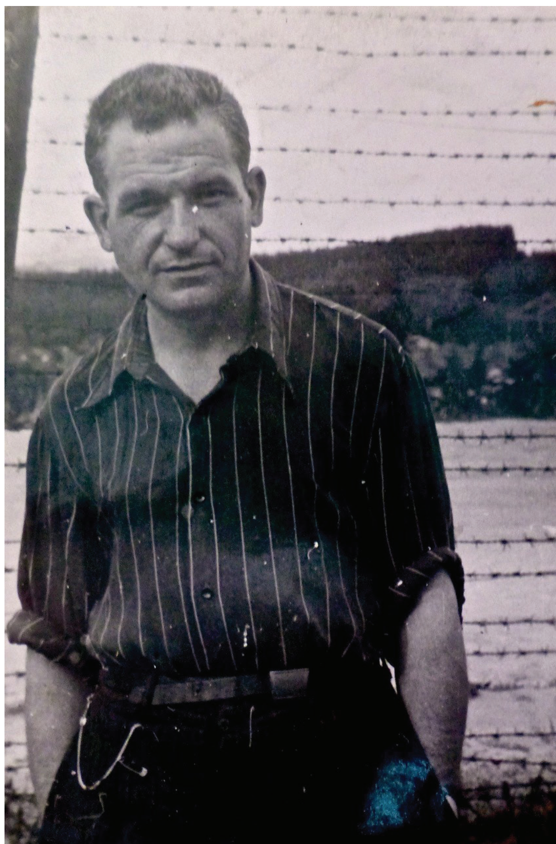
Memòria, història: tots dos mots s'encavalquen igual que la malenconia i la nostàlgia. La malenconia és el regne de les papallones negres, estaborneix el pensament, desorienta dins la boira. Quant a la nostàlgia, estic d'acord

Joan Tarragó en una reunió del PCE, del PSUC i del JSUC a Mauthausen uns dies després de l'alliberament del camp (13 de maig 1945). Foto de Francesc Boix.

amb el filòsof Régis Debray quan diu que «és progressista». La nostàlgia desferma l'afany de coneixement. Quan la nostàlgia s'assabenta que, en un llibre de Josep Fontana, allò que anomenem «el primer franquisme» va cometre 192.684 execucions entre el 1939 i el 1944, mira de comprendre i enfila el camí de la història o el de la memòria.

Memòria, història: dues paraules que sovint es confonen o se solapen, i cal distingir-les a fi d'aclarir els continguts de la consciència i de l'estudi. Per desenredar-les, obrim un diccionari, per exemple *Le Petit Robert* francès. Hi llegim: «La història és el conjunt de coneixements relatius a l'evolució, al passat de la humanitat; una ciència i un mètode que permeten adquirir i transmetre aquests coneixements.» I que: «La memòria és la facultat col·lectiva de recordar.» I que Joseph Joubert, un moralista francès del segle XIX, va dir que «la memòria és el mirall on mirem els absents» I que, quan parlem del deure de memòria, es tracta de testimoniar i de mantenir viu el record de fets per extreure lliçons del passat.

Joan Tarragó a Mauthausen, cinc setmanes després de l'alliberament. Foto Francesc Boix.

Darrere de tot això, la intenció democràtica que defenso no consisteix a cercar el major dolor possible per assolir el sacrifici dels que han viscut abans, o de causar l'explosió sentimental d'un fragment de passat, sinó d'acomplir «obligacions» cíviques a manera d'antídot al revisionisme, a la ignorància i a la impassibilitat. Per tant, cal construir història a consciència, com ho ha suggerit molt clarament Pierre Bourdieu, i memòria amb serenitat tot i les dificultats, i amb moralitat per no entrar en una guerra de memòries. Pronunciar, com de vegades he sentit, com fa uns anys en una Moncloa dominada per l'esquerra, un «ni vencedores ni vencidos», pedra angular de la Transició espanyola, implica: *1.* soscavar la memòria, *2.* pertorbar la història.

Al capdavall, la memòria és una perspectiva sotmesa a tensió quan la història es troba sota el control de la metodologia. La memòria ens trasbalsa. No sé si la història ens consola, però com a mínim satisfà la necessitat de saber i de comprendre els efectes del passat en el present. Vaig de l'una a l'altra sense experimentar cap dolor muscular!

Quan vingui el temps de prendre consciència, els meus nets es trobaran en un lloc segur la trajectòria del seu besavi. Aprendran que la revolta és un pensament; que la llibertat és un pensament; que fins i tot l'emoció

Joan Tarragó, Joan Ramon, Llibert i Rosa Esteve (Briva la Gallarda, 1957).

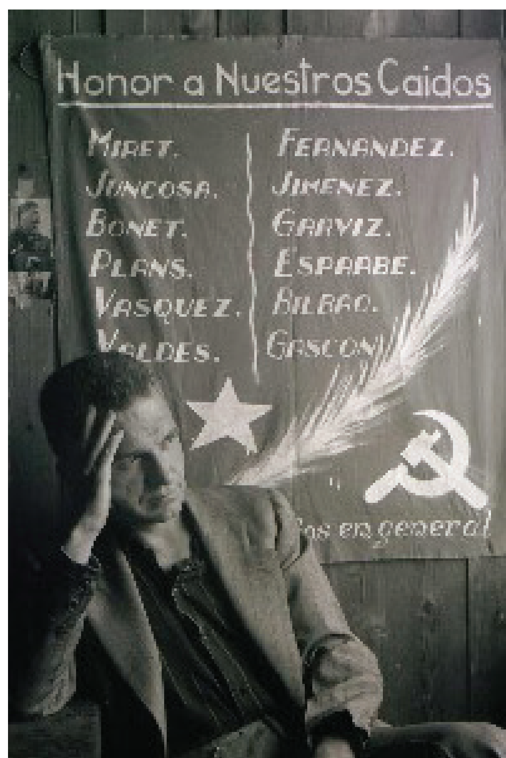
és un pensament reforçat en ser treballat a la fàbrica de la història, ciència-consciència del que va passar, obstacle per a la instrumentalització i el revisionisme. Es trobaran amb Boix i la resta i, entre tots, les deportades i les dones de deportats, les Rosita, Montserrat, Paloma i Pierrette, força oblidades en el context d'una memòria republicana política i molt masculina, comprovació de l'historiador Pierre Laborie. Dones que van tenir la seva part de dolor i de contribució a la resurrecció del seu Llàtzer que va tornar viu dels camps.

Xifres

En els arxius del pare, un full apunta la sinistre comptabilitat dels deportats republicans espanyols a Mauthausen, llista establerta per Casimir Climent, deportat membre de la resistència.

Entrades: 2.239 (1940), 4.582 (1941), 131 (1942), 38 (1943), 179 (1944), 20 (1945). *Total*: 7.189.

Morts: Hartheim, 499; camp central, 477; camp de Gusen, 3.839. *Total:* 4.815 + un 10-15 % considerats morts en els combois o desapareguts a les presons.

Joan Tarragó, dies després de l'alliberament. Foto Francesc Boix.

Set punts per recordar

1. La negació de la persona humana i l'aniquilació industrial dels cossos són els eixos de la deportació. Heinrich Himmler era l'alt dignatari del Tercer Reich, mestre absolut de les SS i organitzador del terror. Els camps de concentració i d'extermini depenien directament de la seva autoritat. Va dir: «El deure dels alemanys és omplir els nostres camps d'esclaus —vull dir les coses clarament i inequívocament— amb esclaus que treballaran per a nosaltres i que construiran les nostres ciutats, pobles i granges sense que prestem la més mínima atenció a les pèrdues induïdes.» (A *La llei de la sang* de Johann Chapoutot, historiador.)

2. Un nazi és un membre del Partit Nacional Socialista Alemany de Hitler. Un nazi és la mort exaltada de qui pensa el contrari. Per tant la paraula *nazi* no pot, no s'ha de convertir en un insult normal com se sent sovint als patis, als bars, en els mitjans de comunicació o en el marc d'institucions polítiques.

3. El destí d'un deportat republicà espanyol no va començar a les portes del camp; va seguir una trajectòria iniciada al voltant dels valors fonamentals de la República de 1931; va suportar l'experiència de la guerra civil, els camps francesos, la derrota francesa del 1940; després del camp, on portava el Triangle Blau dels apàtrides segons la classificació del sistema concentracionari nazi, es va convertir en un exiliat, en un Don Nadie, van dir alguns. Ben aviat, els deportats es van dedicar i esforçar a renéixer, a conèixer moments de felicitat, si no s'haurien suïcidat. Per tant, Marie-José Chombart de Lauwe, deportada a Ravensbrück, prefereix el terme *revivint*, del verb *reviure*, sinònim d'una reconstrucció i d'un futur, al terme de *supervivent*.

4. La fabricació d'herois és un defecte contemporani d'inspiració hollywoodiana. Els supervivents, o revivents, s'insurgien contra les desviacions d'aquesta mena. Joan de Diego, quatre anys i vuit mesos a Mauthausen, deia: «No hi va haver herois. Hi va haver homes que es van defensar. Res més. Homes que es van defensar pensant en el matí que, sortosament, aquells d'entre nosaltres que vam sobreviure, vam viure.» En una nota del meu pare, quatre anys i quatre mesos a Mauthausen, es llegeix això: «En el camp, un home sol no podia fer res. Sobrevivíem gràcies a la força del col·lectiu animat per un ideal.»

5. No conec millor definició de l'exili que la de l'escriptor francès Pierre Lepape: «L'exili és l'anar i venir de la consciència i del cor i la impossibilitat d'aturar aquest moviment.» La filòsofa Hannah Arendt va dir: «El segle XX serà el segle dels homes desplaçats.» No cal dir en el segle XXI!

6. Hem de tenir la por a l'oblit, l'exigència democràtica d'oposar-s'hi començant amb l'aplicació de l'obertura de les fosses comunes. Hem de fer memòria, una memòria rebel en el cas espanyol. No es pot considerar democràtic al cent per cent un país que no ha donat una sepultura digna als seus morts.

7. El present és el passat del futur. Rumiem aquesta frase aparentment de comprensió senzilla. El present és el passat del futur. Significa que el que passa avui es converteix en passat de manera immediata. L'home no pot donar l'esquena al passat. Per tant, a l'arribar als quaranta, cinquanta, seixanta anys o més, un dia o altre es fa la pregunta: d'on venim?, què vam fer o no vam fer?

Victimització

Diverses vegades se m'ha demanat com s'hereta el caràcter de víctima, com influeix la victimització en la vida dels descendents, com es plantegen preservar-ne la memòria. S'hereta també la memòria dels botxins? La paraula *victimització* és una paraula que no fem servir molts dels que actuem en

Joan Tarragó (esquerra) i Montserrat Roig (dreta), en una trobada el 1974 a Setfons, on hi havia el camp de presos republicans espanyols en què va estar tancat Joan Tarragó.

aquest àmbit. Ens causa incomoditat. Per què ens causa incomoditat? Des del nostre punt de vista, en el treball de memòria de la deportació no es pot tractar d'expressar un patiment per despertar compassió. La paraula genera una dramatització que explica molt bé el sociòleg Guillaume Erner quan denuncia, a *La societat de les víctimes*, un nou ordre moral que s'estableix i confereix a la víctima un estatus sagrat, ja que seria una versió laïcitzada de màrtirs i sants. A més, els mitjans de comunicació fan de les víctimes el seu negoci, escriu Erner: «El que ven és compassió.» La victimització com a concepte pot caure en fenòmens d'instrumentalització que algun historiador ha qualificat com el perill de competició entre víctimes, entre memòries. Centrant-se exclusivament en les conseqüències podríem oblidar les causes.

Influències

No podia ser d'una altra manera que fossin reflectides les vivències del pare a la meva educació. De manera conscient pel que explicava i de manera inconscient pel que vaig sentir de petit.

Dos punts importants:

1. El pare, com molts més joves de la seva època, és fill polític, espiritual podríem dir, de la Segona República Espanyola. Quan es vota la nova Constitució del 1931 té disset anys. Ell parlava molt dels canvis d'aquella època en l'ensenyament, l'educació i la cultura a tots els sectors de la població, basant-se en els valors laics i igualitaris, les deu mil escoles creades, els set mil mestres nous. Es varen construir biblioteques i centres culturals, crear cors i teatre. Per tant, ens va insistir sempre amb aprendre a l'escola, amb llegir, amb fer les coses bé tot respectant les regles de la societat. Potser per saber d'ell que la cultura és un bé comú vaig crear una editorial, Tinta Blava, especialitzada en traducció de literatura catalana al francès, i segur que per «culpa d'ell», era gran fan de Pau Casals, em moc en el món francès de la música clàssica.

2. Al donar-me el nom de Llibert com a sinònim de llibertat recuperada i aconseguida lluitant, no cal dir la influència que la paraula *llibertat* pot tindre sobre mi i al meu voltant. Detalls —són importants, els detalls—: tinc uns quants Lliberts petits a Catalunya després d'haver explicat la meva història a TV3, i la fillola francesa es diu Marianne, figura simbòlica de la República francesa. És bonic tindre un nom que acompanya nens d'aquí i ajuda a viure. Un dia a internet em vaig trobar amb el testimoni de Marce-

lino Beguería Agon sobre l'arribada al camp de Mauthausen, el 23 de gener de 1941: «Em sentia moralment anorreat. Vaig sentir una veu que em va dir, tot baixet: "Noi, no afluixis, *no te acojones*!" Aquelles paraules em van remuntar la moral. Eren d'en Joan Tarragó.» Per tant, quan se'm presenta una dificultat intento pensar: «Ells van superar allò, o sigui que tu calla, i avança.»

Felicitat

Els alumnes d'uns instituts de Lleida em varen demanar si havent passat per tot això es pot tornar a ser feliç. És una pregunta molt difícil de respondre. No hi ha cap lloc que contingui la fórmula de la felicitat humana completa. La felicitat són moments. Com més d'aquests moments, més felicitat. Els deportats que van tornar també van viure moments de felicitat. Però segons penso jo, només moments. Hi ha la magnífica frase de Joan de Diego quan va dir: «Quan van alliberar el camp, érem adults i acabàvem de néixer.» Se li va insistir: «De néixer o de renéixer?» «De néixer, de néixer», va respondre. Jo diria que l'única venjança possible era tornar a començar a viure donant-se suport mútuament en territori amic com el que envoltava

Celebració de l'alliberament de Briva la Gallarda (Llemosí), ciutat de l'exili de Joan Tarragó, que porta la corona de flors, 15 d'agost de 1975.

la nostra família. A casa, es notava el pes de la psique del pare, estava escandit per cicles alegres i tendres i per durades subordinades a la protecció del seu cos gastat. El seu metge de capçalera sempre li deia: «El seu cos sembla quinze anys més vell que vostè.» A les seves memòries escriu: «Durant vint-i-set anys he tingut malsons cada nit.» Es pot parlar d'una certa intranquil·litat en el dia a dia. Un exemple: quan jo era adolescent vaig cometre no sé quina bestiesa. Em va caure una bufa de molt poca intensitat. Més tard, vaig saber per boca de la mare que, després, el pare s'havia tancat a l'habitació plorant. Li va dir: «Em vaig jurar que, si un dia sortia del camp, no pegaria mai ningú.» Em recorda el que escriu Georges Hyvernaud a *La pell i els ossos:* «Un home que ha corregut, una sola vegada, sota els cops ja no serà mai semblant als altres, ni semblant al que era abans.»

M'agrada recordar una entrevista de Montserrat Roig a Televisión Española el 1982, al seu programa *Los padres de nuestros padres.* L'entrevistat era Joan de Diego, matrícula 3156, company del pare. Va jugar un gran paper actuant en un despatx del camp. La darrera pregunta de la Montserrat és: «¿Crees en la felicidad?» De Diego respon: «La felicidad es querer vivir y amar a los otros.»

La biblioteca

El paper dels republicans espanyols a Mauthausen va ser primordial. Les fotografies robades per Boix i García decisives en el judici de Nuremberg. El general Pierre Saint-Macary, president honorari de l'Amicale francesa de Mauthausen, va sobrenomenar Mauthausen «el camp dels espanyols». Ells van ser els primers en resistir. Després, la resistència es va estendre a altres deportats d'altres ideologies i nacionalitats fins a la formació d'un comitè internacional.

Per tant, estem parlant d'una obra col·lectiva, o sigui, una gran lliçó per a la nostra contemporaneïtat marcada per l'individualisme.

El 1943 el pare va tenir la idea de crear una biblioteca. Això està documentat en el llibre de Francisco Agramunt Lacruz, *Arte en las alambradas, artistas españoles en campos de concentración, exterminio y gulags.* Això ho explica a la Montserrat Roig: «La biblioteca la vaig iniciar amb l'arribada al camp de combois francesos. Cap a finals de 1942 o al començament de 1943, els francesos van portar llibres que, per diversos mitjans, em van arribar a les mans. Hi havia dos companys que treballaven a la botiga fora dels recintes del camp propi. Els van prendre i me'n van enviar. No cal dir que la biblio-

teca era clandestina i, si les SS els haguessin conegut, hauríem arriscat la nostra pell. A poc a poc hem aconseguit recollir cent cinquanta o dos-cents volums. Un camarada català anomenat Picot reparava els llibres, que generalment arribaven en males condicions a causa del transport i de les presons per on passaven els seus propietaris. Quan vaig ser traslladat a la Unterführerheim, el menjador dels SS suboficials, vaig ser substituït per Juaco Sánchez, que va continuar el treball amb l'ajuda de Picot. Al principi, com es pot comprendre, la gent no va tenir el coratge de llegir, però, a mesura que les condicions físiques milloraven una mica, la biblioteca estava més atesa, i el primer lector va ser el doctor Fichez, i un metge belga dels seus amics. Vaig organitzar la biblioteca al Blok 13, a l'Stube. El cap de l'Stube era Manuel Azaustre. Ell mateix em va proporcionar un armari per col·locar els llibres. Més tard, no recordo per què, vam traslladar la biblioteca al bloc 12, Stube B, on va romandre fins a l'alliberament del camp. Els llibres eren molt heterogenis. La gran majoria eren escrits en francès i tractaven diversos temes. Recordo que hi havia, entre d'altres, novel·les de Zola, Victor Hugo, Dostoievski... *La mare,* de Gorky. Crec que hi havia un llibre o dos que eren marxistes, però no puc dir-ho. També hi havia filosofia.»

Llibert Tarragó amb Neus Català. «La meva segona mare», deia de la Neus (Rubí, 13 de febrer de 2008).

El català Enric Picot Clemente portava el número 3610, i l'asturià Sánchez, «el Juaco», el número 4389. Destaco aquestes xifres perquè, en l'univers dels camps de concentració nazis, els deportats eren considerats com subhomes, *Untermenschen* en el seu vocabulari, la identitat dels quals es reduïa a mers números. Des del 23 de gener de 1941 fins al 5 de maig de 1945, Joan Tarragó ja no era Joan Tarragó, sinó el 4355 afegit al triangle blau del seu pobre vestit. Què representava la biblioteca clandestina de Mauthausen? El francès Pierre Binielli, deportat, ens diu: «Com que es tractava de grans obres literàries, ens oblidàvem de l'infern que ens envoltava durant el temps de la lectura.» Aquestes observacions van ser reportades per Quim Torra en un article del 16 de gener de 2017 publicat a *El Punt-Avui* sota el magnífic títol de «Stendhal a Mauthausen», igual de bell que el nom de La Clandestina per a la biblioteca del Vilosell, honor del poble que ha anomenat Joan Tarragó fill il·lustre.

LLIBERT TARRAGÓ

LA FOTOGRAFIA, REFERENT I REFORÇ DE LA MEMÒRIA HISTÒRICA

Joan Gisbert i Canes

Aquest treball recupera tres fotografies de Joan Gisbert i Celma preses al 1943 i 1944 i exemplifica el paper central de la fotografia com a eina de treball per documentar i recuperar la memòria històrica i entendre-la.

This work recovers three photographs by Joan Gisbert i Celma taken in 1943 and 1944 and exemplifies the central role of photography as a working tool for documenting, recovering and understanding historical memory.

PARAULES CLAU:
fotografia, arxiu, memòria històrica, història

KEYWORDS:
photo, archive, historical memory, history

ISSN 1136-7865 · EISSN 2014-2048

Amb els anys anem perdent memòria, sobretot la immediata, mentre conservem una part de l'antiga gràcies a un esforç voluntariós. Com que esdevé una mena de memòria sentimental, principalment de bons records, aquests són, molt sovint, bastant idealitzats.

Actualment la tecnologia ens facilita molta informació, però fins ara, solien ser els nostres familiars els qui ens donaven la primera lliçó d'història, que era la que ells havien viscut i ens afectava directament. Hem de tenir en compte, però, que la seva visió era, naturalment, molt subjectiva. Després, gràcies a altres persones i altres medis hem anat coneixent la història col·lectiva, i hem pogut cercar dades més precises en altres fonts. Tot i això, la informació més emotiva i directa ha estat la dels que ens han precedit i ens han estimat.

Quan em vaig jubilar vaig intentar posar en ordre els meus modestos arxius personals, una part molt important dels quals eren les fotografies, però moltes les havia perdut o les havia donat, i algun cop fins i tot jo mateix, fent dissabte, les havia destruït.

De les que he pogut recuperar de familiars que m'han precedit ja no tinc gairebé ningú a qui consultar-les, perquè la majoria han mort. I de les que estaven relacionades amb la meva infantesa i els primers anys de joventut, pràcticament tampoc, perquè la memòria dels que sortosament són vius s'ha anat deteriorant amb els anys.

Entre les diverses fotografies antigues que he pogut conservar n'hi ha unes que el meu pare, Joan Gisbert i Celma, conservava de quan estava fent el servei militar a Lleida. Ell s'hi va passar tres anys, que van coincidir amb els tres darrers de la Segona Guerra Mundial, però alguns companys seus, que ja havien fet el servei militar amb l'exèrcit de la República, van haver de tornar a fer-lo i es van passar gairebé set anys vestits de militars.

La primera de les fotografies que presento és de l'any 1943, i el pare hi surt amb alguns companys davant de la porta dels Apòstols de la Seu Vella de Lleida.

L'antiga catedral, situada al punt més alt de la ciutat, havia estat utilitzada en la seva defensa el 1707, davant l'escomesa de les tropes borbòniques. Després de la guerra, el rei Felip V d'Espanya va donar l'ordre d'enderrocar-la, però la seva mort aturà l'execució de l'ordre, i fins al 1948 va ser utilitzada com a caserna i, en ocasions, fins i tot com a presó. Aleshores, fou cedida a la ciutat i s'inicià una lenta restauració.

La segona fotografia porta al darrere la data del 25 d'agost del 1944, uns vuitanta dies després del desembarcament dels aliats a Normandia, i gairebé un any abans que s'acabés la Guerra Mundial. La data podria correspondre a la del seu revelat fotogràfic, i no porta el nom del lloc on estava feta la foto, perquè en aquella època devia ser secret militar.

Quan jo era molt jove, el pare m'havia explicat que quan estava fent el servei, els havien encarregat la custòdia d'uns soldats alemanys que, abans de caure presoners dels exèrcits aliats, havien decidit entregar-se a les autoritats franquistes.

Cal recordar que al principi del conflicte bèl·lic Espanya s'havia declarat «país neutral» i, poc després, «no bel·ligerant», i finalment, a partir del 1943, quan l'exèrcit alemany va començar a patir derrotes serioses, Franco tornà a la seva posició de «neutralitat». Tot i això, les potències de l'Eix van trobar suport en el seu govern, com a compensació per l'important ajut que aquest havia rebut d'Itàlia i Alemanya en la guerra espanyola.

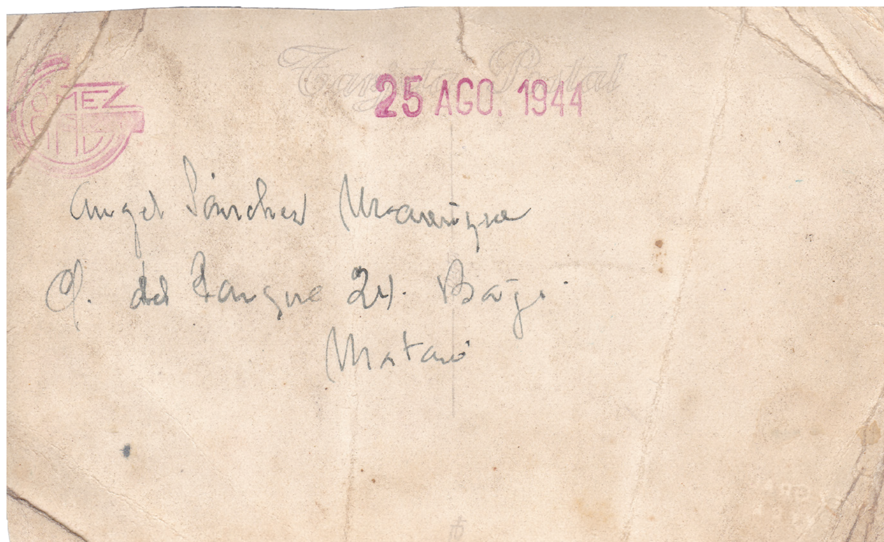
El pare (a la dreta de la imatge i d'esquena) està amb un altre company fent la tasca de vigilància. Destaca la senzillesa del seu equipament militar, en contrast amb el dels alemanys, i fins i tot podríem afegir un comentari irònic sobre uns pobres soldats de lleva, «custodiant» les restes d'aquell exèrcit que havia estat tan poderós fins aleshores.

La tercera imatge també porta al darrere la data del 25 d'agost, i s'identifica clarament l'entrada a la Universitat de Cervera, aleshores convertida, temporalment, com tants altres edificis històrics d'aquella època, en centre de reclusió.

Sembla una escena molt propera a l'anterior, i s'hi veu un grup de militars que van cap a l'interior de l'edifici, i alguns soldats, un guàrdia civil i diversos policies, a l'entrada. Al carrer hi ha una gran quantitat de gent, de totes les edats, i és de suposar que l'arribada de presoners alemanys hauria estat tot un esdeveniment per a la població cerverina.

Vinculant les dues fotos, és fàcil pensar que l'estació de tren fos la de Cervera. A més a més de la data, al darrere de la segona hi ha el segell de la botiga de fotografia Gómez Grau i podrien ser els autors de les imatges. L'establiment porta quasi noranta anys d'activitat, ara amb el nom de Gómez Grau Estudi Fotogràfic, i està ubicat al carrer Combat número 18, de Cervera.

Revers d'una de les fotografies, amb el segell de l'establiment fotogràfic. Hi surt el nom de les persones a qui volia enviar-les o bé de qui les havia rebut.

Les dues primeres fotografies formen part de les vivències personals de les persones que hi apareixen, i també són un petit fragment de la nostra història col·lectiva. La tercera imatge recorda una etapa històrica de la capital de la Segarra, i ajuda a recordar que, en circumstàncies molt extremes, com va ser la darrera Guerra d'Espanya (1936-1939) i la seva postguerra, molts edificis singulars van ser emprats com a hospitals, casernes o centres de reclusió.

Les fotografies tenen un valor sentimental per a les persones que hi estan vinculades i al mateix temps són un document històric. Els relats que podem sentir dels que ens han precedit ens connecten amb els nostres orígens, i ens ajuden a conèixer una part de la nostra història i de les seves circumstàncies, i això ens ajuda a comprendre-la.

JOAN GISBERT I CANES

IMATGES AMB HISTÒRIA DE L'ARXIU

Jordi Drudis Lerin

Aquest article selecciona quatre documents del Centre d'Imatges de Tarragona, el qual custodia més d'un milió i mig de fotografies, i els acompanya d'una ressenya que n'amplia el coneixement i els situa en el seu context històric.

This article selects four documents from the Centre d'Imatges de Tarragona, which holds more than one and a half million photographs, and accompanies them with a summary that broadens our understanding of them and places them in their historical context.

PARAULES CLAU:
fotografia, arxiu, història, Tarragona, documentació

KEYWORDS:
photo, archive, history, Tarragona, documentation

ISSN 1136-7865 · EISSN 2014-2048

Una de les seccions del Servei d'Arxiu i Documentació Municipal és el Centre d'Imatges de Tarragona, que gestiona, tracta i difon la documentació en imatges de la ciutat, amb l'objectiu de conservar, fomentar, oferir i divulgar aquest patrimoni documental

El Centre d'Imatges de Tarragona (CIT) disposa de més d'un milió i mig de fotografies repartides en sis fons i dotze col·leccions fotogràfiques, procedents principalment de fotògrafs professionals, com les imatges del fons Vallvé, Chinchilla, Víctor, López, Rimbau, Ferré i darrerament Fer-Vi. També les imatges generades pels serveis del mateix Ajuntament de Tarragona o bé per part de ciutadans aficionats. Actualment se'n poden consultar via web (*arxiu.tarragona.cat*) unes 33.500 del Fons Municipal.

A més a més de les fotografies, també es conserven i es poden consultar plànols. L'Arxiu conserva més de sis mil plànols (segles XIX-XX) procedents principalment del fons municipal, però també d'altres fons documentals, com el de la Fàbrica de Tabacs de Tarragona. Una mostra de tot aquest conjunt és la selecció de 154 plànols, d'obres executades o mai realitzades, als quals es pot accedir des de la pàgina web: 116 corresponen a edificis públics de la ciutat i 38 formen part de projectes relacionats amb l'espai i el mobiliari urbà, els monuments i els vehicles. Els usuaris poden cercar i consultar les imatges que més els interessin, i cada fotografia va acompanyada d'una petita descripció amb un seguit de dades com ara l'autor, la data del document o el seu estat de conservació.

Ara, des de l'Arxiu hem volgut fer un pas més per tal de proporcionar al ciutadà una informació addicional a la que se li ofereix al web. Conscients que rere cada imatge hi ha una petita (o gran) història que va més enllà de les dades que es proporcionen per identificar-la, hem fet una selecció d'imatges acompanyades d'una breu però alhora completa ressenya històrica, per tal d'ampliar-ne el coneixement i ajudar a situar aquestes imatges en el seu context històric. D'aquí que hàgim triat per a aquesta selecció el nom «Imatges amb història», ben explícit.

La font d'Armanyà

Aquesta font, situada a la plaça de Sant Antoni, a tocar del portal del mateix nom, fa referència a Francesc Armanyà i Font (Vilanova i la Geltrú, 1718 - Tarragona, 1803), eclesiàstic i teòleg. Ingressà al convent d'agustins calçats de Barcelona (1732), fou secretari provincial (1750) i prior del nou convent de Sant Agustí (1752), reelegit el 1775, i n'acabà la construcció de l'església (1758). Elegit provincial de Catalunya i Aragó (1758), acabat el trienni, hom li encarregà la tasca de prefecte provincial d'estudis, en la qual propugnà ardorosament les idees de la Il·lustració, fet que li valgué l'acusació de jansenista. Durant la seva estada barcelonina feu oposicions a la facultat d'arts de la Universitat de Cervera, però les perdé a causa del monopoli que hi havia (1743). Nomenat bisbe de Lugo (1768), hi emprengué una gran campanya en pro de la instrucció, instituint escoles gratuïtes d'ensenyament primari (1780); hi fundà també la Sociedad Económica de Amigos del País (1784).

Arquebisbe de Tarragona l'any següent, seguí la mateixa línia pastoral i col·laborà en la fundació de la Societat Econòmica, de la qual fou el primer director (1787); defensà enèrgicament els sacerdots francesos emigrats i n'allotjà prop de tres-cents contra la voluntat de la cort de Madrid, però al mateix temps influí molt en la resistència catalana a la Revolució Francesa (1792-1794), sobre la qual escriví quatre pastorals. Col·laborà en totes les obres públiques de la ciutat i acabà, amb les rendes de la mitra, la reconstrucció de l'aqüeducte romà (1798). Precisament amb l'arribada de l'aigua de Puigpelat a Tarragona aquell any, l'Ajuntament va demanar a l'eclesiàstic construir una font a la plaça de Sant Antoni. Aquesta font rep el nom de font del jardí de Cal Pobre o font d'Armanyà. Francesc Armanyà morí pobre i amb fama de santedat.

Font d'Armanyà. Autor: Joan Alberich, 1995. CIT / L'Arxiu. Sig. Top. 46661

● El Mundial

El teatre El Mundial —el seu nom complet era Coliseu Mundial—, fou fundat pels volts de Santa Tecla de 1912, al carrer Adrià, on hi va ser fins que un dia de 1927 va ser cremat. Algunes veus, segons es va publicar, van acusar els mateixos propietaris de provocar l'incendi, ja que estava assegurat en 200.000 pessetes d'aquells temps. Deien les cròniques que la seva negativa a reconstruir el teatre i la utilització del solar per ampliar la fàbrica de gèneres de punt ubicada al costat mateix del teatre donaven suport a aquesta opinió, que tampoc no fou compartida per tothom.

El Coliseu Mundial junt amb l'Ateneu i el Principal eren tres punts de la ciutat on no només hi actuaven les millors companyies professionals, sinó també grups d'aficionats de Tarragona.

El projecte de la singular construcció va ser original de l'arquitecte barceloní Manel J. Raspall, que tenia el prestigi que li havien donat les construccions del teatre Balear, de Palma de Mallorca, i els teatres Triunfo i Prado Catalán, ambdós de Barcelona.

El local tenia capacitat per a 1.400 espectadors i era d'estil imperi, molt usat a finals del segle XIX. El muntatge era en un percentatge molt elevat de fusta, per això va cremar molt ràpid, i la teulada era d'uralita. La construcció del Coliseu Mundial fou aprovada en sessió de l'Ajuntament de Tarragona el dia 5 de juliol de l'any 1912, amb el vistiplau de l'arquitecte municipal Josep M. Pujol.

Plànol de la façana del teatre Mundial. 1912. Arxiu de plànols, Sig. Top. P3749

Església de Santa Maria del Miracle

Al bell mig de l'amfiteatre de Tarragona, subsisteixen encara els vestigis de l'església de Santa Maria del Miracle. Anteriorment, en el mateix lloc, s'hi havia bastit una església visigòtica i, més endavant, aquesta important construcció romànica, de la qual hom en té notícies des del 1154. El temple, que en la seva forma actual pertany als segles XII-XIII, presenta una planta de creu llatina amb una sola nau, capçalera i transsepte. Sobre el creuer hi havia un cimbori sobre trompes còniques. La nau està dividida en quatre trams limitats per columnes adossades i els arcs de tova que reforçaven la volta apuntada. En el mur nord s'obria la portalada, que era de marbre. La decoració és molt senzilla, fins i tot a les columnes adossades interiors, que presenten capitells llisos. Al Museu Arqueològic de Tarragona es conserva una marededeu amb l'infant, del segon quart del segle XIV, que prové d'aquesta església.

El 1576 van arribar els trinitaris a la ciutat i els fou cedida aquesta església perquè s'hi establissin, on van bastir un convent amb un gran pati emmurallat. A causa de la guerra dels Segadors, el 1644 aquest convent i l'església resultaren afectats i la comunitat trinitària es va veure obligada a abandonar-lo fins que el 1666 hi van poder tornar, un cop efectuades les reparacions adients. De nou van patir els efectes de la guerra, ara amb la de Successió, i a causa d'això l'any 1780 els fou cedit el convent de Santa Anna. Entre els anys 1780 i 1911 l'Estat va ser propietari del conjunt, i durant aquest període va tenir diversos usos (al segle XIX hi van ser allotjats els presos —d'aquí el nom de penal del Miracle— que treballaven a les obres d'ampliació del port) que van ocasionar noves intervencions arquitectòniques. L'any 1911 la propietat passà a l'Ajuntament. Entre 1914-1949 hi hagueren excavacions puntuals, tot i que no fou fins el 1951 que es realitzà una excavació sistemàtica.

Treballs d'enrunament del penal del Miracle, que deixà al descobert les restes de l'església de Santa Maria del Miracle. En primer terme, la portalada romànica de l'església; a l'esquerra, grades de l'amfiteatre, i al fons els fortins de la Reina i de Sant Jordi. Autor: Vallvé, 1905. CIT / L'Arxiu. Sig. Top. 46432

Creuer *Almirante Cervera*

El creuer lleuger *Almirante Cervera* fou avarat al Ferrol el 16 d'octubre de 1925. Durant la Segona República Espanyola participà en bombardeigs costaners en la insurrecció d'Astúries (octubre de 1934).

El juliol de 1936, l'*Almirante Cervera* es trobava en dic sec al Ferrol, i quedà en poder de la marineria, afecta a la República. El dia 21 fou assaltat per oficials i mariners franquistes que se n'apoderaren. El capità del vaixell, Juan Sandalio Sánchez Ferragut, fou afusellat pels franquistes. Durant la guerra participà activament en la recerca i captura de vaixells mercants de diferents banderes que intentaven violar el bloqueig marítim imposat pel bàndol franquista des del 6 d'abril de 1937. Abans, però, pel gener i febrer, participà en el bombardeig i la batalla de Màlaga, bombardejant dones, nens, ancians i malalts que fugien del cercle de la ciutat per la carretera a Almeria.

Després de la guerra, tingué missions de protocol. Així, el juliol de 1939, traslladà el comte Ciano, ministre d'Afers Exteriors de la Itàlia feixista, des de Sant Sebastià fins a Santander i tornada a la ciutat donostiarra, en la seva visita oficial. El juliol de 1963, traslladà des de La Valetta, a l'illa de Mal-

ta, la relíquia de l'apòstol Sant Pau amb destinació a Tarragona, per la commemoració de l'arribada de l'apòstol a la península.

Fou donat de baixa el 31 d'agost de 1965, i venut per desballestament l'any següent.

Vaixell de guerra *Almirante Cervera* al port de Tarragona (30/04/1931). Autor desconegut. CIT / L'Arxiu. Sig. Top. 48494

JORDI DRUDIS LERIN
Servei d'Arxiu i Documentació Municipal

EL REPTE (I EL DEURE) DE LA CONSERVACIÓ DEL PATRIMONI DOCUMENTAL

ELS DIPÒSITS DE L'ARXIU DE L'AJUNTAMENT DE TARRAGONA, PROJECTES I REALITATS

Joaquim Nolla Aguilà

Conservar el patrimoni documental és una obligació. Hem de preservar el llegat que ens ha arribat per gaudir-lo ara i en el futur. En aquest treball repassem les instal·lacions de l'Arxiu Municipal de l'Ajuntament de Tarragona al llarg dels segles, tot evolucionant d'un concepte de magatzems a uns equipaments propis del segle XXI.

Preserving documentary heritage is an obligation. We must preserve the legacy that has come down to us in order to be able to enjoy it now and in the future. In this article we review the facilities used by the Municipal Archive of Tarragona City Council over the centuries, and its evolution from a place of storage into a 21st century facility.

PARAULES CLAU:
Tarragona, arxiu, patrimoni documental, ajuntament

KEYWORDS:
Tarragona, archive, documentary heritage, city council

ISSN 1136-7865 · EISSN 2014-2048

Una de les principals funcions, i preocupacions, dels arxivers[1] ha estat, i és, la preservació dels documents en les millors condicions possibles. L'edifici, els dipòsits, el mobiliari, els materials dels contenidors, etc., poden afavorir o no la degradació i/o pèrdua definitiva de part de la nostra història.

L'Arxiu Municipal de Tarragona, com molts d'altres, va patir un problema greu pel que fa a les males condicions dels dipòsits i, conseqüentment, per a la preservació de la documentació al llarg de tot el segle xx. Tot i els diversos intents de millora, no fou fins entrat el segle xxi que es va trobar la solució per a l'adequada conservació del seu ric patrimoni documental. En aquest article resseguirem la història dels dipòsits d'arxiu i la preocupació dels arxivers, i les seves gestions amb els diversos governs municipals, per fer paleses les mancances i les necessitats que per a la conservació del patrimoni documental eren més que necessàries. Anirem resseguint, des de finals dels segle xix fins entrat el segle xxi, els diversos projectes per donar-hi solució.

Els primers dipòsits de l'Arxiu [2]

Les primeres notícies que en tenim són de principis del segle xvi, quan l'Arxiu, igual que l'Ajuntament, es trobava al carrer Major, 39. Allí va romandre fins l'any 1866, quan l'Ajuntament es traslladà a l'antic convent dels dominics, plaça de la Font, 1, per compartir l'espai conjuntament amb la Dipu-

---

1. Un exemple el trobem ja en el primer Reglament del personal al servei de l'Ajuntament de Tarragona, l'any 1859:

«Artículo 2

»El oficial archivero será responsable de la buena conservación, colocación por clases y custodia de los expedientes y documentos que existen y demás que ingresen en el Archivo.»

2. Parlarem d'arxiu entès com a dipòsit. La paraula *arxiu* té tres accepcions:

- Conjunt de documents (d'arxiu) produïts o rebuts per una persona jurídica o física o organització en el transcurs dels seus assumptes, i que són preservats.
- Lloc on es custodien els documents (d'arxiu) determinats de conservació permanent. [institució]
- Institució responsable de la gestió, la preservació i la comunicació de documents.

tació. Com era habitual en moltes institucions, les dependències de l'Arxiu s'ubicaren a les golfes de l'edifici.

Possiblement el dipòsit inicial fou suficient però, amb el pas del temps, la manca d'espai, de prestatgeries i de seguretat que feien malbé la documentació va començar a ser un problema greu, segons consta en diversos informes de l'arxiver Juan Ruiz Porta durant el primer terç del segle xx:

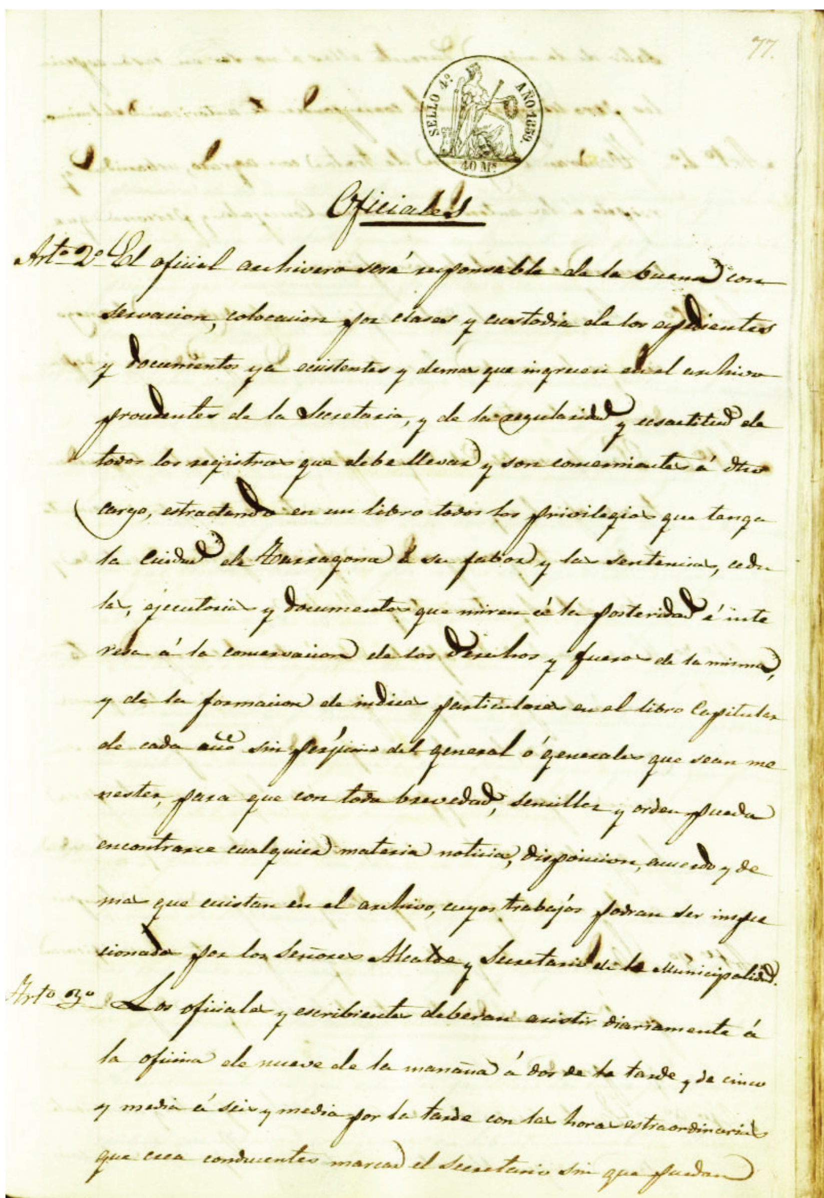
> «Al Excmo. Ayuntamiento Constitucional de esta Ciudad.
>
> »Durante los dos últimos años, el local destinado a Archivo municipal se ha nutrido de tal manera, que es indispensable que se proceda a la construcción de una nueva estantería para la custodia de la documentación de este Ayuntamiento.
>
> »Las obras serán de muy poco coste, y no se ocultará a la ilustración de V. E. la gran ventaja que con ello se obtendrá.
>
> »Lo que tengo el honor de someter a la aceptable consideración de V. E. a los efectos indicados.» 2 de enero de 1901[3]

> «Me permito llamar su ilustrada atención acerca de lo muy conveniente que sería el pronto arreglo del local de este archivo, pues la estantería es ya insuficiente, que de algún tiempo a esta parte me veo en el caso de tener que depositar en el suelo los libros y legajos cuya custodia me está confiada.
>
> »Esto, como no se ocultará a la ilustrada penetración de V. E. y prescindiendo del mal efecto que pueda causar a los visitantes la deficiencia del local, supone en primer lugar el riesgo de que la documentación, con esas malas condiciones se deteriore como se está deteriorando, y en segundo, que pueden desaparecer fácilmente documentos de los cuales es responsable el archivero que suscribe, puesto que no le es posible colocarlos y guardarlos convenientemente.» 24 de octubre de 1904[4]

> «Debo informarle que el pedrisco caído con los últimos aguaceros ha roto algunos cristales de las ventanas de la sala 1.ª *de este archivo y de nuevo las aguas pluviales al penetrar en este local han deteriorado la documentación que*, por falta de armarios y estanterías, contin*ú*a depositada en el pavimento de esta dependencia a mi cargo. En cuanto a la sala 2.ª *las lluvias han deteriorado el techo y se han agrandado las grietas, que amenazan*, tal vez, un no lejano

3. AHCT. Correspondència. Número topogràfic P2378.

4. AHCT. Informe a l'alcalde signat per l'arxiver Juan Ruiz Porta. Número topogràfic P8425.

77

SELLO 4º AÑO 1859. 40 Ms

Oficiales

Artº 2º El oficial archivero será responsable de la buena conservacion, colocacion por clases y custodia de los expedientes y documentos ya existentes y demas que ingresen en el archivo procedentes de la Secretaria, y de la regularidad y exactitud de todos los registros que debe llevar y son concernientes á dicho cargo, extractando en un libro todos los privilegios que tenga la Ciudad de Tarragona á su favor y las sentencias, cedulas, ejecutorias y documentos que miren á la posteridad é interese á la conservacion de los derechos y fueros de la misma, y de la formacion de indices particulares en el libro capitular de cada año sin perjuicio del general ó generales que sean menester, para que con toda brevedad, sencillez y orden pueda encontrarse cualquiera materia noticia, disposicion, acuerdo y demas que existan en el archivo, cuyos trabajos podran ser inspeccionados por los Señores Alcalde y Secretario de la Municipalidad.

Artº 3º Los oficiales y escribientes deberan asistir diariamente á la oficina de nueve de la mañana á dos de la tarde, y de cinco y media á seis y media por la tarde con las horas extraordinarias que crea convenientes marcar el Secretario sin que puedan

Reglament del personal al servei de l'Ajuntament de Tarragona. Article 2 on es detallen les funcions de l'oficial arxiver. Any 1859

hundimiento. Urge poner término a estos graves inconvenientes.» 9 de noviembre de 1909[5]

«Excmo. Señor

»Dentro de pocos días, el 24 del próximo octubre, cumplirá un año que el que suscribe tuvo el honor de dirigir a V. E. la siguiente comunicación, que hoy dado el tiempo trascurrido, me veo en la imperiosa necesidad de reproducir, teniendo presente la oportunidad del nuevo presupuesto ordinario.

»En la sesión de noviembre de 1904, se aprobó por V. E. un dictamen de la Comisión de Gobernación, para ensanchar la dependencia del Archivo municipal, a causa de sus malas condiciones de ventilación y la escasez de estantería y armariaje, ya entonces insuficiente para contener los libros y legajos que en dicho local de continuo se van acumulando.

»Apreciando V. E. las razones que en dictamen se exponían y considerando de gran conveniencia el arreglo del archivo, que guarda tantos documentos de inestimable valor histórico, acordó que tan pronto lo permitieran las circunstancias, se procediese al arreglo y ensanche de la expresada dependencia y ha llegado, en opinión del infrascrito, de que, sin levantar la mano, se lleve a cabo tan importante mejora.

»Efectivamente por falta de estantería, están depositados en el suelo centenares de legajos y libros de verdadera importancia, que sufren las contingencias de su pésima instalación y al daño que esta documentación experimenta, hay que añadir el peligro que supone su gran peso, que, cargando en el pavimento, no muy resistente, por cierto, hace pensar en un no muy lejano derrumbamiento.

»Cada año que transcurre, aumenta el caudal de la documentación que allí se archiva y aumentan, también, como es lógico, los inconvenientes que el infrascrito expone, en opinión del cual, no se puede prescindir de la supresión de la sala 1.ª, local sin ninguna condición de seguridad, cuyo techo se ha hundido en más de una ocasión a causa de su estado ruinoso y por afluir allí las aguas pluviales, que alguna vez han deteriorado la documentación en dicha sala depositada. Esto sin contar que esta es la única dependencia de paso para ir a los desvanes i almacenes altos del Ayuntamiento, teniendo que permanecer abierta constantemente la puerta, por ser la que da acceso al Archivo.

»Aun prescindiendo del mal efecto que causa a las personas eruditas que visitan el archivo la deficiencia y pésimas condiciones de esta local,

5. AHCT. Correspondència alcaldia. P4011.

continuar las cosas como hasta hoy, supone la facilidad con que pueden desaparecer los documentos que allí se custodian.

»En compensación de este local, podría el portero Don Ramón Combalia, pasar a la habitación que ocupaba el que también fue portero Don Rafael Roig, desalojada desde su fallecimiento, y de esta manera podría quedar dotado el Archivo de una sola y espaciosa sala, que llenar las necesidades que su buen servicio e instalación reclaman, si se destinase a archivo el piso del Sr. Combalia.

»También entiende el que suscribe que debería procederse, desde luego, a la substitución del actual enladrillado de la sala 2.ª *porque* a causa de su desgaste, levanta continuamente polvo, que, convertido en polilla, es un enemigo tan terrible de los libros y los documentos, y un criadero de toda serte de insectos; y como es esta la sala donde existe la documentación de verdadero valor histórico debería arreglarse el techo, hasta el punto de dar paso con las últimas filtraciones producidas, a las aguas pluviales, ocasionando el consiguiente deterioro a los documentos, sin contar el peligro de hundimiento que esas grietas significan.

»Otra de las modificaciones que el infrascrito propone es la sustitución de las puertas de madera de los armarios, por puertas alambradas como en todos los archivos, porqué además de que con ello se ganará mucho

AYUNTAMIENTO DE TARRAGONA

Núm. 119 Año 1910

NEGOCIADO

P. urbana

EXPEDIENTE

Referente á la reparación del Archivo municipal

P4020

Expedient de reformes a l'Arxiu. Any 1910.

desde el punto de vista estético, estará la documentación oreada de continuo, en beneficio de la higiene que los documentos necesitan.

»Este pensamiento consiste en la formación de una biblioteca municipal, con la base de las colecciones de la Gaceta, Boletín Oficial, obras de derecho administrativo, legislación municipal, memorias y folletos, libros de carácter histórico, científico y literario adquiridos por el Ayuntamiento y que en lo sucesivo adquirirá, colecciones de los periódicos locales, etc. Todo lo cual es frecuentemente objeto de consulta, como podría formarse fácilmente, también, un museo municipal, que resultaría muy interesante, contando como se cuenta con los documentos y sellos diplomáticos, objetos de arte, fotografías, banderas y estandartes, objetos históricos, medallas conmemorativas, diplomas, armas, etc.

»Como se ve, no se trata de tomar un nuevo acuerdo, Excmo. Sr., sino dar cumplimento al de 25 de noviembre de 1904, porque es del todo necesario e indispensable ensanchar el local del Archivo, puesto que así lo exigen el buen nombre de Tarragona y la cultura de la corporación.» 30 de septiembre de 1910[6]

«Desde que el Excmo. Ayuntamiento en la sesión de 25 de noviembre de 1904, en vista de las razones alegadas por el infrascrito, tomó el acuerdo de proceder al arreglo de este Archivo municipal, han trascurrido siete años.

»Las circunstancias no han permitido realizar dichas obras y es inútil que someta a la clara penetración de V. E. que de entonces acá, el ingreso de libros y documentos en esta dependencia ha sido tan enorme que ya en su día, por la insuficiencia del local y por la falta de estantes y armarios, ofrece un aspecto muy deplorable, en grave perjuicio de la documentación que es de inestimable valor histórico y del buen nombre y cultura del Excmo. Ayuntamiento.

»Lo que tengo el honor de someter al ilustrado y siempre respetable criterio de V. *E*. a fin de que sirva disponer lo que juzgue conveniente para que pueda procederse al arreglo de este archivo en armonía con la importancia que tiene y han de tener los ayuntamientos capitales de provincia.» 17 de octubre de 1911[7]

Posteriorment, l'any 1920, l'arquitecte Josep Maria Pujol va elaborar un projecte per tal de col·locar l'Arxiu a l'antiga sala de sessions de l'Ajuntament, però no va reeixir. No tenim notícies del motiu pel qual es va de-

6. AHCT . Policia Urbana. Exp. 119/1910. P4020.

7. AHCT. Informe dirigit a l'alcalde signat per l'arxiver Juan Ruiz Porta. Número topogràfic P8425.

sestimar, possiblement es va deure al fet que es devia reservar l'espai per a altres usos.

> «En distintas ocasiones se ha reconocido la necesidad de arreglar el Archivo municipal y no hay que reproducir las razones que abonen el ejecutar tan imprescindible obra puesto que de todos son conocidas.
>
> »En la ocasión presente y para llevarlo a cumplido término el señor arquitecto en cumplimiento de lo acordado ha presentado el proyecto para colocar el Archivo en el antiguo Salón consistorial, que ha merecido la aprobación de esta comisión, la cual tiene el honor de someterlo a la superior de V. E. a fin de que se digne acordar la realización de dichas mejoras en la forma más conveniente para el erario municipal y con sujeción al presupuesto de 8.000 pesetas que también acompaña dicho funcionario.» 29 de septiembre de 1920[8]

El projecte d'un nou edifici per a l'Arxiu de l'any 1922

Sens dubte les necessitats de millora eren evidents i es va voler aprofitar el trasllat del parc de bombers, que ocupava un local annex a l'Ajuntament des de l'any 1887 i que es traslladà definitivament a l'edifici de les peixateries, l'any 1923, després de fer-ne l'arranjament.

La corporació va encarregar a l'arquitecte municipal Josep M. Pujol[9] la redacció d'un projecte per a construir un nou edifici, previ enrunament del que havia ocupat el parc de bombers, annex a l'Ajuntament, on s'instal·laria l'Arxiu a planta baixa i la sala de reunions de les comissions a la primera planta. Segons la memòria que presentava —es transcriu íntegrament pel seu interès—, l'estat de l'Arxiu era força lamentable i era més que urgent donar-hi una solució. A banda del problema d'espai, ja conegut, parla d'una

8. AHCT. Correspondència. Número topogràfic P14471.

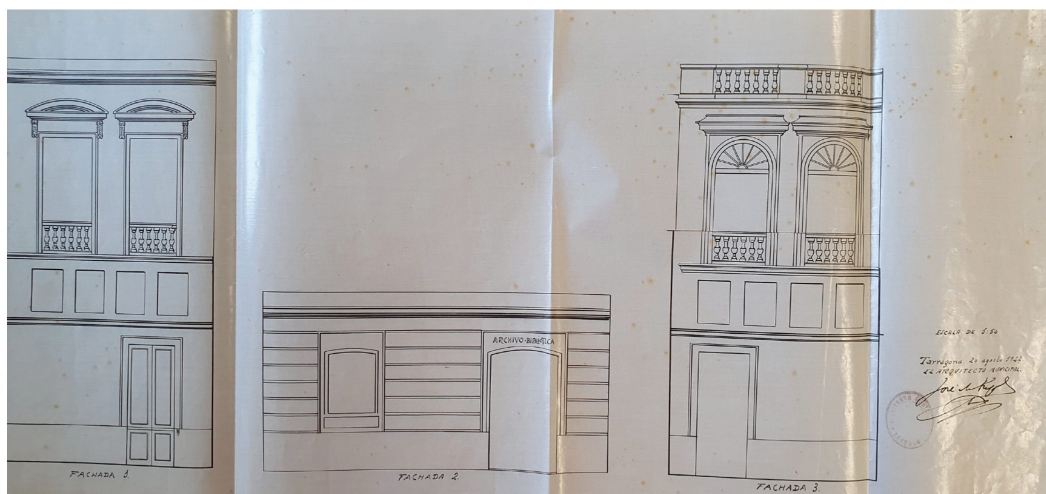
9. Josep M. Pujol de Barberà va néixer i viure a Tarragona entre els anys 1871 i 1949. Va obtenir el títol de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona amb només vint-i-un anys. L'any 1897 va prendre possessió del càrrec d'arquitecte municipal de Tarragona, que exerciria fins l'any 1939. En l'àmbit urbanístic cal destacar el pla de l'Eixample de l'any 1922. Entre les seves obres més emblemàtiques trobem: el mercat Central, l'edifici de l'Escorxador, l'edifici de la Cooperativa Obrera de Tarragona, el col·legi dels germans de la Salle i el col·legi i església de les Carmelites, etc., molt presents encara avui dia.

L'any 2017 el Servei d'Arxiu i Documentació Municipal va organitzar una sèrie d'actes per tal de donar a conèixer la seva obra i la seva figura: <https://www.tarragona.cat/patrimoni/fons-documentals/arxiu-municipal-tarragona/difusio/exposicions/josep-m-pujol-de-barbera/copy_of_josep-m.-pujol-de-barbera>

degradació de la documentació greu causada per la humitat i els rosegadors. La proposta va més enllà del guany de superfície i apunta les millores tant pel que fa a la conservació de la documentació (humitat i rosegadors), com les mesures per a la prevenció d'incendis, així com per a la consulta pels investigadors.

«Las Casas Consistoriales de la Ciudad de Tarragona se hallan emplazadas, lo propio del solar de la diputación provincial, en un antiguo convento de los PP Dominicos, que por virtud de la expulsión de las comunidades religiosas, fue confiscado en beneficio de la nación y cedido para el objeto que actualmente sirve, a las dos entidades representativas de la provincia y la ciudad.

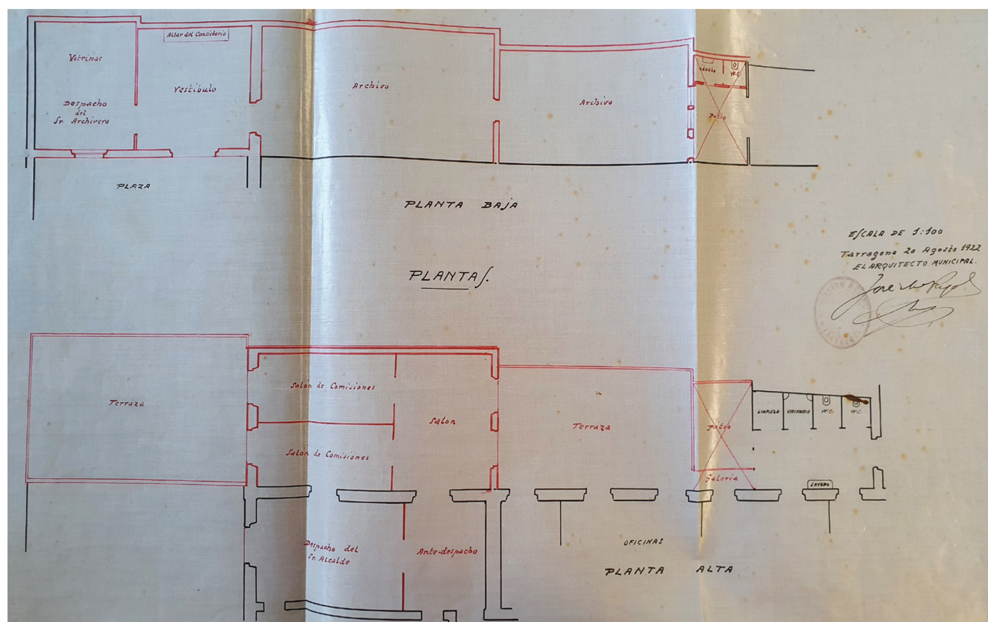
»Así como la excelentísima Diputación Provincial, pudo, por la holgura de sus presupuestos construir un nuevo edificio capaz para satisfacer con todo desahogo sus necesidades de orden burocrático y de relación, el Ayuntamiento, más pobre, no construyó más que una pequeña parte de su casa, utilizando para el resto que es la mayor, el vetusto caserón que formaba el convento dominico, que si por el momento y durante un regular número de años permitió albergar sus empleados y satisfacer sus necesidades, en orden a la materialidad de la superficie y no en lo concerniente al decoro que les es debido, el aumento incesante de los servicios encomendados a un ayuntamiento capital de provincia, hace indispensable una ampliación importante de sus locales.

Projecte del nou Arxiu, any 1922. Arquitecte Josep M. Pujol de Barberà (façanes).

»Además, el Archivo de Tarragona, que contiene códices y documentos importantísimos, que constituyen inapreciables joyas para la historia local y para la patria, se halla situado en el segundo piso de la casa, en local insuficientísimo y sin las necesarias condiciones de seguridad que no permiten conservar las riquezas innúmeras que admiran los bibliófilos, riquezas que se destruyen fácilmente por las perennes humedades y por los inevitables insectos que carcomen y roen las pruebas y ejecutorias de la nobleza y abolengo de la imperial ciudad de Tarragona. Sería un crimen nefasto la continuación de este lamentabilísimo estado de cosas, y por ello, la corporación municipal se ha preocupado de instalar decorosa y holgadamente el Archivo consistorial de la ciudad, encargando al arquitecto firmante el oportuno proyecto que se resume en este documento.

»A mediodía del edificio consistorial existe en planta baja un cuerpo que fue destinado a albergar el parque de bomberos, con un pequeño jardín al fondo. Dicho cuerpo, por sus malas condiciones de seguridad ha sido desalojado recientemente, trasladado a otro local externo al parque citado. Se proyecta derribar este cuerpo de edificio, construyendo el Archivo en planta baja y destinando el primer piso alto a salas de reuniones de comisiones y terraza de esparcimiento de las oficinas, dejando al fondo un patinejo para la ventilación de los retretes y lavabos anejos al Archivo.

Projecte del nou Arxiu, any 1922. Arquitecte Josep M. Pujol de Barberà (planta).

Por esta disposición, un cuerpo especial, de planta baja solamente, albergará el vestíbulo y el despacho del sr. archivero, emplazándose en el primer departamento citado el altar de los regidores, bellísimo ejemplar de la escultura plateresca del siglo XVI, que es una verdadera joya y que en la actualidad no puede ser admirado como merece por no haberse podido montar por falta de espacio. En el despacho del sr. archivero, se custodiarán en sendas vitrinas los códices y documentos importantes que, como se ha dicho, constituyen una gloria de la ciudad.

»Dos salas de gran capacidad contendrán los legajos de expedientes y documentos que reflejan la vida de la ciudad de Tarragona desde los albores de la edad media hasta nuestros días, y convenientemente separados, los libros modernos que constituirán la base de una biblioteca municipal, destinada a adquirir mayores vuelos, con edificio propio, independiente de la sede comunal.

»La construcción que se ha proyectado es digna de la importancia de su misión, siendo la sillería, majestuosa y severa siempre, la decoración natural de sus paramentos exteriores, de conformidad con el resto de la fachada principal de las casas consistoriales, con la que debe armonizar. Los muros interiores son constituidos por una masa de hormigón de portland, para darles la consistencia propia de una perenne duración. Los techos son formados por jácenas de hierro y bovedillas de gran resistencia, sobre los que se instalarán los pavimentos de baldosa hidráulica, contrarios al polvo que tanto perjudica la duración de los documentos custodiados, y evita la presencia de los insectos como la carcoma y el gorgojo, enemigos de los archivos. El suelo del propio pavimento, sobre una gruesa capa de hormigón de portland sentado sobre un terraplén aislador, impedirá que la humedad se posesione del local. La iluminación natural se logra abundantemente por medio de grandes ventanas elevadas que, junto con claraboyas superiores en la parte de la terraza, proporcionarán la luz cenital y semicenital, completada durante la noche mediante la adecuada instalación eléctrica, cuya línea estará cobijada por tubos Bergmann, que imposibilitaran la formación de cortocircuitos y por ende los incendios.» 20 de agosto de 1922[10]

Per acord del Ple, el 4 de setembre de 1922, es va aprovar la construcció de l'edifici. El pressupost per a la construcció i condicionament de l'Arxiu era de 75.207 pessetes. Com que l'Ajuntament no disposava de recursos propis per a fer front a l'obra es va instruir un expedient per tal de transferir

---

10. AHCT. Projecte Arxiu Municipal. Número topogràfic P4634.

la inscripció nominativa del deute perpetu al quatre per cent dels recursos propis.

Desconeixem els motius pels quals al final no es va fer l'Arxiu. Tot i resseguir la documentació no hem trobat cap notícia al respecte. El fet és que continuà a les golfes de l'ajuntament i no es donà solució a un problema que començava ser molt greu.

L'Arxiu municipal durant la Segona República. Un interès no plasmat

Com no podia ser d'altra manera, la corporació republicana es va mostrar interessada en millorar les instal·lacions i fer un nou arxiu. Amb aquesta finalitat comprà, l'any 1932, l'edifici conegut com a Casa Sefus.

Ara bé, al final l'obra no es va fer (no hem localitzat el projecte de rehabilitació). A banda de la compra no es va anar més enllà d'una declaració d'intencions del projecte que el govern volia portar a terme i que trobem a l'editorial del *Diari de Tarragona* de l'any 1932.

> «Recordem perfectament que fa uns anys deixàvem oir des d'aquest mateix lloc el nostre clam per la forma realment ignominiosa i abandonada com els ajuntaments de llavors tenen una cosa tan important com és l'Arxiu municipal.
>
> »I dèiem llavors: és un cas paradoxal que mentre les famílies d'antigues cases pairals consideren els seus pergamins i els documents que acrediten la seva noble nissaga i la seva antigor com allò més valuós i sagrat del patrimoni llur que acrediten la seva noblesa conservant-los en caixetes de plata i en vitrines posades sovint en lloc preferent del saló, per tal que tothora puguin ésser admirats, l'Ajuntament de Tarragona, la casa pairal per excel·lència de tots els tarragonins, ha tingut fins ara el seu Arxiu, els seus antiquíssims llibres d'actes, que són en realitat els seus pergamins, tots els documents valuosíssims aplegats en el transcurs de mants segles i fins i tot un cert nombre d'objectes històrics de positiu valor, en el lloc més apartat, més mal condicionat, més esquifit i més poc agradós del seu gran edifici.
>
> »Ningú no es podrà formar una idea ni tan sols aproximada de l'estat vergonyós d'abandó, pesi a l'enorme bona voluntat del funcionari municipal que n'ha tingut cura, en què han estat tinguts un any darrere un altre tots aquells munts d'informes d'antigues publicacions; de vells documents, d'interessants volums. N'hi ha prou amb dir que conservant-s'hi

elements d'un valor tan positiu que són consultats amb certa freqüència per investigadors estrangers, no es disposi ni d'un elemental catàleg que sigui garantia de la seva conservació i de l'ordenació que correspon. I el pitjor és que la formació d'aquest catàleg resulta absolutament impossible, mentre hagi de subsistir el confús amuntegament al qual obliga la mancança absoluta de lloc, en la golfa on l'Arxiu radica.

»Sortosament, amb motiu d'una visita que haguérem de fer a l'Ajuntament dies enrere, ens assabentàrem amb veritable satisfacció que aquella gran ignomínia aviat tindrà fi, car l'alcaldia té el propòsit, d'acord amb els companys de consistori, de fer que l'Arxiu, la dependència on radiquen els elements que ben bé podríem batejar amb el nom de tresor municipal, sigui, en certa forma, la més decorosa, la més ben condicionada, posant-la en condicions de fàcil accés per al públic i en forma que la visita dels historiadors o recercadors nacionals o estrangers no ens hagi de fer sortir els colors a la cara, com ara s'esdevé amb sobrera freqüència.

»Per tal de dur a bon terme aquesta obra meritòria que constituirà el major orgull de l'Ajuntament actual, es compta ja amb un lloc adequadíssim, magnífic, que formarà possiblement una gran sala tota voltada d'armaris amb una vitrina central per als diferents objectes històrics avui desperdigats i gairebé desconeguts, i per a l'exhibició permanent d'aquells documents i llibres de major valor i importància històrics.

»En aquesta gran sala que podria fins i tot rebre llum zenital i retransmetre-la a les dependències de dessota, hi hauria manera de col·locar-hi una taula especial per als lectors o investigadors, cosa que avui cal, en tot cas improvisar en les condicions més desdignificadores de l'important Arxiu municipal, provocarem una gran satisfacció.

»Estem ben segurs que, amb la divulgació d'aquests propòsits favorables en tots els tarragonins amants de la cultura, i demostrarem una vegada més l'enorme diferencial que hi ha entre els procediments i sobretot, entre la sensibilitat moral dels homes de la República i els de l'antic règim. Perquè és evident que permetre, com permetien els segons, que l'Arxiu municipal fos el dipòsit de trastos vells, la golfa, el cau de pols i de brutícia, el camp propici à totes les depredacions documentals —que d'algunes ben escandaloses potser caldrà parlar-ne algun dia— era ben bé no tenir sensibilitat moral, ni concepte de la cultura, ni nocions de dignitat política i ciutadana.» [11]

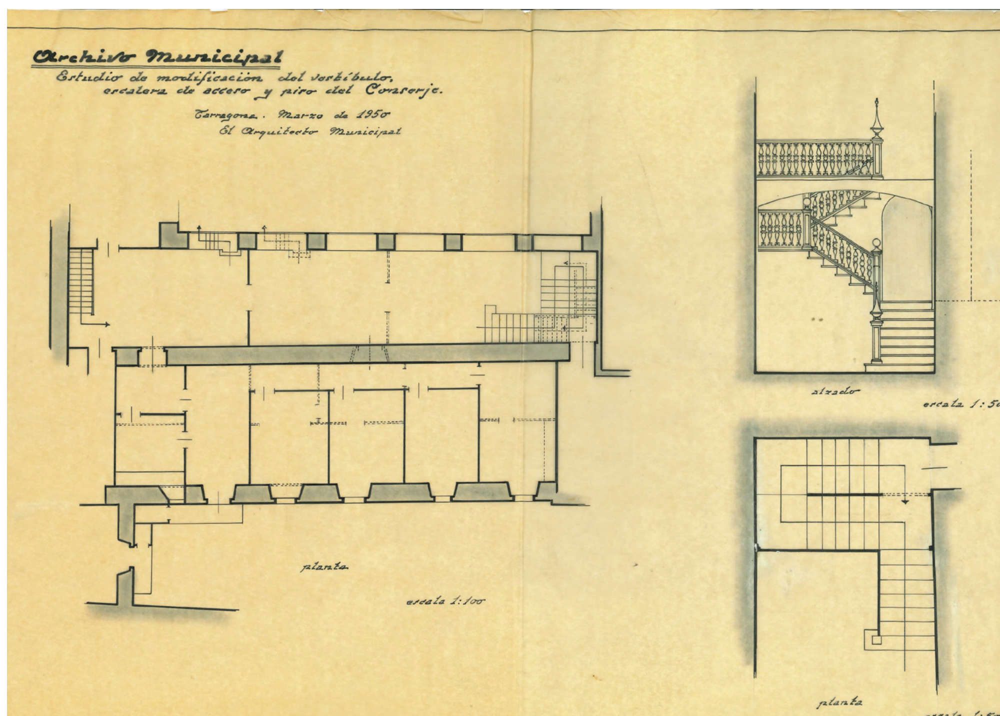
---

11. BHMT. *Diari de Tarragona* 2 d'abril de 1932. Al ser l'editorial, no va signada, però molt possiblement la va escriure Lluís de Salvador, que escrivia la secció «Els dies i els fets».

Arranjaments al dipòsit d'arxiu de les golfes de l'Ajuntament a meitats del segle xx

Sense donar solució al problema de l'espai, almenys l'Ajuntament va fer obres d'urgència l'any 1943 per tal d'assegurar que no entrés aigua al dipòsit de l'Arxiu i frenar en part la degradació de la documentació. L'arquitecte municipal va elaborar un projecte, acompanyat del corresponent pressupost de 559 pessetes, per reparar el sostre. La Comissió Municipal Permanent va aprovar el projecte el 22 de gener de 1943.

> «La cubierta del edificio de este Excmo. Ayuntamiento, y en la parte que corresponde a la dependencia destinada al Archivo, se encuentra en malas condiciones, necesitándose, a juicio del técnico que suscribe, reponer todas la tejas que se encuentran rotas y cambiar algunas de las vigas que no ofrecen seguridad y que podrían causar su derrumbamiento.
>
> »El cielo-raso del departamento antedicho se encuentra igualmente en estado ruinoso, precisándose también su urgente demolición y construcción de uno nuevo.

Projecte de reforma de les escales d'accés a l'Arxiu. Any 1950

»Estas obras que creemos de necesidad muy urgente pueden resultar muy económicas, pues dándose el caso de que el cielo-raso que hay que demoler está sostenido por una serie de vigas en buen estado y de escuadrería exagerada, representa un material de valor que compensa el coste de los trabajos a realizar.

»La madera necesaria para la sustitución de las vigas del tejado y para la reconstrucción del cielo-raso, se encuentra disponible en los almacenes municipales.» 28 de diciembre de 1942[12]

En acabar les obres, i pintats els armaris i les prestatgeries, es va proposar canviar el paviment, que estava enfonsat i desnivellat en gran part. Novament la Comissió Municipal Permanent va aprovar-ho el 19 de maig de 1943.

L'any 1950, trobem un projecte de millora de l'accés a l'Arxiu municipal. Per tal d'accedir al dipòsit era necessari pujar fins a les golfes i pujar unes escales que, possiblement, no es consideraven adequades. De fet és un estudi de modificació del vestíbul, l'escala d'accés i el pis del conserge. És un avantprojecte de l'arquitecte municipal que no està signat. Atès que no es porta a terme, el considerarem un de tants projectes municipals que queden al calaix. Els problemes als dipòsits continuaren sense solució.

Un nou projecte. La Casa Sefus

L'any 1970 l'equip de govern recupera la idea, abans esmentada, de rehabilitar Casa Sefus per tal de destinar-la a arxiu històric.

«La Comisión Municipal Permanente, en sesión celebrada el día veintinueve de los corrientes, adoptó por unanimidad el siguiente acuerdo:

»Aprobar el proyecto de restauración del edificio medieval adquirido por el Ayuntamiento en 1932 para destinarlo a archivo histórico de la ciudad, conocido como Casa Sefus, situado entre la bajada del Rosario y la plaza del Pallol en uno de los rincones más antiguos y de mayor tipismo de la ciudad, solicitando de la Dirección General de Promoción del Turismo, Ministerio de Información y Turismo, una subvención por el total del proyecto redactado por el arquitecto municipal Sr. Lamich, que asciende a tres millones cuarenta y ocho mil novecientas catorce pesetas con treinta y seis céntimos, dándose cuenta de ello al Excmo. Ayuntamiento en Pleno.» [13]

12. AHCT. Fomento. Expedient 02/1943. Número topogràfic P 4137.

13. AHCT. Projecte de restauració de la Casa Sefus destinat a arxiu històric 1972-1977. P2468/3.

Imatges dels dipòsits d'arxiu de les Golfes de l'Ajuntament. Anys 1960. CIT/l'Arxiu.
Autor: desconegut.

Imatges dels dipòsits d'arxiu de les Golfes de l'Ajuntament. Anys 1960. CIT/l'Arxiu. Autor: desconegut.

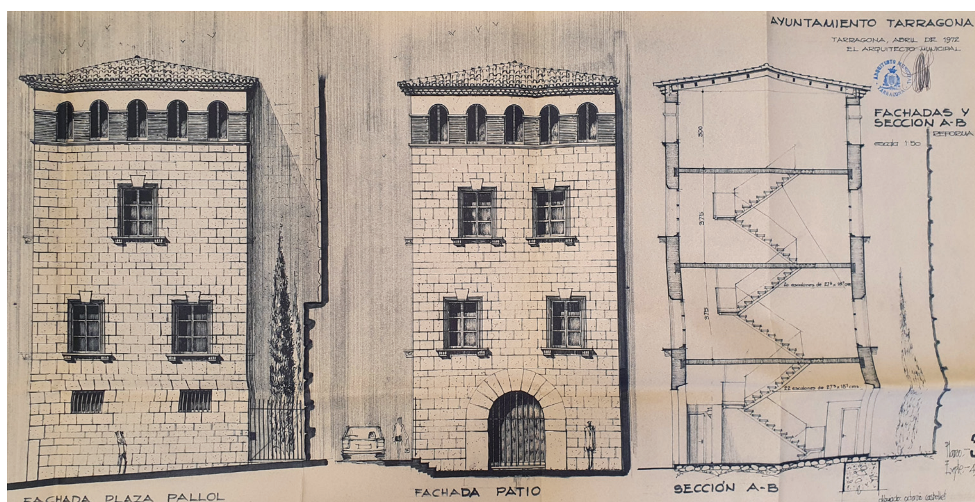
Més que buscar una solució al problema de la preservació de la documentació, creant un nou arxiu, va ser una rehabilitació plantejada per tal de salvaguardar un edifici històric situat al bell mig del nucli antic. De fet, en la memòria del projecte es remarca l'estat ruïnós de l'edifici:

> «La corporación municipal decidió restaurarlo con el fin de salvar el ambiente del conjunto monumental y el muro romano que contiene en su interior haciéndolo visible des de la plaza, y destinándolo a archivo histórico de la ciudad albergando en el mismo el "legado de Gramunt" que el ilustre tarraconense hizo donación en su día a la ciudad.»

El projecte tècnic, més enllà d'aquesta referència, no incloïa cap requeriment tècnic per tal de condicionar l'espai com a dipòsit documental. Les obres es van fer en quatre fases entre els anys 1972 i 1975. Finalitzada l'obra no es va plantejar en cap moment el trasllat de l'Arxiu i aquest continuà a les golfes de l'Ajuntament.

La premsa a l'època se'n va fer ressò en dues notícies relacionades tant amb l'obra en si com amb la finalitat a la qual destinar l'edifici:

> «Sobrepasa el millón —concretamente 1.027.095 pesetas—, la primera de las inversiones realizadas en Cal Sefus, notable edificio de la baixada del Roser, esquina en Ia plaza del Pallol, adquirido en 1933 por el Ayuntamiento para destinarlo a archivo histórico municipal. La primera fase de los trabajos ha sido posible merced a la aportación de la Dirección General de

Projecte rehabilitació "Casa Sefus" per a Arxiu. Any 1972.

Promoción del Turismo, mediante la entrega de tres millones en otras tantas anualidades, la primera de las cuales, unido a la aportación municipal, ha sido aprobada.»[14]

«Escribimos bajo la impresión de que nuestros planteamientos pueden ser escuchados. Vamos a tratar de la hemeroteca municipal, doblemente necesaria teniendo en cuenta el número cada vez mayor de estudiantes e investigadores de nuestras cosas. En realidad, en el Archivo del Ayuntamiento existen varias colecciones de periódicos, más o menos completas, pero nuestro deseo sería que la hemeroteca ocupara lugares propios como medios de ayuda al erudito. Y decimos cuanto antecede porque las dependencias del Archivo comienzan a resultar insuficientes, pues el aumento en el número de documentos tramitados obliga a la habilitación de nuevas estanterías y locales. Cuando una ciudad crece y se expansiona, todos los servicios se resienten de la falta de espacios. Reciente está la ampliación del edificio de Correos o la evacuación por parte de la Diputación de varias de sus oficinas hacia otros centros y lugares. El Ayuntamiento adquirió unos inmuebles en la rambla Vella que muy bien podrían arreglarse para nuevas dependencias, aun cuando vamos siguiendo el proceso de aprovechamiento de espacios en lugares abandonados y que nos parecían inverosímiles de arreglo.» [15]

Una nova proposta. L'adaptació de l'antic ajuntament al carrer Major per a l'Arxiu municipal

El problema continuava sent present i novament tenim notícies d'un nou projecte per a dipòsit de l'Arxiu. En el marc d'una reestructuració del Palau municipal, es planteja guanyar les golfes de l'ajuntament per a nous usos administratius, cosa que comportaria donar solució a l'Arxiu traslladant-lo a l'antic ajuntament.

Estudi proposta de l'arquitecte municipal:

«Antecedents

»Els diversos projectes que convergeixen són:

1. Adaptació de l'antic ajuntament del carrer Major a Arxiu municipal.
2. Remodelació de l'actual Palau municipal.
3. Projecte d'ampliació a les cases 51, 53 i 55 de la rambla Vella.

---

14. BHMT. *Diario Español*, 13/12/1973.

15. BHMT. *Diario Español*, 18/02/1977.

> El projecte de l'Arxiu acompanya un detallat estudi que hom va lliurar a l'alcalde en el seu dia. Nosaltres redactarem una breu memòria i uns plànols com a avantprojecte. Probablement la complexitat estètica i morfològica de l'edifici aconselli fer-hi canvis importants. En qualsevol cas, caldrà prendre determinades decisions sobre el terreny i sobre la marxa de les obres. La duració no pot ser menys d'un any, per bé que en un termini anterior podria començar a dipositar-hi material en pisos alts.
>
> »La proposta
>
> 1. Altell provisional, preparació de l'ordenador i remodelació a la planta baixa.
>
> 2. Començar les obres del nou Arxiu al carrer Major.
>
> 3. Estudi complet del funcionament del Palau municipal en el supòsit que l'Arxiu ja no hi és...» [16]

Les obres, tant del Palau municipal com de l'antic ajuntament es realitzaren en part. L'Arxiu municipal no es va traslladar i continuà a les golfes del Palau.

El condicionament de l'antic ajuntament va permetre instal·lar un nou equipament municipal, la Biblioteca Hemeroteca Municipal de Tarragona, que es va inaugurar l'any 1985 amb el fons de publicacions periòdiques i monogràfiques que es conservaven a l'Ajuntament de Tarragona i la biblioteca de temàtica tarragonina del notari i bibliòfil Josep Gramunt i Subiela. Durant els seus anys de vida ha incrementat els seus fons amb manuscrits, edicions de llibres del segle XVI endavant, llibres de bibliòfils, cartells dels actes municipals i capçaleres de les revistes i publicacions locals de Tarragona.

La solució «provisional» per a la documentació administrativa: una nau industrial al polígon

Tot i algunes reformes al dipòsit de les golfes de l'ajuntament i la creació de nous dipòsits auxiliars repartits per altres ubicacions de l'Ajuntament, amb la conseqüent dispersió de la documentació, la situació va arribar al punt de ser insostenible. A principis dels noranta del segle XX l'arxiver municipal, Francesc Barriach, fa constar, un cop més, en diversos informes que hi havia un greu problema, tant d'espai com pel que feia a les condicions mínimes per a la conservació de la documentació.

16. AHCT. Expedient d'Acció Ciutadana. 25 de juny de 1980. P 15819/13.

«Havent-se ingressat darrerament els documents de Dipositaria, Tresoreria, Caixa, Llicències d'obres, Obertura d'establiments, etc. corresponents a l'any 1989, els quals són els departaments que més quantitat de paper generen, li passo a donar compte de l'estat actual en què es troba l'Arxiu.

1. Queden a disposició d'acollir nova documentació uns 200 ml de prestatgeria.

2. Actualment s'ha fet recompte en totes les dependències municipals de la documentació que s'hi guarda i s'ha constatat que hi romanen uns 600 ml de documentació per ser enviada a l'Arxiu definitiu.

3. Donada aquesta situació em veig amb el deure de comunicar-li que les dependències de l'Arxiu municipal han quedat obsoletes.

4. Partint de la base que la documentació generada pels diversos departaments durant un any és aproximadament de 120 ml de prestatgeria, per tant és del tot impossible poder allotjar aquesta documentació en cap altre lloc de l'Arxiu.

5. Una de les solucions a curt termini que es podria arbitrar seria fer un expurgo, amb la qual cosa es resoldria una part molt minsa de la manca d'espai. Altra solució seria traslladar part de la documentació que avui pràcticament no es consulta, però que s'ha de guardar des del punt de vista històric. Podria habilitar-se en un lloc adient com un magatzem, etc.

6. La solució que es valora és la remodelació de l'ajuntament. S'ha pogut comprovar que la ubicació de l'Arxiu només té capacitat per a un període d'entre dos i quatre anys, per tant no es vàlida aquesta solució en vistes de futur. Per això crec que es necessari fer una reconsideració del tema, i que mirant en perspectives de futur s'hauria d'habilitar un local d'una capacitat aproximada de 600 m² i 6.000 ml de prestatgeria.

Juny de 1991

«Com a conseqüència de l'increment de la documentació produïda per aquest Ajuntament, les dependències de l'Arxiu municipal han quedat col·lapsades. Aquest fet ja és va advertir en diversos informes emesos per aquest arxiu des de fa més de dos anys.

»Davant aquesta situació i preveient que en un futur no llunyà encara s'incrementarà més la producció de documentació, i per evitar la falta d'operativitat de l'Arxiu amb repercussions en la tramitació i consulta d'expedients, seria necessari comptar amb un espai físic que reuneixi les següents condicions mínimes:

»Disposar d'un local d'una superfície mínima de 400 m² que tingués els serveis de llum, aigua i clavegueres, una petita oficina, un bon accés

per a l'entrada de vehicles per a la càrrega i descàrrega de material; que estigués relativament allunyat de la ciutat, que tingués les condicions de temperatura i humitat per a aquest tipus d'instal·lacions i finalment uns dos mil metres lineals de prestatgeries per a ubicar-hi la documentació.»
Abril de 1993[17]

Davant d'aquesta situació l'Ajuntament, el Ple de 20 d'abril de l'any 1993, va aprovar el plec de clàusules per a l'adjudicació per concurs, per a l'arrendament d'un local per instal·lar-hi part de la documentació de l'Arxiu. El plec marcava les condicions mínimes que havia de reunir la nau per a dipòsit d'arxiu:

- Una superfície mínima de 400 m².
- Disposar dels serveis d'abastament d'aigua, de llum i de clavegueram.
- Disposar un accés apte per a l'entrada de vehicles per a la càrrega i descàrrega de material.
- Tenir la seva ubicació dins del terme municipal de Tarragona.
- Reunir les condicions de temperatura i d'humitat adients per a aquest tipus d'instal·lació.
- Disposar de serveis sanitaris aptes per a ser utilitzats sense la necessitat de fer cap tipus d'obra.
- Que la seva disposició permeti la col·locació d'un mínim de 2.000 ml de prestatgeries.
- Que permeti la ubicació d'un espai diferenciat d'oficines.

Al concurs es presentà una sola oferta, que resultà guanyadora. Prèviament al contracte es sol·licità un informe de l'arxiver que fou favorable, atès que no solament complia amb els requeriments exigits, sinó que presentava un ubicació idònia considerant que l'elevació de la nau respecte al vial públic impedia possibles inundacions, com havia passat en d'altres naus del polígon anteriorment.

Aquesta nau, dipòsit de la documentació administrativa des de l'alesores fins l'actualitat, està ubicada al polígon Francolí. Al llarg dels anys s'han realitzat algunes millores per tal d'adequar l'espai als requeriments mínims per a ser considerat un dipòsit d'arxiu més que un magatzem pròpiament dit: instal·lació d'alarmes volumètriques i alarmes d'incendis i, es-

17. AHCT. Expedient de contractació 42/1993. P 17014.

pecialment, l'ampliació de les prestatgeries amb la instal·lació d'uns passadissos metàl·lics (anys 1999 i 2004).

Característiques actuals del dipòsit documental de la nau del polígon:

- Superfície: 600 m²
- Capacitat: 4.580 metres lineals
- Equipament: prestatgeries fixes metàl·liques

◆ L'impuls definitiu. La creació del Servei d'Arxiu i Documentació Municipal

La nova etapa de transformació i modernització administrativa iniciada per l'Ajuntament de Tarragona a principis d'aquest segle, així com l'objectiu de descongestionar el Palau municipal amb el trasllat de vint-i-un departaments a les noves dependències de l'Ajuntament ubicades a l'edifici de la rambla Nova 59, va significar l'impuls definitiu per tal de donar solució no solament al problema de l'espai, sinó al model de gestió del patrimoni documental.

El Ple de l'Ajuntament de Tarragona, el dia 3 de desembre de 2004, aprovà la creació del Servei d'Arxiu i Documentació Municipal en el marc del procés de modernització de l'administració i la gestió municipal. Els tècnics incorporats al servei endegaren un pla de treball per tal de valorar la situació i proposaren diverses millores tant pel que fa a la millora dels equipaments dels dipòsits com a la redistribució de la documentació en aquests, seguint el criteri de la freqüència de consulta i el seu valor històric.

Es van dur a terme les següents actuacions:

- Dipòsit de la plaça de la Font:
  - Optimització del dipòsit de les golfes de l'Ajuntament amb la selecció de la documentació que calia transferir a la nau del polígon per tal d'obtenir l'espai lliure necessari per a instal·lar la documentació semiactiva de consulta més freqüent, la qual s'havia de rebre com a conseqüència del trasllat.
  - Ampliació de les prestatgeries metàl·liques.
- Dipòsit de la nau del polígon Francolí:
  - Per tal d'aprofitar al màxim l'espai, ampliació de la capacitat d'emmagatzematge amb la instal·lació de prestatgeria metàl·lica fixa amb una capacitat de 400 metres lineals i instal·lació d'una passarel·la per tal de facilitar la càrrega i descàrrega.

* Instal·lació d'un sistema d'alarma contra incendis i robatori.
- Creació d'un dipòsit documental nou a la rambla Nova.

El dipòsit auxiliar de l'edifici de la rambla Nova

El vell edifici de la plaça de la Font ja no podia encabir tots els serveis municipals adequadament. Per tant, es decidí buscar un lloc per ubicar-hi la major part dels departaments i poder oferir un millor servei a la ciutadania. Es va llogar l'edifici sencer de la rambla Nova 59, i s'iniciaren les obres per tal d'adequar-lo al nou concepte d'oficina amb pocs documents al lloc de treball per tal d'amortitzar el cost del metre quadrat. Aquest sistema, que moltes empreses privades ja utilitzaven, necessitava un dipòsit d'arxiu amb força capacitat i a prop del lloc de treball per a donar servei a les necessitats administratives. Per aquest motiu es va habilitar al soterrani un dipòsit d'arxiu nou que complís amb les mesures adequades tant pel que fa a la capacitat com per a la preservació de la documentació (prestatgeries compactes, que doblen la capacitat, control d'accés, sistemes de detecció d'incendis i, per primer cop, un sistema de gas Alon que reduiria l'oxigen en cas d'incendi, cosa que permetria sufocar-lo).

Característiques del dipòsit de la rambla Nova, 59:

- Superfície: 154 m²
- Capacitat: 1.514 metres lineals
- Equipament: prestatgeries mòbils metàl·liques

El dipòsits de la Tabacalera. Un arxiu per al segle XXI

Els dos dipòsits —la nau al polígon i el de la rambla Nova— donaren solució per a la gestió de la documentació administrativa (d'ús freqüent i semifreqüent) però no per a la gestió i conservació de la documentació històrica. Els fons històrics textuals es seguien conservant a les golfes de l'ajuntament, els fons d'imatges a un dipòsit auxiliar del museu d'història i els fons hemerogràfics i la biblioteca local a l'antic ajuntament. La solució definitiva es va donar amb la rehabilitació i adequació d'un dels magatzems de l'antiga fàbrica de tabacs La Tabacalera. Aquest projecte, des del primer moment, va ser concebut no solament com a dipòsit per a la documentació, sinó com a seu del Servei d'Arxiu i Documentació Municipal.

D'entrada oferia bones possibilitats, perquè era un espai gran, diàfan, ben comunicat i en bon estat de conservació. Seguint models d'arxius sem-

Dipòsits de l'Arxiu a la "Tabacalera"". CIT/l'Arxiu. Autor: Isaías Mena

blants, i prenent com a referència el manual de criteris tècnics per a la construcció d'un arxiu,[18] els arquitectes Daniel Milà i Zaida Pérez van projectar dues plantes per als dipòsits i una altra per a les diverses dependències del Servei d'Arxiu.

Planta 2. Espais per al Servei d'Arxiu

- Oficines centrals del Servei d'Arxiu i Documentació Municipal
- Espai de treball i àrea de reproducció de documents (fotocòpia, fotografia o digitalització)
- Sala del servei didàctic
- Sala d'actes amb capacitat per a seixanta persones amb canó de projecció i connexió a la xarxa
- Espai expositiu
- Sala de consulta

18. Criteris per a la construcció d'arxius. Document tècnic redactat per la Direcció General del Patrimoni Cultural. Any 2009.

Dipòsits de l'Arxiu a la "Tabacalera"". CIT/l'Arxiu. Autor: Isaías Mena

Planta 0 i 1. Dipòsits documentals de l'Arxiu

- Superfície: 1.560 m²
- Capacitat: 8.300 metres lineals
- Equipament: prestatgeries mòbils metàl·liques
- Dipòsit d'imatges i documents sonors climatitzat
- Sala de desinfecció

En aquest nou arxiu, inaugurat el 17 de desembre de 2012, els dipòsits tenen, com és lògic, tots el condicionants estructurals (resistència i alçades dels forjats, tancaments, pintura, paviments, aïllaments, etc.), d'instal·lacions (electricitat, enllumenat, climatització, etc.) i està dotat amb les mesures de seguretat adients (alarma volumètrica, alarma d'incendis —sistema de nebulització contra incendis—, etc.) Per tal de garantir una millor conservació de les imatges (plaques de vidre, negatius, positius, pel·lícules, etc.), que necessiten unes condicions d'humitat i temperatura especials, es va construir un dipòsit aïllat.

Conclusions

Podem assegurar que, tot i les preocupacions i inquietuds dels arxivers, el patrimoni documental, malauradament, no s'ha conservat en les millors condicions. Durant molts anys els dipòsits on s'ha preservat la documentació no reunien les condicions mínimes tant pel que fa a l'espai com per les condicions estructurals dels dipòsits. Si bé és cert que alguns governs municipals, com a mínim, van preocupar-se pel tema, el cert és que cap d'ells no va donar-hi la solució definitiva. Tot i l'existència de diversos projectes per a donar una solució al dipòsit històric (les golfes de l'ajuntament) tot va quedar en bones intencions i solament es van anar fent petites reparacions més que necessàries. Cap a finals del segle xx el creixement del volum documental administratiu obligà a la creació de dipòsits administratius externs, però la documentació històrica es seguia conservant en un dipòsit obsolet, impropi d'una ciutat com la nostra. Difícilment podrem conèixer els documents que van quedar afectats per la humitat i altres problemes ambientals i que es van perdre per sempre més.

La creació del Servei d'Arxiu va comportar un nou concepte pel que fa a la gestió del patrimoni documental. D'una banda, l'impuls dels tècnics i, de l'altra, la predisposició política per tal de donar una solució definitiva van propiciar la creació de l'Arxiu de la Tabacalera. En aquest nou equipament s'hi ha concentrat tot el patrimoni documental, indistintament del seu suport: documents textuals (pergamins papers, electrònics, etc.), d'imatges (plaques de vidre, negatius, positius, pel·lícules, etc.), gràfics (paper vegetal, paper, etc.), hemerogràfics, bibliogràfics, etc. Així mateix, l'any 2014, en disposar d'unes instal·lacions adequades, es va poder recuperar el fons municipal (segles XIII-XVIII), que l'Ajuntament de Tarragona havia cedit en dipòsit a la Generalitat de Catalunya.[19] Aquestes instal·lacions també han permès trencar amb la visió clàssica de l'Arxiu com un indret tancat, un lloc d'accés reservat solament als erudits. Deu anys després de la seva inauguració s'ha consolidat com un equipament cultural obert a la ciutadania on,

---

19. Per una ordre del Servei del Patrimoni Històric, Artístic i Científic, de la Secció d'Arxius de la Generalitat (del qual n'era cap Agustí Duran i Sanpere), s'ordena el trasllat de la documentació pertanyent a l'Ajuntament fins al segle XIX al palau arquebisbal de Tarragona. Allí va romandre fins a l'any 1940, quan es dipositàa la casa Castellarnau, núm. 14. L'any 1962, i per ordre de la Direcció General de Museus, Arxius i Biblioteques, va anar a parar a l'Arxiu Històric Provincial, situat al carrer Gasòmetre. Finalment, el 1983, es va traslladar al nou edifici de l'Arxiu Històric de Tarragona, situat a la rambla Vella.

a banda del lloc on es gestionen i es conserven els documents,[20] es generen activitats molt diverses per tal de donar a conèixer el patrimoni documental i la història de la ciutat. [21]

JOAQUIM NOLLA AGUILÀ
Cap de l'Arxiu Administratiu i Gestió Documental de l'Ajuntament de Tarragona

Bibliografia

Barriach Molas, Francesc (1992): *Arxiu Històric Municipal de Tarragona* a *Guia dels Arxius Històrics de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura. Pàg. 367-384.

Farré Sanfeliu, Josep (2008): *El cos de bombers de Tarragona (1858-2008)*. Quaderns de l'Arxiu, 4. Tarragona: Servei d'Arxiu i Documentació Municipal. Ajuntament de Tarragona.

Miralles, Roger; Pujol, Antoni; Pujol, Agustín; Piqué, Jordi (coordinador) (2017): *Josep M. Pujol de Barberà a Tarragona (1897-1949): l'arquitecte i l'espai*. Quaderns de l'Arxiu, 8. Tarragona: Servei d'Arxiu i Documentació Municipal. Ajuntament de Tarragona.

Capell, Emilia; Coromines, Mariona (coordinadores) (2009): *Manual d'arxivística i gestió documental*. Associació d'Arxivers de Catalunya.

Memòries del Servei d'Arxiu i Documentació Municipal de l'Ajuntament de Tarragona: <https://www.tarragona.cat/patrimoni/fons-documentals/arxiu-municipal-tarragona/presentacio/com-funcionem>

---

20. L'Arxiu, adscrit al Servei d'Arxiu i Documentació Municipal de l'Ajuntament de Tarragona consta de quatre seccions:

- Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona (AHCT)
- Arxiu Administratiu i Gestió Documental (AAGD)
- Biblioteca Hemeroteca Municipal de Tarragona (BHMT)
- Centre d'Imatges de Tarragona (CIT)

Conserva i gestiona 54 fons i col·leccions documentals (11.412 ml), prop de 2.000.000 de fotografies, 4.400 plànols, 16.592 llibres, 450 publicacions periòdiques i 4.650 cartells.

21. Per a més informació consulteu la pàgina web següent: <https://www.tarragona.cat/patrimoni/fons-documentals/arxiu-municipal-tarragona/noticies/noticies-2022/a-la-porta-dels-seus-10-anys-larxiu-es-consolida-com-a-espai-de-consulta-historica-de-referencia>

RESSENYA

Salvador Maset i Vidal

DIETARI A L'EXILI DE MÈXIC I DEL RETORN A LA CATALUNYA FRANQUISTA (1942-1975)

A cura de Josep Maria Prats, transcripció i correcció de Josefina Tudó Bergadà. Tarragona: Cercle d'Estudis Guillem Oliver del Camp de Tarragona, 2021, 267 p.

Unes memòries perdudes, un manuscrit recuperat

En una ressenya a *La Vanguardia* (26 juny 1990) sobre *Viure a Tarragona*, d'Artur Bladé Desumvila, Albert Manent es pregunta sobre el destí de les memòries inèdites del periodista tarragoní Salvador Maset, amic de sempre d'Artur Bladé, company d'exili a Montpeller i Mèxic, i persona citada sovint en els dietaris de l'escriptor de Benissanet. A l'apunt biogràfic de la Fundació Josep Irla consta encara que Maset tenia redactades, en morir, unes memòries. Artur Bladé, en l'homenatge pòstum que li feia, publicat a l'*Avui* (8 de setembre de 1976), també les esmenta. I el mateix Salvador Maset, en una carta de 1966, explica que està escrivint les seves memòries.

Per simple i pur atzar, a Josep Maria Prats Domènech, el curador de la present edició, li va arribar a les mans un llarg manuscrit signat per Salvador Maset. Després de força feina de transcripció i correcció a càrrec de Josefina Tudó i de Josep Maria Prats, ha estat possible editar-lo. Amb prou seguretat són les memòries perdudes a les quals Manent, Bladé i Maset mateix han fet referència.

Abans de la primera entrada del dietari, la del dia 9 de setembre de 1942, hi trobem una petita introducció redactada possiblement amb molta posterioritat. Salvador Maset hi anota que havia cremat el dietari que fins

aleshores escrivia per por que caigués en mans dels nazis, en el moment just d'haver de marxar de Montpeller per anar a Marsella i embarcar cap a Mèxic. Tanmateix, algunes anotacions apreses de memòria li haurien servit per a la redacció dels seus *Sonets de l'Èxode 1939-1942*, ara il·localitzables. En dues ocasions més, el 1969 i el 1972, l'autor avisa que ha refet les anotacions. La gran majoria d'entrades són curtes, de dues o tres frases, sovint lacòniques. N'hi ha d'altres més treballades, en especial les de viatges llargs o les d'anècdotes viscudes.

Ben poques vegades Salvador Maset deixa entreveure la seva intimitat, si no és quan escriu sobre la seva mare. Tampoc trobarem en el dietari reflexions ideològiques o polítiques més enllà de primeres reaccions emotives o llocs comuns. El dietari és un registre de xerrades, trobades amb amics, viatges, notes de lectures, opinions sobre actors i teatre, tertúlies, anades al cinema, records, anècdotes, petites o grans nostàlgies, curiositats o petits problemes del quefer diari. És una extensió de la seva memòria, més que un relat reflexiu.

Persones i personatges

Salvador Maset era una persona extravertida, amb una intensa vida social. La quantitat de noms d'amics, companys de militància, coneguts, parents i saludats és enorme. Molts són polítics republicans de l'exili a Mèxic o escriptors coneguts, sovint vinculats a les comarques de Tarragona. La nòmina inclou, per exemple, Artur Bladé Desumvila, Martí Rouret, Francesc Adell, Joan Cid Mulet, Manuel Galès, Joaquim Fort, Pere Calders, Carles Fontserè, Tísner, Lluís Mestres, Joan Rodríguez Papasseit, Manuel Serra Moret, Domènec Guansé, Josep Virgili Sanromà, Dalmau Costa, Met Miravitlles, Josep Maria Poblet o Esteve Pomerol, el cap de la colla vella dels castellers de Tarragona.

Com no podia ser d'una altra manera, era una persona de tertúlies: la que ell anomenava de l'ONU a l'Orfeó Català de Mèxic, la de l'Ateneu Barcelonès, la del bar Ambròs de la plaça de la Font de Tarragona, la de l'Oro del Rhin o de l'Hotel Terminus de Barcelona, cal Guarro de Lleida, la Penya Joan Santamaria o la de la Llotja de Barcelona, reunió encoberta d'ERC.

Un home de teatre

No sabem si a la Tarragona d'abans de la guerra Salvador Maset va participar en algun grup teatral d'aficionats o era només un espectador. A Mèxic

participa a l'Agrupació Dramàtica de l'Orfeó Català i diu haver escrit quatre obres de teatre: *El dictador amb els guerrillers*, *La guineu fa de fabricant*, *Cossènia* i *L'amor, sempre*, el llibret de les quals sembla no haver-se conservat. El 1969 va publicar a Dalmau editor la comèdia *500 milions per a un idil·li* i la tragèdia *Cossènia*.

Era un admirador entusiasta de Margarida Xirgu i un seguidor fervent de la cartellera de Barcelona. A moltes representacions teatrals els dedica un qualificatiu o una frase curta: «passadora», «bona», «fascinant», «no va convèncer», «admirable»... En menor mesura, també hi surten els Festivales de España del Camp de Mart de Tarragona. Apunta que només feien el ple quan hi anava Joan Capri i la incomoditat i lletjor dels seients col·locats en empostissats de fusta.

I un home de partit

Salvador Maset, en contra de l'opinió de la seva mare, es va comprometre amb ERC. Era un home de partit. Durant la república i guerra civil va ocupar càrrecs organitzatius dins de l'aparell partidista; no va exercir mai un càrrec electe en una institució pública –ajuntament, parlament– o executiu dins de l'Administració. Tampoc no sembla que tingués fusta de líder. Va fer, això sí, de manera continuada, sense defallir, d'enllaç, de persona que fa xarxa.

A Mèxic va figurar com a secretari o vocal a les juntes de l'agrupació d'ERC. Hi seguia la línia oficial. El 1952 va entrar a l'òrbita de Manuel Galés, més enllà de la feina estricta de partit. Li feia de secretari personal. El 1954 Josep Tarradellas va estar-se gairebé un mes a Mèxic per unificar les diverses tendències partidistes i reforçar el seu lideratge, tot preveient que, per problemes de salut, el president Josep Irla no podia mantenir-se gaire més al front de la Generalitat de Catalunya a l'exili. Manuel Galès va ser l'únic que es va oposar a la política de Tarradellas, sembla que més per raons personals que altra cosa. En el dietari, l'autor lamenta que la seva vinculació personal li comportés allunyament i malentesos amb els amics.

Moltes de les anades i vingudes de Salvador Maset per Catalunya, Espanya o França s'expliquen com una forma de militància, de fer d'enllaç amb contactes diversos, de mantenir la flama de la catalanitat. Alhora que anava a aplecs o assistia a tertúlies, visitava antics càrrecs d'ERC i els enviava propaganda que ell mateix havia picat a màquina posant tres fulls de paper carbó. Es fan els Jocs Florals de la Llengua catalana a Zuric, ell hi va. Pau Casals fa un concert a Prada de Conflent, Salvador Maset hi és. Sempre

movent-se amb tren i autobús; de vegades, en autoestop o amb el cotxe particular d'un amic. Es tractava de mantenir el caliu.

En la nota necrològica esmentada al començament, Artur Bladé sintetitza amb mestria la vida i manera de fer del nostre autor:

> «[No podem] endevinar tot el que Salvador Maset en un cos petit guardava de gran: patriotisme, fidelitat, conseqüència, culte a l'amistat, dignitat humana.
>
> »Liberal i republicà, catalanista i obrerista [...] lletraferit, autor de comèdies, versaire, viatger incansable [...] arreu tenia amics, dotat d'una curiositat inacabable, home d'anècdotes i tertúlia, magnífic i copiós corresponsal de tots amb aquells que es cartejava.»

El dietari pot ser una font d'estudi prou interessant. Salvador Maset escriu sense altre filtre que el seu pensament i manera de ser. Escriu com és i és com escriu. És un fidel representant del compromís amb la catalanitat desimbolta que la República va fer florir. El seu dietari és una baula de continuïtat, però, sense voler-ho, assenyala també les seves pròpies limitacions, perquè el país als anys seixanta i setanta és un altre que el dels trenta.

ESTEVE MASALLES

RESSENYA

Josep Maria Arias i Tomàs Carot

DE L'OLIVETTI AL TELETREBALL
Mig segle de periodisme i comunicació de proximitat al Camp de Tarragona, Terres de l'Ebre i Baix Penedès (1969-2019) i COVID-19

Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, 2021, 328 p.

De l'Olivetti al teletreball: cinquanta anys de periodisme de proximitat

Aquest volum[1] és un punt d'inflexió per a la història del periodisme a les nostres comarques, ja que és el primer llibre que es publica amb una visió àmplia del que ha estat l'exercici de la nostra professió en els darrers cinquanta anys, tenint en compte la diversitat de gèneres de la nostra feina: ràdio, premsa escrita, el món digital, la televisió...

Per tant, només el fet de decidir posar mans a l'obra i fer l'esforç de començar a recollir material, fer les entrevistes pertinents i recopilar dades des de diverses fonts d'informació ja em mereix molt de respecte, ja que ser resolutiu, concretar projectes i portar-los a la pràctica requereix molta energia.

Josep Maria Arias i Tomàs Carot són dos veterans tot terreny del periodisme: han fet ràdio, premsa escrita, han dirigit mitjans, gabinets i empreses de comunicació. Fa molts anys que es mouen pel territori seguint el dia a dia de l'actualitat. Tenen una gran capacitat d'anàlisi, els agrada conversar, saben qui és qui, tenen memòria històrica i posen les coses en

1. Aquest text reprodueix les paraules de l'acte de presentació d'aquest llibre al paranimf de la Universitat Rovira i Virgili.

context. Són dos professionals vocacionals units per l'amistat que a la recta final de la seva trajectòria laboral han volgut compartir a quatre mans el seu coneixement i la seva passió pel periodisme viscut de ple a les comarques tarragonines, però amb projecció per a tot el país.

D'aquesta empenta, d'aquestes sinergies entre ells dos ha sortit el llibre *De l'Olivetti al teletreball. Mig segle de periodisme i comunicació de proximitat al Camp de Tarragona, Terres de l'Ebre i Baix Penedès (1969-2019) i COVID-19*, un afegitó, aquest últim, que ha calgut incloure per l'impacte que ha significat en les nostres vides la irrupció d'aquesta pandèmia, que ha marcat l'inici d'una nova era de forma molt traumàtica. Però, com que el periodisme és un reflex important del nostre entorn, era obligat de referir-s'hi, i més encara, quan per primer cop es du a terme aquest exercici pioner de condensar la història del periodisme de la demarcació de Tarragona.

És un llibre que obre moltes portes i dona moltes pistes per investigar. Malgrat la seva extensió, més de tres-centes pàgines, aquest volum és un punt de partida, ja que es tracta d'un mosaic històric que pot ser desglossat i ampliat molt més, aprofitant també que encara viuen moltes persones de diferents períodes —tot i que ja n'hi surten moltes— i tenim en aquesta mateixa universitat uns estudis de comunicació que mouen molts alumnes i poden sorgir des de treballs de graus fins a tesis de màsters o de doctorat.

És un exercici alhora de memòria històrica, un recorregut que s'inicia l'any 1969 amb un periodisme que va del blanc i negre de la fi de la dictadura —tal com ells ho defineixen— fins al periodisme en colors que representa l'eclosió i la socialització en el nostre sector de les tecnologies de la informació i de la comunicació.

Com en tot projecte de recerca has de centrar molt bé l'objecte d'estudi, que a vegades exigeix delimitar amb molta cura l'espai temporal. Ells han triat el període que va del 1969 al 2019, en comprovar que són cinc dècades durant les quals el Camp de Tarragona, les Terres de l'Ebre i el Baix Penedès han viscut una sèrie d'evolucions i revolucions polítiques, socials, econòmiques i tecnològiques especialment importants. De tota manera, tot té unes arrels, i per facilitar la comprensió d'aquestes cinc dècades han tirat una mica enrere, recordant com es treballava en els anys durs de la dictadura franquista. Aquesta immersió en el passat més immediat, al 1969, ajuda a identificar alguns fonaments que defineixen el periodisme local català, concretament una dècada abans, la fase que va del 1959 al 1969, caracteritzada pels intents fracassats d'obertura del règim de Franco i durant la qual s'aconsegueix una tímida liberalització i reducció de restriccions amb la

promulgació de la Llei de premsa i impremta (1966), impulsada per l'aleshores ministre d'Informació i Turisme, Manuel Fraga.

En tot cas, el viatge decidit de Josep M. Arias i Tomàs Carot parteix del 1969 i finalitza fa poques setmanes, quan calia acabar el llibre. Tot aquest llarg recorregut es narra a partir de l'experiència viscuda pels autors i altres professionals que han contribuït a marcar fites significatives en els diferents períodes que integren aquests cinquanta anys.

Em sembla molt interessant que a mesura que s'inicia cadascuna de les etapes que conté el relat s'hi exposa una cronologia de fets socials, polítics, econòmics i tecnològics, principalment perquè això ajuda moltíssim a entendre el significat que ha tingut cada iniciativa periodística, el naixement o la mort de determinades capçaleres, els fracassos i els èxits de la professió, i sobretot ajuda a comprendre millor el perquè d'algunes actuacions.

En aquest exercici els autors ens donen un cop de mà, perquè no es conformen amb plasmar una relació de fets sinó que, des de la seva experiència viscuda o des del que han pogut analitzar, interpreten aquells esdeveniments rellevants per a la societat i/o per al periodisme de les nostres comarques, un exercici difícil per a ells, però que incrementa la riquesa del llibre i, sobretot, ens ajuda en el camí de ser persones amb més pensament crític.

Amb aquesta actitud descobrirem les singularitats del periodisme tarragoní, que ha fet escola, i com al llarg dels cinquanta anys estudiats petits grups empresarials privats han contribuït a diversificar l'oferta en un mercat dominat tradicionalment pels diaris i les cadenes de ràdio i televisió catalanes i espanyoles, públiques i privades, amb intents més o menys reeixits.

Aquest corrent editorial de proximitat va començar amb el paper, i amb el pas del temps algunes de les iniciatives s'han convertit en projectes multimèdia amb la creació de mitjans de ràdio, televisió i digitals. El llibre fa també una radiografia dels llocs on aquestes iniciatives comunicatives locals han tingut l'epicentre i què ho ha motivat, amb justificacions tan diverses com la creixent demanda d'informació de proximitat o l'autoocupació dels periodistes, i sobretot el fet de pensar que el territori és prou interessant per generar continguts amb marca de proximitat i d'interès universal.

Així es veu a través dels diferents períodes de referència en què els autors han estructurat el llibre, i que responen a punts d'inflexió o fites significatives en la història del periodisme a les comarques tarragonines. A grans trets són:

• **1969-1977**. Període en què després de gairebé quaranta anys de dictadura i amb la mort de Franco el 1975, es recupera la democràcia i el 1977 se celebren les primeres eleccions generals lliures.

• **1978-1982**. En la publicació es transmet molt bé la il·lusió amb què viuen els mitjans l'arribada de la democràcia i com la ciutadania es converteix en gran protagonista dels continguts dels mitjans de comunicació, i es recorden moments que així ho avalen. És la il·lusió del canvi polític amb l'eclosió democràtica. Neixen els setmanaris *Mestral* a Reus i *Ebre Informes* a Tortosa. Es crea a Reus la primera empresa de comunicació integrada per periodistes, Serveis Alternatius de Comunicació (SACSA). S'edita a Tarragona el primer butlletí d'informació municipal.

• **1983-1994**. L'eufòria olímpica amb la celebració dels Jocs Olímpics de Barcelona 1992, que van tenir una subseu d'hoquei patins a Reus. Primer diari *El Periódico de Catalunya Nova*, eclosió d'emissores i delegacions de ràdio i TV. Neix el *Catalunya Sud*, el 1986.

• **1995-2008.** Expansió dels mitjans. Internet comença a socialitzar-se i a implantar-se. Sorgeixen moltes televisions locals. Neixen els Estudis de Comunicació i Periodisme a la URV (2001).

• **2009-2019**. Primer diari digital (*Reus Digital*), xarxes socials, TDT, TAC12. La proliferació de mitjans, o la simultaneïtat del paper amb l'edició digital, és un fet generalitzat que es fa més extens i intens en aquest període.

Hi ha un capítol no previst inicialment dedicat a l'impacte de la pandèmia de la Covid-19 sobre el sector, tant per l'increment de la demanda d'informació de la ciutadania com pels canvis en l'exercici de la professió, amb la irrupció a marxes forçades del teletreball tal com l'entenem avui, perquè jo sempre he pensat que els qui hem estat al capdavant de les corresponsalies de diferents mitjans, sempre hem fet teletreball, però en lloc de fer-lo amb un mòbil i un portàtil, i connexió a Internet, el fèiem amb una màquina d'escriure, amb un telèfon de sobretaula i en el millor dels casos amb un busca, cadascú des de casa seva, a tant la peça, sense contracte ni unes mínimes condicions laborals. Per tant, en aquest sentit ha canviat molt poc, el periodisme.

Però el llibre *De l'Olivetti al teletreball* és molt més que tot això, i de manera minuciosa, en cadascun dels períodes esmentats, s'entreté a donar compte de les capçaleres i empreses significatives que han acollit, i el context social, polític i econòmic en què s'han esdevingut. A més, donen veu a alguns dels professionals que ho han fet possible, recreant alhora l'ambient

de les redaccions i els espais de lleure on es trobaven quan acabaven la feina i continuaven l'estreta relació que es donava entre ells, ja fossin del mateix mitjà o d'altres; l'amistat estava per damunt de tot. Aquestes pinzellades del context en què es treballava, i sobretot de les relacions entre els professionals, les he trobat molt encertades, perquè humanitzen la nostra feina.

De cada període hi ha també la relació de temes que al llarg del temps han estat centre d'atenció dels mitjans de comunicació: l'agenda mediàtica, en definitiva. En aquesta línia, la lectura del llibre també ens constata que, com a la vida, en el periodisme hi ha fets recurrents a les comarques meridionals. Són temes que, en moments diferents, i amb distinta intensitat, han preocupat la ciutadania. És el cas de les centrals nuclears, la indústria petroquímica, els plans d'emergència, l'aigua de l'Ebre, i les lluites veïnals, mediambientals, laborals, sindicalistes... Són fets que toquen directament el nostre territori i marquen la història de la demarcació, i per descomptat també la del país.

Alhora les comarques tarragonines viuen i es manifesten sobre causes que són denominador comú en tota la societat i punts geogràfics com, per exemple, l'execució de Salvador Puig Antich, els objectors de consciència o les campanyes i nits electorals, i més recentment el procés, la supressió dels peatges a les autopistes, i la COVID-19.

Hi ha també esdeveniments i protestes en què gràcies a l'activisme d'aquestes comarques s'han trobat solucions de país en legislació, com el cas del transport de mercaderies perilloses —que fins fa quatre dies travessaven els nostres barris— o el malaurat accident dels Alfacs i l'atemptat d'ETA al rac d'Enpetrol, per citar-ne només uns exemples.

La tecnologia

L'arqueòleg Eudald Carbonell, catedràtic de Prehistòria de la Universitat Rovira i Virgili (URV), defensa que la tecnologia ens ha fet humans, basant-se en el fet que som l'única espècie que fins ara ha produït eines tan sofisticades com les que tenim a l'actualitat. Des que els nostres avantpassats van construir les primeres eines de pedra a la sabana africana fa sobre 2,5 milions d'anys fins a l'eclosió d'Internet, les descobertes, els avenços científics i la seva socialització s'han encadenat de manera espectacular i això ha tingut la seva repercussió en el periodisme. A tall d'exemple —i ja veureu per què ho dic—, el foc, que va marcar un abans i un després en la humanitat, va tardar 600.000 anys a socialitzar-se; el telèfon mòbil ho fet amb poc més de dues dècades, i el teletreball, en una mica més d'un any, ni que

hagi estat motivat per un fet tan trist com la pandèmia, però demostra la capacitat d'expansió que té la tecnologia i com determina les nostres vides.

Vaig així encara molt més enrere que el Tomàs i el Josep Maria, per referir-me de nou a la prehistòria, quan sorgeix el pensament simbòlic i l'art rupestre. En aquelles parets de coves i abrics hi trobem les primeres pàgines del periodisme, perquè aquelles creacions artístiques actuaven com el que ara entenem per mitjans de comunicació.

El que vull dir amb tot això és que som tecnologia i cada vegada que hi ha hagut una implementació s'ha fet un salt espectacular en l'evolució de la humanitat, cosa que el periodisme ha aprofitat plenament. Les novetats tecnològiques que l'han acompanyat són espectaculars.

Així, tornant als períodes que tracta el llibre, els darrers cinquanta anys, hi trobem des de les llibretes de paper fins a l'*smartphone*, les diferents càmeres fotogràfiques, les agendes impreses de telèfons, les màquines d'escriure, el bolígraf i el Tipp-Ex, aparells com la fotocopiadora o el fax, o el busca, que us esmentava abans.

És possible que els més joves ja no hàgiu conegut alguna d'aquestes eines. No us preocupeu, si llegiu el llibre, veureu com el Tomàs i el Josep Maria us fan una breu pinzellada d'aquesta manera de treballar. A mi m'ha passat amb periodistes joves, de la mateixa URV, que a vegades per a les seves recerques acadèmiques m'han fet entrevistes i evidentment han al·lucinat quan els he parlat, per exemple, del cobrament a destinació, des d'una cabina telefònica al mig del carrer o que les institucions et portaven els comunicats o les notes de premsa en paper.

En aquest esforç de documentació, també es fa un repàs de com ha evolucionat la formació dels qui ens hem dedicat al periodisme i a la comunicació a mesura que, en el marc de les universitats, s'han anat implantant aquests estudis a la demarcació, en concret a la URV, i com aquest fet ha conviscut amb els qui són més autodidactes i els qui procedeixen d'altres disciplines. Al llibre hi ha noms i cognoms d'alguns exemples que jo no us desvelaré perquè us ho llegiu.

Els autors d'aquesta publicació entenen el periodisme de manera global. Per aquest motiu es refereixen també als ninotaires i als fotògrafs, disciplines que han estat claus per ajudar a donar més valor i visibilitzar millor la tasca periodística, i sense la feina dels quals la nostra tasca moltes vegades no hauria tingut tanta projecció, hauria quedat incompleta i molt coixa o no hauria arribat a tanta gent. Per tant, cal reivindicar aquesta mirada al món des de la diversitat de pensament crític, de consciència, de diversitat

de punts de vista, d'honestedat, però també des de totes aquestes disciplines, que ens ajuden a entendre millor el món i esdevenen un valor afegit importantíssim per al periodisme; de fet ja ens referim al fotoperiodisme, quan parlem, però a vegades penso que no se li dona prou valor.

De manera estretament relacionada amb als mitjans, hi ha la publicitat, importantíssima per a la seva supervivència. El Josep Maria i el Tomàs en fan també un repàs, amb les implicacions que sovint han tingut les administracions o les institucions amb les subvencions respectives.

En un altre àmbit, tampoc hi falta una mirada a la premsa gratuïta i a les retransmissions de castells a peu de plaça, des de la pinya.

En el relat es recorden igualment les normatives o legislacions que han propiciat la posada en marxa de determinats mitjans, com les emissores municipals, l'expansió al seu dia de l'FM i l'esclat de ràdios privades que va comportar, o més recentment les televisions locals.

Mirada al futur

De l'Olivetti al teletreball proposa a més una reflexió i una mirada al futur des de l'exercici del periodisme que evidencia la preocupació en certs aspectes, com el que poden implicar decrets com el 155 i altres resolucions polítiques pel que fa a la llibertat de premsa. Així, en aquest llibre s'alerta del risc que es consolidin algunes pràctiques discriminatòries viscudes durant aquests anys de pandèmia, com la modificació o limitació de les rodes de premsa, la dificultat per aconseguir fer entrevistes i les restriccions als periodistes gràfics d'accés als llocs de la notícia, amb l'excusa de l'emergència sanitària per la COVID-19, que ningú qüestiona, però sí que fa témer que algunes actituds vulguin allargar-se més del que era imprescindible i es converteixin en un nova manera d'atendre els mitjans de comunicació.

I de la pandèmia, com en molts altres sectors de la societat, també n'han sortit molt mal parats companyes i companys que han perdut la feina o han estat objecte d'un ERTO en moments determinats.

D'altra banda, amb la COVID el teletreball s'ha imposat de manera molt extensa, una pràctica que els autors del llibre insten a regular millor, a l'espera de veure quins hàbits i formes de practicar el periodisme pot comportar aquesta manera de fer més a llarg termini.

Una altra cosa que hem après de la pandèmia, per si ningú ho tenia clar, és la necessitat del periodisme d'especialització. És molt freqüent que els periodistes hagin de fer de tot, tocar informacions de molts àmbits, i en situacions extremes com la pandèmia, s'ha vist més que mai, per exemple, la

necessitat de la comunicació científica o de la premsa econòmica per ajudar a entendre l'encadenat de conseqüències que un esdeveniment d'aquests característiques pot comportar.

He apuntat la ciència i l'economia, però trobaríem molts més àmbits, com la cultura, per exemple, la psicologia, les relacions laborals, la història, la literatura, l'antropologia, el medi ambient, la medicina, l'evolució humana... Fa cinquanta anys els mitjans ja organitzaven bastant les redaccions en seccions, però posteriorment les diferents crisis econòmiques han provocat que la mateixa persona hagi de tractar un munt de temes i, de fet, és també el que passa a les corresponsalies.

Els gabinets de comunicació

Una menció a part la mereixen les empreses i els gabinets de comunicació, que van sorgint *in crescendo* a partir de finals dels anys vuitanta del segle passat, i que en molts casos integren les tradicionals agències de publicitat, en una visió global de la comunicació, aspecte que s'ha vist afavorit per la diversificació dels ensenyaments universitaris, que han passat de l'oferta monotemàtica de Periodisme dels anys setanta a l'actual de Periodisme, Publicitat, Relacions Públiques, Comunicació Audiovisual i Digital.

Les dones

Un altre canvi significatiu en aquests cinquanta anys és el sexe de les persones que han exercit la professió, al principi dominada per homes, però en què ara la majoria som dones.

Contrastar

Ara bé, hi ha una cosa en la qual els autors insisteixen que no hauria de canviar mai, i més encara en un context de *fake news*: les informacions contrastades, que explicaven els fets des de diversos angles, un periodisme que transmeti les motivacions i preocupacions de la ciutadania, atenent totes les realitats; aquesta és l'essència del nostre ofici.

Al final del llibre hi ha una relació de periodistes que han abandonat aquesta professió i s'han dedicat a altres feines, una sèrie d'entrevistes i opinions sobre els canvis en la professió i unes mirades personals al periodisme relatades directament per alguns companys i companyes, cadascú des del seu àmbit: empresarial, digital, radiofònic, premsa gratuïta, fotoperiodisme, televisió...

Us engresco, doncs, que emprengueu un viatge emocionant de la mà de tots ells, guiats pel Tomàs i el Josep Maria, en el qual descobrireu com el que per a uns al principi fou una afició s'ha anat transformant en una professió, com s'han anat creant diferents òrgans que han regulat la professió, com s'ha reglat el periodisme en la docència i com les seves sortides laborals s'han diversificat moltíssim.

Són cinc dècades de periodisme de proximitat analitzades amb molta estimació, en un exercici de memòria històrica i de reflexió que omple sens dubte un buit important en l'estudi de la nostra professió.

Aquest treball és avui en format llibre imprès, però heu de saber que el projecte continua. S'està en procés d'elaboració d'un portal, d'una plataforma digital, que ha de garantir l'actualització i ampliació de dades i que tots els periodistes hi puguin posar els seus perfils professionals. També es podrà gaudir d'una versió del llibre en PDF.

Però això serà una altra història; ara ens quedem amb el volum imprès que donem a conèixer en aquest text, sempre en el marc d'un periodisme honest, conscient, crític, compromès i responsable.

CINTA S. BELLMUNT
Universitat Rovira i Virgili

Llegeix la revista Kesse des d'on vulguis,

els números anteriors i altres publicacions del Cercle, connectant-te a:

www.guillemoliver.com